T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

LATİN ALFABESİNE AKTARILAN OSMANLI TÜRKÇESİ GRAMERLERİNDE SIFAT KATEGORİSİ

AYBALANUR HİLAL BOLAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET MALİK BANKIR

2022
KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Aybalanur Hilal BOLAT

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

LATİN ALFABESİNE AKTARILAN OSMANLI TÜRKÇESİ GRAMERLERİNDE SIFAT KATEGORİSİ

AYBALANUR HİLAL BOLAT
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET MALİK BANKIR

Türk dili 8. yüzyıl gibi erken bir dönemde bile *Göktürk Yazıtları* gibi bir şaheser vererek zengin ve güçlü bir dil olduğunu kanıtlamıştır. Türk dilinin Göktürk Yazıtları dışında son derece güçlü ve gelişmiş bir dil olduğunu gösteren *Dîvânu Lugâti't-Türk*, *Kutadgu Bilig*, *Muhakemetü'l Lügateyn, Yunus Divânı, Garibnâme, Harnâme* gibi daha birçok eser adı sayılabilir. Bu edebi eserler yanında Türk dilinin oturmuş bir yapısı ve sağlam kuralları olduğunu gösteren gramer kitapları da mevcuttur. Bilinen ilk gramer kitabı olan *Müyessiretü'l Ulûm*'dan başlayarak Türk dili üzerine yazılmış gramer kitapları incelendikçe Türkçenin hem yapısı ve kuralları hem de bu yapı ve kurallarda meydana gelen değişiklikler daha kolay izlenecektir. Şüphesiz ki bu incelemeler Türk dilini daha iyi tanımamıza, çözmemize ve dilin gelişim seyri içinde karşılaşılabilecek sorunların çözümünde yararlı olacaktır. 16. yüzyıldan 1928 harf devrimine kadar yazılan gramer kitaplarından yapılan bir seçki üzerinde sıfat konusu ele alınarak Türk dilinin tarihî seyri içerisinde sıfat konusunun nasıl ve hangi yöntemlerle ele alındığının detaylı olarak incelenmesi hedeflenmiştir.

ANAHTAR KELİMELER:Türk Dili, Osmanlı Türkçesi, Gramer, Sıfat, Osmanlı Türkçesi Grameri

Ekim 2022, 121 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

ADJECTIVE CATEGORY IN GRAMER OF OTTOMAN TURKISH TRANSCRIBED TO THE LATIN ALPHABET

AYBALANUR HILAL BOLAT

KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE
SUPERVISOR:ASST. PROF. M. MALIK BANKIR

Even as early as the 8th century, the Turkish language proved to be a rich and powerful language by giving a masterpiece like the Göktürk Inscriptions. The names of many works such as Dîvânu Lugâti't-Türk, Kutadgu Bilig, Muhakemetü'l Lügateyn, Yunus Divânı, Garibname, Harnâme, which show that the Turkish language is an extremely powerful and developed language apart from the Göktürk Inscriptions, can be counted. In addition to these literary works, there are also grammar books showing that the Turkish language has a well-established structure and solid rules. As the grammar books on the Turkish language, starting with Müyessiretü'l Ulûm, which is the first known grammar book, are examined, both the structure and rules of Turkish and the changes in this structure and rules will be seen more easily. Undoubtedly, these studies will be useful for us to know and solve the Turkish language better and to solve the problems that may be encountered in the course of the development of the language. It is aimed to examine in detail how and with which methods the subject of adjectives was handled in the historical course of the Turkish language by considering the subject of adjectives on a selection made from the grammar books written from the 16th century to the 1928 letter revolution.

KEYWORDS: Turkish Language, Ottoman Turkish, Grammar, Adjective, Ottoman Turkish Grammar

October 2022, 121 Page

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim boyunca bilgisini, desteğini eksik etmeyen sabır ve anlayışla çalışma sürecime rehberlik eden kıymetli hocam Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Malik Bankır'a, çalışmanın olgunlaşma sürecinde önerileriyle ufuk açan Doç. Dr. Mustafa Altun ile Doç. Dr. Erol Topal'a ve maddi/manevi olarak her zaman yanımda olan sevgili aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

AYBALANUR HİLAL BOLAT

Kastamonu, 2022

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TAAHHÜTNAME ..... **ii**
ÖZET ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iv**
TEŞEKKÜR ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vi**
TABLOLAR DİZİNİ ..... **vii**
KISALTMALAR DİZİNİ ..... **viii**
1. GİRİŞ **1**
1.1. Türkiye Türkçesinde Sıfat Kategorisi 3
2. LATİN ALFABESİNE AKTARILAN OSMANLI TÜRKÇESİ GRAMERLERİNDE SIFAT KATEGORİSİ **11**
2.1. Müyessiretü'l-Ulûm, Bergamalı Kadri, 1530. 11
2.2. Kavâ'id-i Osmâniyye, Ahmet Cevdet Paşa, 1851. 19
2.3. Mikyâsu'l- Lisân Kıstasu'-l Beyân, Kütahyalı Abdurrahman Fevzi, 1882. 28
2.4. Emsile-i Türkiyye, Abdullah Râmiz Paşa, 1886. 35
2.5. Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî, Halit Ziya Bey, 1886. 47
2.6. Nev-Usûl Sarf-ı Türkî, Şemseddin Sami, 1892. 58
2.7. Hace-i Lisân-ı Osmânî, Manastırlı Mehmet Rıfat, 1893. 65
2.8. Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî, Tahir Kenan, 1893. 72
2.9. Kavâ'id-i Türkiyye, Osman Fevzi Efendi, 1898. 80
2.10. Hüseyin Cahit, Türkçe Sarf ve Nahif, 1908. 85
2.11. Yeni Tertib Muhtasar Osmanlı Sarfı, Necib Asım Yazıksız,1909. 92
2.12. Türkçe Sarf ve Nahiv- Eski Lisân-ı Osmâni Sarf ve Nahiv, Ahmet Cevat Emre, 1923 97
3. SONUÇ **106**
KAYNAKÇA **110**

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 2.1. Basamak değer tablosu 44
Tablo 2.2. Derecelendirme tablosu 45
Tablo 2.3. Derecelendirme tablosu 45
Tablo 2.4. Sıfat tamlaması tablosu 69
Tablo 2.5. Osmanlı Türkçesi tamlama türleri tablosu 69
Tablo 2.6. Türkçe, Arapça ve Farsça sıfat tamlaması tablosu 70
Tablo 2.7. Tamlama tablosu 72
Tablo 2.8. Osmanlı Türkçesi Gramerlerinde Sıfat Türleri 105

KISALTMALAR DİZİNİ

ET	**:** Emsile-i Türkiyye
HLO	**:** Hâce-i Lisân-ı Osmânî
KLT	**:** Kavâ‘id-i Lisân-ı Türkî
KLT2	**:** Kavâ‘id-i Lisân-ı Türkî
KT	**:** Kavâ‘id-i Türkiyye
ML	**:** Mikyâsu’l- Lisân Kıstasu’-l Beyân
MU	**:** Müyessiretü’l-Ulûm
NUST	**:** Nev-Usûl Sarf-ı Türkî
SDAO	**:** Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyyeleri
TCKO	**:** Tertîb-i Cedîd Kavâ‘id-i Osmâniyye
TDK	**:** Türk Dil Kurumu
TDV	**:** Türk Diyanet Vakfı
TSN	: Türkçe Sarf ve Nahiv
TSN2	**:** Türkçe Sarf ve Nahiv-Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv
YTMOS	**:** Yeni Tertib Muhtasar Osmanlı Sarfı

1. GİRİŞ

Türkçenin tarihî dönemleri içerisinde köklü geçmişiyle bilinen, asırlardır farklı coğrafyalarda konuşma ve yazı dili olan Osmanlı Türkçesi ile edebiyat ve dil alanında pek çok eser verilmiştir. Dilimiz için hayati öneme sahip bu eserlerden biri de gramer kitaplarıdır. Her ne kadar günümüze kadar ulaşan bu gramer kitapları Batılı ülkelerdeki Batı dillerini ele alan kitaplar kadar çok ve sistematik değilse de bu kitaplar vasıtasıyla Türkçenin tarihî gelişimini ve Türkçede meydana gelen değişiklikleri görme imkânını elde ederiz. Bu sayede hem Türkçenin gelişme ve olgunlaşma evrelerini daha net görebilme hem de Türk milletinin yaşadığı sosyal ve kültürel değişimlere bağlı olarak dilin nasıl şekillendiğini öğrenme fırsatı yakalarız.

Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* kitabı ile başlayan gramer çalışmaları, Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'nde yavaşlamakla birlikte, Tanzimat Dönemi'nden sonra hız kazanmış, yerli ve yabancı birçok araştırmacı Türkçe ile ilgili gramer kitabı yazmıştır. Zeynep Korkmaz "Gramer Konularımızla İlgili Bazı Sorunlar" adlı makalesinde "Bilindiği üzere bir dilin yazı ve edebiyat dili olarak iki önemli dayanağı vardır. Bunlardan biri o dilin bütün söz varlığını içinde toplayan sözlüğüdür. Öteki de dilin kelimelerini söz haline getiren, o dilin yapı ve işleyiş kurallarını bir sistem halinde içine alan grameridir. Sözlük ve gramerler, dili kuşaklar arasında unutulmaktan kurtaran, onları birbirine bağlayan bağlardır. Gramer aynı zamanda bir dilin sağlıklı olarak gelişmesinin de anahtarıdır. Bu bakımdan dil ve kültür varlığımızın korunmasında ve devamında önemli bir etken durumundadır." (Korkmaz, 1996'dan akt. Özçam, 1997:121) diyerek gramer ve sözlük çalışmalarının önemini vurgulamaktadır. Geçmişte yapılan bu gramer çalışmalarının azlığına rağmen bugün bu çalışmalar sayesinde Türkçenin tarihî gelişimini çok daha iyi takip edebilmekteyiz. Kütüphanelerimizde mevcut Osmanlı Türkçesi, Arapça, Farsça ya da diğer dillerde yazılan gramer kitaplarının tümü günümüz Türkçesine aktarılmadan Türk dilinin bugün geldiği yeri, Türk dilinde geçmişten günümüze ne gibi değişiklikler meydana geldiğini; Türk dilinin hangi yönde nasıl evrildiğini tam olarak söylemek mümkün olmayacaktır.

Günümüzde Osmanlı Türkçesi döneminde yazılan gramer kitapları ile ilgili çalışma faaliyetleri sürmekte olup bu kitapların büyük çoğunluğunun tıpkıbasımı yapılmıştır. Fakat bu çalışmalar içerisinde gramer kategorilerini ayrıntılı inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Özellikle Osmanlı Türkçesi gibi uzun yıllara yayılan bir dönemi kapsayan, Arapça-Farsça ile çok yoğun etkileşime girmiş, Arapça-Farsça dil kurallarının baskısının yoğun olarak hissedildiği bir dönemin detaylı incelenmesinin kesinlikle gerekli olduğunu düşünüyoruz. Bu dönemin bütün olarak ele alınması hem zaman açısından hem de akademik açıdan kolay olmayacağı için dildeki değişim ve gelişimlerin daha küçük birimlere ayrılarak ele alınmasının doğru olacağını düşündük. Bu sebeple çok geniş bir alan oluşturan Türk dili gramerinin önemli bir kısmını oluşturan "sıfat" konusu ile çalışmaya başlamayı düşündük.

Bu çalışmada, Osmanlı Türkçesi Dönemi'nde yazılmış gramer kitaplarında "sıfat" konusu incelenerek; dönemin dilbilimcilerinin bu konudaki görüşleri ortaya koyulmak istenilmiştir. Böylece sıfat ile ilgili detaylı tarama yapan araştırmacılara kaynaklık etmek, eski gramer kitaplarındaki sıfat konusu ile günümüz Türkçesi sıfat kategorisinin daha kolay mukayese edilebilmesini kolaylaştırmak, sıfat kategorisinin, Türkçenin tarihî devirleri içerisinde, gelişim sürecinin ortaya çıkarılmasına katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Dil, devamlı bir gelişim ve dönüşüm içerisindedir. Bu gelişim sürecini kurallar çerçevesinde sabitleyen; dildeki değişme ve gelişmelerin unutulmasını önlerken gelecek nesiller arasında köprü vazifesi gören en önemli kaynaklar sözlük ve gramer kitaplarıdır. Araştırma sürecinde Latin alfabesine aktarılan Osmanlı Türkçesi Dönemi gramer kitaplarında sıfat kategorisinin incelenmesi, gramer tarihi çalışmalarına katkıda bulunmak ve bugün gelinen noktayı daha sağlıklı değerlendirebilmek açısından son derece önemlidir.

Konumuzun kapsam alanı içerisinde olan 50'ye yakın kaynağın bir kısmının günümüze ulaşmadığını ve bir kısmının da Latin alfabesine aktarılmadığını tespit ettik. Geri kalan kaynaklardan gramer tarihimize yön veren eserleri çalışmamız içerisine dâhil ettik.

Çalışmamıza konu olan Osmanlı Türkçesi Dönemi gramer kitapları dikkatlice tarandı. İçerik ve üslup açısından değerlendirilerek Osmanlı Dönemi gramercilik anlayışı doğru biçimde yansıtılmaya çalışıldı. Ardından araştırmamıza konu olan "sıfat" kategorisi bu dönem gramerlerinde titiz biçimde ve karşılaştırmalı olarak incelendi. Türkiye Türkçesi sıfat kategorisinin nereden ve hangi değişiklikler sonucunda bugüne geldiği tespit edilmeye çalışıldı. Bunun neticesinde Türkçenin geçmişini, geçmişin bakış açısı içinde, bugünün yöntemleriyle ele alarak Türkçenin gelişimine ve tanınmasına katkı sağlamak amaçlandı. Umuyoruz ki bizi biz yapan ve bizi binlerce yıllık geçmişimiz boyunca koruyan, bugünlere getiren dilimize olan vefa borcumuzu bu şekilde ödeyebilmeyi başarabiliriz.

1.1. Türkiye Türkçesinde Sıfat Kategorisi

1.1.1. Tanım ve Tasnif

Bir kelime türü olarak Türkiye Türkçesinde geniş bir yeri olan olarak sıfatlar, adları niteleyen ya da belirten sözcüklerdir. Bu sözcükler, varlığın nasıl olduğunu gösterir ya da varlığı işaret, sayı, soru ve belirsizlik gibi çeşitli yönlerden belirtir. Dolayısıyla sıfatların bu işlevini yerine getirebilmesi için mutlaka bir ismin önünde bulunmaları gerekir. Sıfatlar niteledikleri ya da belirttikleri nesne/varlıklara bağlı kavramlar olduklarından tek başlarına kullanıldıklarında sıfat olma özelliğini kaybetmektedir. Bu, yapılan tanım dışında referans aldığımız sözlük ve gramer kaynaklarındaki sıfatla ilgili tanım ve tasniflerin bazı noktalarda farklılıkları bulunsa da genel itibariyle benzerlik gösterdiği görülür:

Sıfat, TDK Sözlük (2011)'te dilbilgisi terimi olarak "Bir adı, nitelik, nicelik, yer, sıra vb. bakımından niteleyen, belirten kelime, önad" olarak tanımlanır:

"Beyaz (ev), güzel (çocuk), beş (gün), bu (kitap) gibi."

Berke Vardar'ın terimler sözlüğüne göre adın niteliğini belirten ya da onu belirleyen sözcüklerdir. "Sıfat, ad diziminin zorunlu nitelik taşımayan ögesidir ve bu nedenle bir yayılım özelliği taşır. Türkçede sıfatlar işlev ve anlam açısından niteleme ve belirtme; biçim açısından ise yalın, türemiş ve bileşik sıfat olmak üzere çeşitli öbeklere ayrılır."

(Vardar, 1980,: 2007). Zeynep Korkmaz'ın terimler sözlüğünde ise "İsimleri niteleme, belirtme, gösterme gibi çeşitli yönlerden bildiren, sınırlayan kelime türü" olarak tanımlanır. (Korkmaz, 1992:32)

Tahsin Banguoğlu'na göre sıfat; bir varlığı vasıflayan veya belirleyen kelimeye denmektedir. "dar yol, güzel köpek, mor çiçek, ekşi erik, bu çayır, hangi sokak?, kimi çiftçiler, üç kavun" gibi örnekler verilir. (Banguoğlu, 2009:341)

Tasnif:

A.Vasıflanma Sıfatları

1. Sıfatlarda Karşılaştırma
2. Berkitme Sıfatları
3. Küçültme Sıfatları

B. Belirtme Sıfatları

1. Gösterme Sıfatları
2. Soru Sıfatları
3. Belirsiz Sıfatlar
4. Sayı Sıfatları
    a. Asıl Sayı Sıfatları
    b. Sıra Sayı Sıfatları
    c. Üleme Sıfatları
    d. Kesirli Sayı Sıfatları
    e. Topluluk Sayı Sıfatları

Zeynep Korkmaz' a göre ise sıfatlar, adlardan önce gelerek onları niteleyen, nasıl olduklarını gösteren veya belirten kelimeler olarak tanımlanır. " açık kapı, boş oda, geniş yer, uzun yol, yaşlı adam, beş kişi, üçer ay, hangi başarı?" (Korkmaz, 2009:333).

Tasnif:

A.Kökenlerine Göre Sıfatlar

1.Türkçe Kökenli Sıfatlar

2.Yabancı Kökenli Sıfatlar

3. Karışık Kökenli Sıfatlar

B. Yapıları Bakımından Sıfatlar

1.Basit(Yalın) Sıfatlar

2.Türemiş Sıfatlar

a. Addan Sıfat Türeten Ekler

b. Fiilden Sıfat Üreten Ekler -Fiilden Kalıcı Sıfat Türeten Ekler -Fiilden Geçici Sıfatlar Türeten Ekler

3.Birleşik Sıfatlar

4.Pekiştirme Sıfatları

5.Kelime Gruplarından Oluşan Sıfatlar

a. Sıfat Tamlaması Biçiminde

b. Ad Tamlaması Biçiminde

c. Sıfat-Fiil Grubu Biçiminde

d. Tekrar Grubu Biçiminde

e. Edat Grubu Biçiminde

f. Bağlaç Grubu Biçiminde

g. Sayı Grubu Biçiminde

h. İsnat Grubu Biçiminde

ı. Ad Çekim Ekleriyle Kurulmuş Kısaltma Grupları Biçiminde

C. İşlevlerine Göre Sıfatlar

1.Nitelik Sıfatları

a. Sıfatlarda Karşılaştırma ve Derecelendirme İşlevi -Eşitlik Derecesi -Üstünlük Derecesi -Aşırılık Derecesi -En Üstünlük Derecesi

b. Sıfatlarda Küçülme c. Sıfatlarda Pekiştirme

2. Belirtme Sıfatları

a. İşaret (Gösterme) Sıfatları

b. Sayı Sıfatları -Asıl Sayı Sıfatları -Sıra Sayı Sıfatları -Üleştirme Sayı Sıfatları -Kesirli Sayı Sıfatları -Topluluk Sayı Sıfatları

c. Soru Sıfatları

d.Belirsizlik Sıfatlar

Muharrem Ergin'e göre sıfatlar, "vasıf ve belirtme isimleridir. Nesnelerin çeşit çeşit vasıfları, çeşit çeşit belirtileri vardır. İşte sıfatlar bu vasıfların ve belirtilerin

isimleridir.” “yeşil göz, sıcak oda, iki kişi, hangi gün?, aç insan, çürük diş, erimiş yağ, işbu yol, şol cennet.” (Ergin, 2019: 247).

Tasnif:

A. Vasıflandırma Sıfatları

B. Belirtme Sıfatları

1. İşaret Sıfatları

2. Sayı Sıfatları

    a. Asıl Sayı Sıfatları

    b. Sıra Sayı Sıfatları

    c. Üleştirme Sayı Sıfatları

    d. Kesir Sayı Sıfatları

    e. Topluluk Sayı Sıfatları

3. Soru Sıfatları

4. Belirsizlik Sıfatları

Tahir Nejat Gencan’a göre varlıkları niteleyen ya da sayılarını, yerlerini belirten kelimelere sıfat denir. “Güzel çiçek, kokulu elma, dokuzuncu sınıf, beş lira, şu ev” (Gencan 1979: 171).

Tasnif:

A. Niteleme Sıfatları

    1.San (unvan) Sıfatları

    2. Pekiştirme Sıfatları

    3. Küçültme Sıfatları

B. Belirtme Sıfatları

1. İm Sıfatları

2. Sayı Sıfatları

    a. Asıl Sayılar

    b. Sıra Sayıları

    c. Üleştirme Sayıları

    d. Kesir Sayıları

e. Topluluk Sayıları

3. Belgesiz Sıfatlar

4. Soru Sıfatları

C. Sıfat Takımı

D. Sıfatların Ad Olarak Kullanılması

E. Yapılarına Göre Sıfatlar

1.Yalınç Sıfatlar

2. Türemiş Sıfatlar

3. Birleşik Sıfatlar

a. Kaynaşmış Birleşik Sıfatlar

b. Kurallı Birleşik Sıfatlar

c. Türemiş Bileşik Sıfatlar

d. Öbeklenmiş Birleşik Sıfatlar

Doğan Aksan'a göre sıfatlar, adların niteliklerini yansıtan, çoğu kez sayılarını, ölçülerini gösteren, soran ya da belirten sözcükler olarak tanımlanır. (Aksan, 2003: 61)

Tasnif:

A. Görev ve Anlam Açısından Sıfatlar

1. Niteleme Sıfatları

a. Sıfatlarda Karşılaştırma

b. Sıfatlarda Küçültme

c. İkilemelerin Sıfat Olarak Kullanılması

d. Pekiştirme Sıfatları

2. Belirtme Sıfatları

a. Gösterme Sıfatları

b. Soru Sıfatları

c. Belgesiz Sıfatlar

d. Sayı Adlarının Sıfat Olması -Asıl Sayı Sıfatları - Üleştirme Sayı Sıfatları - Kesir Sayı Sıfatı - Sıra Sayı Sıfatı

B. Biçim Açısından Sıfatlar

1.Yalın Sıfatlar

2. Türemiş Sıfatlar
3. Birleşik Sıfatlar

C. Sıfat Tamlamaları

Haydar Ediskun için sıfatlar, varlıkları niteleyen ya da belirten kelimelerdir. "Mavi gök, beyaz bulutlar, çalışkan çocuk bu kitab, birinci sınıf, bir milyon insan, altışar elma" (Ediskun, 2017: 132).

Tasnif:

A. Niteleme Sıfatları

B. Belirtme Sıfatları

1. İşaret Sıfatları

2. Sayı Sıfatları

a. Asıl Sayı Sıfatları

b.Sıra Sayı Sıfatları

c. Üleştirme Sayı Sıfatları

d. Kesir Sayı Sıfatları

e. Topluluk Sayı Sıfatları

3. Belgisiz Sıfatlar

4. Soru Sıfatları

C. Sıfat Takımı

D. Yapılarına Göre Sıfatlar

1.Kök (Basit) Sıfatlar
2.Türemiş Sıfatlar
3.Bileşik Sıfatlar

Süer Eker'e göre sıfatlar ise söz dizimsel yapıda tümce ögesi olamayan, daima adın önüne gelen ve çekim eki almayan önüne geldikleri adların bir niteliğini gösterir ya da belirtir (Eker, 2011: 376).

Tasnif:

A. Niteleme Sıfatları
   a. Azlık Derecesi
   b. Adî Derece
   c. Eşitlik Derecesi
   d. Üstünlük Derecesi
   e. En Üstünlük Derecesi
   f. Pekiştirme Sıfatları
   g. Unvan Sıfatları

B. Belirtme Sıfatları

1. İşaret Sıfatları
2. Sayı Sıfatları
   a. Asıl Sayı Sıfatları
   b. Sıra Sayı Sıfatları
   c. Üleştirme Sayı Sıfatları
   d. Kesir Sayı Sıfatları
   e. Topluluk Sıfatları
3. Soru Sıfatları
4. Belirsizlik Sıfatları

İncelenen kaynaklarda sıfatlar genel olarak niteleme ve belirtme yönü ile iki ana başlık altında ele alınmaktadır. Yine belirtme sıfatları da benzer şekilde işaret, sayı, soru ve belgisizlik yönleri ile incelenmiştir. Tasnifleri birbirinden ayıran en önemli nokta sıfatların kökenlerine, yapılarına ve işlevlerine göre incelenmiş olmasıdır. Bu unsurların tamamını içinde barındıran en detaylı tasnif Zeynep Korkmaz'a aittir. Diğer tasniflerin de bir kısmında sıfatların yapıları bakımından incelendiği görülür.

Ele alınan kaynakların bazılarında sıfatlarda karşılaştırma ve derecelendirme konusuna değinilmediği görülür.

Tanımlama konusunda "adları niteleyen veya belirten sözcükler" olarak bu "nitelenen ve belirtilen sözlerin adları" olması konusunda karşıt görüşler vardır. Zeynep Korkmaz'a göre bu sözcükler tek başlarına bir varlığın ya da nesnenin adı olamayacağı için ancak yalın bir kavram olabilir. Diğer görüşe göre ise "sıfatlar nesnelerin

kendilerinin değil vasıflarının adlarıdır. Eğer nesne birçok vasfı olan bir varlık değil de yalnız vasıftan ibaretse o takdirde sıfat nesnenin ismi olur.” (Ergin, 2019).

Bazı terim isimlerinin diğer kaynaklarda genel olarak kullanılan terimlerden farklı olduğu görülür: Berkitme (Pekiştirme), üleme (üleştirme) ve im (işaret) sıfatı.

2. LATİN ALFABESİNE AKTARILAN OSMANLI TÜRKÇESİ GRAMERLERİNDE SIFAT KATEGORİSİ

2.1. Müyessiretü'l-Ulûm, Bergamalı Kadri, 1530.

Adına tezkirelerde ve diğer kaynaklarda rastlanmayan Bergamalı Kadri, 16. yüzyılda Kanunî Sultan Süleyman döneminde yaşamış bir Türk dil bilginidir. Yaşadığı dönemde bir ilki gerçekleştiren ve bu vesileyle gramer tarihimize yön veren Bergamalı Kadri, 1530'da "ilimleri kolaylaştıran" adını verdiği *Müyessiretü'l-Ulûm'*u yazmıştır. Eser Kanunî Sultan Süleyman'ın veziri İbrahim Paşa'ya övgü ve dua amacıyla hediye olarak sunulmuştur (Karabacak, 2002).

Müyessiretü'l-Ulûm, Anadolu sahasında yazılan ilk Türkçe gramer kitabı olması ve "Batı Türkçesinin ana kurallarını kucaklaması yönünden çok değerlidir." (Atalay, 1946'dan akt. Özçam, 2017: 24). "Ayrıca Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendinin *Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyân* adlı eserinin yazılışına dek Anadolu sahasında Türk dili üzerine yazılan tek gramer olma özelliğini de taşır." (Erdem, 2007'den akt. Ertürk, 2015: 1061). Bu yüzden, 11. yüzyılda Türk gramerciliğini başlatan Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te de varlığından söz ettiği *Kitâbu Cevâhirî'n-Nahv fi Lügati't-Türk* adlı gramer kitabı hâlâ kayıp olması nedeniyle *Müyessiretü'l-Ulûm*'un, Anadolu sahasında yazılan ilk Türkçe gramer kitabı olarak kabul edilmesi anlayışı yaygındır.

Müyessiretü'l-Ulûm, yazılışından yaklaşık dört asır sonra Bursalı Mehmet Tahir tarafından bulunmuştur. Mehmet Tahir Bey'in bu eseri nerede ve nasıl bulduğu konusunda elimizde net bilgi yoktur. Kâzım Nami'nin 18 Ekim 1912 tarihinde *Türk Yurdu* dergisinin 24. sayısında yayımlanan "Türkçe Sarfın Mucidi" başlıklı makale, *Müyessiretü'l-Ulûm* hakkındaki ilk yazıdır. Mehmet Tahir *Bilgi Mecmuası*'nın Nisan 1914 tarihli 6. sayısında *Müyessiretü'l-Ulûm* üst başlıklı bir yazı yazar ama eserin keşfi hakkında bilgi vermez. Eserin önemi ve değeri hakkında bilgiler veren bu yazıların ardından *Muallim* mecmuasının 28 Ekim 1916 tarihli 4. sayısında Maarif Nezareti tarafından yakın zamanda bu eserin basılacağı müjdelenir. Fakat eser basılmaz. Fuat Köprülü ve Rıfat Bilge eserin orijinal nüshalarından kendileri için birer kopya çoğaltır.

Daha sonra Köprülü, *Cumhuriyet* gazetesinde (1933) "Onaltıncı Asırda Yazılmış Türkçe Türk Grameri" adlı yazısı ile kitap hakkında bilinenleri derler (Kaçar, 2018).

Eser, 1946 yılında Besim Atalay'ın geçmişte Maarif Nezareti'nin çektiği fotoğrafları kullanılarak hazırladığı *"Müyessiretü'l-Ulûm, Tıpkıbasım, Çeviriyazılı Metin ve Dizin"* adıyla Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanır. Daha sonra yine aynı nüsha üzerinden Esra Karabacak'ın 2002 yılında hazırladığı *"Müyessiretü'l-Ulûm, Giriş, Metin, Sözlük, Terimler Dizini, Tıpkıbasım"* adlı çalışması Türk Dil Kurumu tarafından ikinci kez yayımlanır.

Müyessiretü'l-Ulûm, 182 sayfa iki bölümden oluşur. 99 sayfadan oluşan ilk bölümde Sadrazam İbrahim Paşa hakkında yazılan bir kaside, eserin yazılış amacı ve yazılış tarihi yer alır. Bunların ardından konuların anlatımına geçilir. Önce kelimenin tanımı yapılır. Bergamalı Kadrî kelimeleri isim, fiil ve harf (edat) olmak üzere üç gruba ayırır ve bu kelimelerin anlamlarını açıklayarak örnekler verir. Sonra fiil kipleri ele alınır. Bilmek fiili örneğinden hareketle fiil kiplerinin tanımı ve açıklaması yapılır. Fiil kipleri etken, edilgen, olumlu ve olumsuz biçimleriyle örneklendirilir. İlk bölümde fiil kiplerinden sonra alet ismi, küçültme ismi, aitlik ismi, tekrar zarfı, durum zarfı anlatılır.

"83 sayfadan oluşan ikinci bölümde üstünlük ismi, cins isim, şahıs isimleri (özel isim), sayı isimleri, zamirler, zarflar, soru isimleri, isim tamlaması, özne, nesne, cümle çeşitleri, işaret zamirleri konuları ele alınır. Bu açıklamalardan sonra Hayalî Bey'in bir gazeli incelenir. Gazelde geçen bütün kelimeler hem sanat yönünden hem de Türkçe gramer kaideleri açısından tahlil edilir. Ayrıca daha önce açıklanmayan bazı kurallar da bu tahlil sırasında ele alınır." (Bektaş, 1992: 496).

Müyessiretü'l-Ulûm'un Arapça dil bilgisi kitaplarına öykünülerek yazıldığını düşünen araştırmacılar vardır (Ertürk, 2015: 1062). Konuların anlatımında zaman zaman Farsça dil bilgisi kurallarıyla karşılaştırmalar da yapılır. Eserde Türkçe dil bilgisi, bugünkü Türkçe dilbilgisi konularının tamamını kapsar bir bütünlükte ele alınmamıştır.

2.1.1. Müyessiretü'l-Ulûm'da Sıfatların Ele Alınışı

Eserde sıfatlar bağımsız bir konu olarak ele alınmaz. Farklı konu başlıkları altında sıfat konusuna da değinilir. Sıfat konusu bugünkü Türkçe dilbilgisinde olduğu gibi "niteleme ve belirtme sıfatları" olarak sınıflandırılmaz.

2.1.1.1. Niteleme sıfatları

"Niteleme sıfatı" kavramı kitapta "sıfat-ı müşebbehe" olarak adlandırılır:

"Bennā-yı 'ışḳ bir ulu bünyāda ṣaldı ṭarḥ; ulu ṣıfat ṣıfat-ı müşebbehedür." (MU: 163).

"*Ḳutlu ḳapu açıldı Ḫayālī'nüñ üstine; Ḳutlu ṣıfat-ı müşebbehedür, mubārek ma'nāsına."* (MU: 181)

"*Alçaḳ göñüllü, vaṣf-ı terkībīdür* (sıfat tamlamasıdır); *alçaḳ, ṣıfat-ı müşebbehedür* (niteleme sıfatıdır). (MU: 183)

"Sıfat-ı Müşebbehe", Arapça gramer kaideleri içinde durum ve nitelik belirten isimlerdendir. Bu vezindeki kelimeler geçici olmayan, devamlı ve sabit olanı yansıtır. Günümüz Türkçesinde ise "-gAn, -kAn, -gIn, -kIn, -lI" ekleriyle isim ve fiilleri isim yapma görevinde kullanılan kelimeleri karşılamaktadır (Aypay, 2010). *Müyessiretü'l-Ulûm'*da bu mantık çerçevesinde örnek olarak verilen kelimelerin tanımlamaya uygun olduğu görülür: "ulu, kutlu, alçak".

*Müyessiretü'l-Ulûm'*da "maʿlūm-ı ism-i mensūb" konusu içerisinde "-lU" isimden isim yapma ekine de değinilir. "-lU" isimden isim yapım eki, Türkçede sıfat türetme göreviyle kullanılır. Bergamalı Kadri, bu ekin "ism-i mensūb (ilgi ismi), edāt-ı takrīb (isimden isim yapma eki), edāt-ı liyākat (isimden sıfat yapma eki) ve edāt-ı fāil (sıfat)" olmak üzere dört farklı görev üstlenebileceğinden söz eder. Bu ekin, "Basralu, Kūfelü" kullanımlarında ism-i mensūb; "bililü, geyimlü" kullanımlarında edāt-ı fāil; "et kaynamalu, aş bişmelü" kullanımlarında edāt-ı takrîb; "sevmelü kimse" kullanımında ise edāt-ı liyākat vazifesiyle kullanıldığı belirtilir (MU: 82-83).

Yukarıda kullanılan terimler yine Arapça gramer kuralları ile ilgilidir. İsm-i mensûblar, nisbet isimleri olup varlığın bir işe veya yere ilgisini ifade eden kelimelerdir. Türkçedeki "-lI, -lIk, -cI, -çA" eklerinin kattığı anlamı karşılamaktadır (Aypay, 2010). Bu ekler günümüz Türkçesinde de genellikle sıfat yapma görevinde kullanılır.

Bergamalı Kadri, isimden isim yapma eki olan "-sIz" ekine "faslun fī hurūf (edat)" başlığı altında yer verir. Yazar, tek başına anlam taşımayıp bir anlam kazanabilmesi için başka kelimelerle birlikte kullanılması gereken, yani bir görev üstlenmek için kullanılan kelimelere "hurūf (edat)" adını verir. Yazar, "-sIz" ekinin yokluk anlamı kattığını ifade eder: "Siz (sız) de ḥarfdür ki yoḳlıḳ maʿnāsın ifāde eyler; akçasız, pulsız ādemden ne olur dimek gibi." (MU, 140). Bu örneklerde "akçasız ādem, pulsuz ādem" örneklerinde "akçasız" ve "pulsuz" kelimelerinin "niteleme sıfatı" olduğu görülür.

*Müyessiretü'l- Ulûm'*da "belirtme sıfatı" tek başına bir kavram olarak ele alınmaz. Günümüz Türkiye Türkçesinde belirtme sıfatı olarak adlandırılan "soru sıfatı, belgisiz sıfat ve işaret sıfatı" kavramlarına yer verilir. Sayı sıfatlarından söz edilmez, yalnızca "sayı isimleri" olarak isim vasfı açıklanır.

2.1.1.2. Soru sıfatı

Soru sıfatı kavramı "esmā'i'l-istifhāmî ve ḥurūfihā" başlığı altında, soru bildiren kelimeler ve soru ekleriyle birlikte ele alınır:

"Ḳaçdur, diseler 'adedden istifhām eylerler. (Kaçtır deseler, adedini sorarlar.)" (MU: 115)

"Niçeyedür? diseler bu da gine 'adedden istifhāmdur; lākin ḳaç aḳçayadur?dimekdür. Neye alduñ? diseler ḳaç aḳçaya alduñ? dimek olur.(Ne kadardır, deseler bu da yine sayısını sormaktır; lakin kaç paradır demektir. Neye aldın deseler kaç paraya aldın demek olur.) (MU: 115).

Görüldüğü gibi örnek cümlelerde "soru sıfatı" ve "soru zamiri" kavramları açık ve net olarak izah edilmez. Sadece "kaç paraya" ifadesinde "kaç" sözcüğü belirgin olarak soru sıfatıdır.

2.1.1.3. Belirsizlik sıfatları

Eserin son bölümünde Hayalî'nin gazeli incelenirken bir belirsizlik sıfatına değinilir:

> *"Bennā-yı 'ışḳ bir ulu bünyāda şaldı ṭarḥ… Bir, ism-i 'adeddür. Ulu ṣıfat-ı müşebbehedür. Bir bünyādun ṣıfātıdur. Ulu da bünyāduñ bir sıfāt-i āḫarıdur… Bir budur ki, bir ki bunda getürilmişdür, 'adedi beyān içün degüldür, belki ta'ẓīm içün ve ta'accüb içündür bir 'aceb ulu bünyāda dimek ma'nāsına* (Bir, sayı ismidir; ulu sıfat tamlamasıdır. Bir, bünyādın sıfatıdır; ulu da bünyadın bir başka sıfatıdır. Bir budur ki bir ki bunda getirilmiştir, sayıyı izah etmek için değildir, belki övmek için, şaşkınlığı dile getirmek içindir, bir acayip ulu binaya demek anlamındadır.)" (MU: 163,164,166).

Sayı ve belirsizlik yoluyla ismi belirten "bir" kelimesinin yukarıdaki örnekte açık olarak sayı sıfatı görevinde kullanılmadığı belirtilmiş ve ayrımının yapılabilmesi için cümleye kattığı anlam açıklanmıştır.

2.1.1.4. İşaret sıfatları

İşaret isimleri başlığı altında sıfatlardan söz edilmez, işaret sıfatı kavramına ancak kitabın sonundaki şiir tahlilinde değinilir:

"*Kim ol bināya kelle-i 'uşşāḳdur helik; Ol ism-i işāretdür… Binā bu ism-i işāretüñ ṣıfatıdur.* (O, işaret ismidir. Bina, bu işaret isminin sıfatıdır.)" Örnekte görüldüğü gibi "o bina" sıfat tamlamasında "o" sözcüğü tıpkı bugünkü Türkçe dil bilgisindeki gibi "sıfat" (işaret sıfatı) kabul edilir (MU, 167).

"*Öpmek dilerken ol mehi āheng devr idüp; Ol ism-i işāretdür. Meh ism-i cinsdür ki ḫāricde efrādı bire münḥaṣırdur.* (O, işaret ismidir. Meh cins isimdir ki dışarıda fertleri bire özgüdür.)" Bu örnekte de "o meh" sıfat tamlamasında "o" sözcüğü "sıfat (işaret sıfatı) kabul edilir." (MU, 170-171).

2.1.1.5. Sıfat tamlaması

Eserde sıfat kavramıyla ilgili iki kavrama daha yer verilir: Sıfat-fiil ve sıfat tamlaması. Sıfat-fiil kavramı ele alınırken sıfat-fiil eklerinden sadece "-AcAk" ekinden söz edilir. Zaman, mekân ve alet ismine dair verilen örnekler de aslında sıfat-fiillerle kurulmuş sıfat tamlamalarıdır:

> "*Ḥattā eger ḳoyacaḳ ḳab, girecek ev, oturacaḳ yir, baġlayacaḳ bez, ṭolduracaḳ kise disek, hep bunuñ gibiler ism-i mekāna rāci'dür. Ammā eger kesecek biz, yiyecek yimek diseler bunuñ gibilere ism-i mekān dimezüz, mekāniyyet ma'nāsı miteḥaḳḳiḳ olmadıġı içün* (Hatta eğer koyacak kap, girecek ev, oturacak yer, bağlayacak bez, dolduracak kese desek, mekânla ilgili olması doğrulanmadığı için bunun gibilere mekân ismi demeyiz)." (MU: 66).

Eserin son kısmındaki gazelin tahlil bölümünde sıfat tamlamasıyla ilgili birkaç örneğe yer verilir:

> "*Bir, ism-i 'adeddür; Ulu ṣıfat-ı müşebbehedür. Bünyād yapu ma'nāsınadur, yapılan nesnenüñ ismidür, pes yapu ism-i cins oldı… Bir bünyāduñ ṣıfātıdur; ulu da bünyāduñ bir ṣıfāt-ı āḫarıdur.* (Bir, sayı ismidir; ulu sıfat tamlamasıdır. Bünyād yapı anlamındadır, yapılan nesnenin ismidir, öyleyse yapı cins isim olur. Bir, bünyādın sıfatıdır; ulu da bünyadın bir başka sıfatıdır.)" (MU: 163-164).

"*Alçak göñüllü olalıdan nitekim eşik; Akçaḳ göñüllü vaṣf-ı terkībīdir, alçaḳ ṣıfat-ı müşebbehedür, göñüllü, lü edat-i fā'ildür.* (Alçak gönüllü sıfat tamlamasıdır; alçak niteleme sıfatıdır, gönüllü sıfattır.)" (MU: 183). Örnekteki açıklama bugünkü Türkçe dil bilgisine birebir uygundur.

2.1.1.6. Sıfatlarda pekiştirme

Bergamalı Kadrî pekiştirme konusunu "ism-i tafdîl" bölümünde ele alır ve şu sözlerle açıklar:

> "*İsm-i tafdīl terkīb-ī taḳyīdīdür, tafdîl mufażżal ma'nāsınadur, arturılmış dimek ma'nāsına. İsm-i tafżīl-i ma'lūm odur ki fā'ile nisbeti ola. 'Alāmeti oldur ki ism-i fā'ilüñ āḫirine bir 'rek' lafẓın ya 'rak' lafzın getürürüz ism-i fāile ziyādeliḳ ma'nāsı 'ārıż olsun içün; idicirek, oḳıyıcıraḳ (rak) gibi.*

(Pekiştirme ismi, ilgi ismidir. Üstün tutulan, artırılmış anlamındadır. İsmin sonuna bir "-rek" ya da "-rak" eki getirilerek ism-i faile üstünlük anlamı ortaya çıkarmak için kullanılır; idicirek, okıyıcırak gibi.)" (MU: 93).

Belirtilen pekiştirme eklerinin, ses uyumuna uygun olarak kullanıldığı örneklendirilerek açıklanmıştır:

"*Şol kelime ki ḫiffet üzre telaffuż olunur anuñ gibilerde reḳ getürürüz, ol kelime ki sıḳlet üzre telaffuẓ oluna, añun gibilere rak getürürüz.* (İnce okunan kelimelere ve benzerlerine "-rek" eki getiririz. Kalın okunan kelimelere ve benzerlerine "-rak" eki getiririz.)" (MU: 94)

"Müellifin bu eki ele alırken dikkatinden kaçtığını düşündüğümüz bir husus, bu ekin sadece ism-i fāile değil aynı zamanda bazı sıfatlara da eklenerek karşılaştırma-derecelendirme anlamı katmak için kullanılmasıdır. Eserde 'ism-i tafzîl' konu başlığı içerisinde bu hususa değinilmediği görülmektedir." (Ertürk, 2015: 1068).

Yazarın pekiştirme ismi olarak gördüğü bir diğer yapı "kıpkızıl, kapkara, apak" örneklerinde olduğu gibi önüne pekiştirme eki alan kelimelerdir. Bu eklerin de "-rak" eki ile aynı görevde kullanıldığı ifade edilir:

"Ve dahı kıpkızıl, gömgök, kapkara, apak, yimşeşil, sapsarı bunun gibi manalar ism-i tafzile rāci'dür; kıpkızıl'da kıp, kapkara'da kap, apak'da ap edat-ı tafzîllerdür. (Ve ayrıca "kıpkızıl, gömgök, kapkara, apak, yemyeşil, sapsarı" bunun gibi anlamlar pekiştirme ismi ile ilgilidir; kıpkızıl'da kıp, kapkara'da kap, apak'da ap pekiştirme ekleridir.)" (MU: 96)

Bu pekiştirmenin kurallarına dair bilgi, ilerleyen sayfalarda Hayalî'nin gazel tahlilinde verilmiştir:

> *"Pes şol ism ki bu ḳısımda tafżīl eylerüz ḥarf-i evveline naẓar eylerüz tā bilevüz ki ne aṣl ḥarfdür; ve andan ṣoñra ḥareketine de nāẓır oluruz görürüz ki esreli midür üstünlü midür ötrülü midür. Her ḳanḳı ḥarf olursa ve ḥareketi ne aṣl ḥareket ise bi- 'aynih ol ḥarfi ol ḥareketile getürürüz. Andan ṣoñra ḫāli degül ki ol kelime ṣıḳlet üzre telaffuẓ oluna yā ḫiffet üzre telaffuẓ oluna; şiddet üzre telaffuẓ. olunsa bir cezimlü bā bile getürürüz, eger ḫiffet üzre telaffuẓ olunsa bir cezimlü mîm bile getürürüz.* (Pekiştirme yaptığımız şu isim ki kelimenin önüne bakarız ki nasıl harf olduğunu görelim ve ondan sonra harekesine

> bakarız ki esreli mi, üstünlü mü, ötreli midir? Hangi harf olursa ve harekesi nasıl hareke ise aynı harekeyi getiririz. Bunlarında dışında yoktur ki o kelime kalın sıradan telaffuz olunsun ya da ince sıradan telaffuz olunsun; kalın sıradan telaffuz olunursa cezimli "bā" getiririz, eger ince sıradan telaffuz olunuyorsa cezimli "mîm" getiririz.)" (MU: 159)

2.1.1.7. Sıfatlarda küçültme

Küçültme ismi "ism-i tasgir" başlığı altında ele alınır. İsm-i tasgir yapma görevini üstlenen ekler; "-cuk/-cük, -cugez/-cügez ve -ca/-ce" şeklinde belirtilir ve kullanım alanları açıklanır:

> *"Tasġīr iki ḳısımdur, birisi maṣdaruñdur, birisi sāyir esmā'nuñdur. Maṣdaruñ olsa maṣdar-ı maḳṣūr ṣīgasın bulup āḫirine bir cük lafẓın yā cuḳ lafẓın getür(ür)üz; bilmecük gibi, añlamacuḳ gibi, daḫı bunlara beñzer ne var ise. Sāyir esmā'dan olsa, iki ḥarf üzerine olup āḫiri cezimlü olsa cügez ile cuġaz ile gelür, ercügez gibi, ḳılcuġaz gibi. İki ḥarf üzre olup āḫiri ḥareketlü olsa girü cük ve cuḳ ile gelür; yimecük gibi, ṣomacuḳ gibi. İki ḥarfden artuḳ olsa, āḫirinde cezimlü ḳāf olsa ol ḳāfdan öñ bir üstünlü cīm getürürüz, balıcaḳ gibi, ṣucucaḳ gibi ba'īd degüldür ki bunlaruñ aṣılları balıḳcuḳ, ṣuṣuḳcuḳ ola, ḳāf'ı ḥaẕf itdük, tekrar bir ḳāf daḫı bulunduġı içün, andan ṣoñra cīm'i üstüñlü ḳılduḳ ḫıffet içün. (Küçültme iki kısımdır: Birisi mastarındır, birisi diğer isimlerindir. Masterın olursa hafifletilmiş mastar kipini bulup sonuna bir "-cük" eki ya "-cuk" eki getiririz; "bilmecük" gibi, "anlamacuk" gibi, ayrıca bunlara benzer ne var ise. Diğer isimlerden olursa, iki harf üzerine ve sonu cezimli olduğunda "-cügez" ile "-cugaz" ile gelir; "ercügez" gibi, "kılcugaz" gibi. İki harf üzere olup sonu harekeli olursa yine "-cük" ve "-cuk" ile gelir; "yimecük" gibi "somacuk" gibi. İki harften fazla olur ve sonunda cezimli "kāf" olursa o kāf'tan önce bir üstünlü "-cim" getiririz; "balıcak" gibi, "sucucak" gibi. Kesin olmamakla beraber bunların asılları "balıkcuk", "susukcuk" olmalıdır, tekrar bir kāf bulunduğu için kāf'ı attık, ondan sonra inceltmek için cim'i üstünlü kıldık.)"* (MU: 70-71).

Bu açıklamaya göre mastarlara "-cuk/-cük" ve isimlere "-cugez/ -cügez" ilavesiyle ism-i tasgir yapılır. Ayrıca sonu kaf ile biten kelimelere "-cak" eki geldiği ve kaf'ın atıldığı ifade olunur. Ekin kullanımı konusunda ses uyumuna dikkat çekilmiş, ses uyumuna göre kelimelere "-cuk/-cugez" ya da "-cük/-cügez" eklerinin tercih edildiği belirtilmiştir.

Küçültme eki olan "-ca" ekinin ise "-cuk/-cük" ekinden "-k" sesinin düşürülmesi ile oluştuğu ve sıfat görevinde kullanılabildiğine değinilmiştir: "eyüce, yamazca, delüce, usluca" gibi. Ayrıca kelime sıfat anlamı kastedilerek kullanıldığında "-ca" ve kavram olarak ismin kendisi kastedildiğinde ise "-cuk" ekini aldığı ifade edilir:

> *"Ṣūret-i taṣġīr budur ki maṭlūb olan maḳāmda isti'māl ṣıfat olan maḳāmda isti'māl eylerler; ammā taḥḳīḳ budur ki bu vechle isti'māl ṣıfat olan ve ṣıfat ma'nāsın muntaẓammın olan yirlerde isti'māl oluna; zīrā ẕāt-i ekşi kendü murād olsa ekşicik dirler; ṣıfat murād olsa ekşüce dirler.* (Küçültme ismi şu şekildedir ki istenilen yerde kullanılan

> sıfat yer kullanılabilir; ama aslı budur ki bu şekilde kullanılan sıfat ve sıfat anlamını kapsayan kelimeler kullanılabilir; zira "zat-ı ekşi" kendi ifade edilmek istense "ekşicik" derler; sıfat yapmak istense "ekşüce" derler.)" (MU: 76)

Verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi sıfat kavramı aslında o günkü Türkçede de bugünkünden pek farklı değildir. Sadece daha yüzeysel ve belki biraz da Arapça-Farsçanın etkisinde kalınarak veya Türkçe dil bilgisi konuları bu dillere öykünerek yazıldığı için çok fazla detaya girilmemiştir diye düşünüyoruz. Sıfatlar bugünkü Türkçe dil bilgisi kitaplarında olduğu gibi bütün yönleriyle ve tam bir bütünlük içinde anlatılmamıştır. Bunda 16. yüzyıldaki dil bilim algısının günümüzdeki algıdan çok farklı olmasının etkili olduğu söylenebilir.

2.2. Kavâ'id-i Osmâniyye, Ahmet Cevdet Paşa, 1851.

Ahmet Cevdet Paşa, 1823'te Lofça (Bulgaristan)'da doğar. Asıl adı Ahmet olup İstanbul'da öğrenim gördüğü sırada Cevdet mahlasını almıştır. Lofça'da medrese tahsili aldıktan sonra 1839 yılı başlarında İstanbul'a gelir. İstanbul'da tasavvuf ve edebiyat eğitimi alır. Kendi çabalarıyla Arapça, Farsça, Fransızca ve Bulgarca öğrenir. Bu dillerden başka İngilizce, Latin ve Yunan dillerini de bildiği söylenir.[1] Öğrenim hayatından sonra devlet hizmetine, 1844'te Rumeli kazaskerliğine bağlı Premedi kazası kadılığı ile başlar. İstanbul müderrisliği, Meclis-i Maârif-i Umûmiyye azalığı ve Dârülmuallimîn müdürlüğü, Encümen-i Dâniş üyeliği, Galata ve İstanbul kadılığı, valilik, bakanlık, şura-yı devlet üyeliği gibi görevlerde bulunur.

Ahmet Cevdet Paşa, 1774-1826 devresi Osmanlı tarihini yazmakla görevlendirilir. Şubat 1855'te vak'anüvis tayin edilir. Devrinin en donanımlı tarihçi ve hukukçularından biridir.[2] Türkçe gramer konusunda hazırladığı pek çok kitabın yanında o güne kadar İslâm devletlerinde İslâm hukuku alanında hazırlanan ilk kanun olma özelliğine sahip *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye,* tarihçiliğe yeni bir bakış açısı getirdiği *Tarih-i Cevdet*, belagat alanında Osmanlı'da yazılmış ilk eser olan *Belagat-ı Osmâniyye* ve Türkçede yayımlanan ilk ve en kapsamlı gramer kitabı olan *Kavâ'id-i Osmâniyye* önemli eserlerindendir. Ahmet Cevdet Paşa yaşadığı devrin en önemli düşünür ve entelektüellerinden biridir. Doğu medeniyetini çok iyi bildiği gibi Batı

[1] Nihad Sâmi Banarlı, *"Ahmet Cevdet Paşa"* **Resimli Türk Edebiyâtı Târihi**, Cilt: 2, İstanbul, 1976: 1068.
[2] Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Âkif Aydın, *"Cevdet Paşa",* **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 7: 443-450.

medeniyetini de son derece iyi tahlil etmiş ileri görüşlü bir devlet adamıdır. Aldığı derslerin ve özel çabalarının sonucunda edebiyat alanında başarı kazanamamışsa da Arapça ve Farsçayı okuyup yazacak kadar; Fransızca ve Bulgarcayı anlayacak kadar öğrenmiştir (Özkan, 2020: 14-18).

Türkçenin bir devlet ve eğitim dili olarak gelişmesi, zenginleşmesi ve sadeleşmesi için büyük çabalar harcayan Ahmet Cevdet Paşa hem Türkçenin sadeleşmesini, o günkü tabirle "kaba Türkçe"nin yaygınlaşmasını ve herkesin okuryazar olmasını, hem de Türkçenin her konuyu ifade edebilecek bir bilim dili olmasını arzu eder. Reşit Paşa'nın Bab-ı Âli'nin resmi yazışmalarının dilini sadeleştirdiğini belirtir. Tarih-i Cevdet'in de Encümen-i Daniş'in kararı gereğince tarz-ı tersil üzere "kaba Türkçe" yazıldığını, eserin halk arasında büyük bir ilgi gördüğünü, ancak süslü anlatıma meraklı olanların önce bu usulü beğenmediğini, sonradan bu üsluba ilgi duyanların sayısını bunlar arasında da arttığını belirtir. *Takvim'ül-Edvar* adlı eseriyle "Türk dili bilim dili olmaz." diyenlere dilimizin her şeye yeterli olduğunu, bu dil ile her alanda güzel eserler yazılabileceğini tasdik ettirir (Özkan, 2020: 48).

Tanpınar, Ahmet Cevdet Paşa için "Doğu ve Batı kültürü arasında bir senteze varmaya çalıştığını ve temelde Osmanlıcı-İslamcı amaçta ve yöntemde ise medeniyetçi olduğunu vurgular.[3]

Ahmet Cevdet Paşa'nın dil bilgisi ile ilgili ilk eseri olan *Kavâ'id-i Osmâniyye*, Fransız Bilimler Akademisi örnek alınarak kurulan Encümen-i Dâniş'in yayımladığı ilk kitap olma özelliğine sahiptir. Eser, Encümen-i Danış kararı ile okullarda 50 yıl kadar ders kitabı olarak okutulur. 1851 yılında taş basma olarak 1900 yılına kadar pek çok kez basılan eser Almanca, Arapça, Bulgarca ve Hırvatçaya tercüme edilir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın *Kavâ'id-i Osmâniyye* dışında rüşdiye mekteplerinde okutulmak üzere dil bilgisine giriş mahiyetinde yazdığı *Medhâl-i Kavâ'id*; sıbyan mekteplerinde okuyan çocukların ana dili eğitimi için yazdığı *Kavâ'id-i Türkiyye* ve Kavâ'id-i Osmâniyye'nin düzenlenmesiyle tekrar yayımlanan Tertîb-i Cedid Kavâ'id-

[3] Ahmet Hamdi Tanpınar, *"Cevdet Paşa Hakkında Düşünceler",* **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011: 196,206.

i Osmâniyye adlı dil bilgisi kitapları da vardır. Biz çalışmamızı Ahmet Cevdet Paşa'nın öteki dil bilgisi kitaplarına örnek teşkil eden *Kavâ'id-i Osmâniyye* üzerine hazırladık. Bu çalışma için Nevzat Özkan'ın " *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları"* adlı eserini temel aldık.

Kavâ'id-i Osmâniyye'nin -ele alınan dilin üç ayrı dilin birleşmesinden meydana geldiği düşünüldüğünden- her bölümü Türkî, Arabî ve Fârisî olmak üzere üç alt bölüme ayrılarak incelenir, böylece ayrı ayrı üç dilin kurallarını verilmeye çalışılır. Bu konu hakkında Ahmet Vefik "Osmanlı lisânının aslı Türkçedir. Fakat Farisiden ve Arabîden pek çok lafızlar alıp üç lisândan mürekkep bir lisân olmuştur." (TCKO: 4). der ancak bu eserinde Fuat Paşa'nın tavsiye ve telkinleri doğrultusunda kelime yapımı ve çekiminde Arap gramer anlayışını değil Fransız gramer anlayışını benimser. Kelime türlerinin işlenişine isimden başlar. Türkçe kelimeleri Arap dilinde olduğu gibi üçlü, dörtlü kökler halinde gruplandırmaz, isim ve fiil çekimlerinde şahıs kategorilerini ben, sen o; biz, siz, onlar şeklinde düzenler. Eserde Arapça ve Farsça kuralların tümüyle yansıtılması yerine sadece Türkçede kullanılanların öğretilmesi amaçlanmıştır (Özkan, 2020: 50-53).

Ahmet Cevdet Paşa, *Kavâ'id-i Osmâniyye*'de dilimiz için 40 yerde Lisân-ı Osmânî, 8 yerde Osmanlı lisânı, 3 yerde Osmanlıca, 14 yerde Türkçe, 37 yerde Türkî, 4 yerde lisân-ı Türkî terimini kullanır. Ayrıca tamlama düzeni içinde 22 yerde de tamlamanın bir unsuru olarak Türkiye terimine yer verir (Özkan, 2020: 49).

Kavâ'id-i Osmâniyye, Şeyhülislam'ın Arapça bir takrizi ile başlar. Besmele'den sonra Allah'a şükür, Hz. Peygamber'e, soyuna ve sahabesine dua ile devam eder. Ardından Meclis-i Maarif-i Umumiye azası olan yazarların böyle bir eser yazmaya neden ihtiyaç duydukları ve padişah Abdülmecit'in kendilerine nasıl destek verdiğini anlatan bir sebeb-i telif bölümüne yer verilir. Bir mukaddime, beş bap ve bir hatimeden meydana gelir. Bu beş bab, "isim, sıfat, kinâyât, fiil, edevât" anlatımlarından oluşur ve her babında Türkçe, Arapça ve Farsçanın kurallarını veren üç ayrı fasıl bulunur.

2.2.1. Kavâ'id-i Osmâniyye'de Sıfat Konusunun Ele Alınışı

Kavâ'id-i Osmâniyye'de sıfatlar, ilk kez müstakil bir konuda ele alınmıştır ve tek başlık altında toplanmıştır. Sıfat türlerine değinilmediği görülmektedir. Türkçede bulunmayan terimlere Arap gramerinin etkisi ile eserde yer verilmiş, Türkçe kurallar yanında Arapça ve Farsça kurallar ve kullanımlar da anlatılmıştır.

2.2.1.1. Niteleme sıfatları

Eserin ikinci bölümünde sıfat konusu ele alınır. Sıfat, bir ismin durum ve niteliğini açıklamak için o isme eklenen kelime olarak tanımlanır:

"büyük ev, serkeş beygir, beyaz kâğıt sözlerinde olduğu gibi *büyük* ve *serkeş* ve *beyaz* sözleri sıfat olup *ev* ve *beygir* ve *kâğıt* isimlerinin durumlarını açıklar ve bu isimler nitelenen olur." (KO: 85).

Türkçe sıfatın niteleneninin Türkçe isim olduğu gibi Farsça isim ve Arapça isim de olabileceği belirtilir:

"Mesele *güzel köşk* denildiği gibi *güzel kaşene* ve *güzel kasr* da denilir." (KO: 85).

Kavâ'id-i Osmâniyye'de de niteleme sıfatları semâ'î ve kıyâsî olarak iki kısımda ele alınır. Günümüz Türkiye Türkçesinde sıfatların yapısını ilgilendiren bu durumun gramatikal yapıdan çok manaya ilişkin bir yaklaşımla ele alınmasından kaynaklandığını düşünüyoruz.

Türkçe sıfatlar "semâ'î ve kıyâsî " olarak iki bölüme ayrılır. Sema'i sıfatın "işitip bilmek ile kavranan kelimeler (*güzel, uzun, kısa* gibi)"; kıyâsî sıfatın da "kural ile öğrenilen kelimeler" olduğu vurgulanır. Kıyâsî sıfatlar Türkçe, Farsça veyahut Arapça isimlerin sonuna nispet eki olan "-lI ve -lU" eklenerek elde edilir:

"Bursalı, neş'eli, keyifli, sevgili, zorlu, mürüvvetli gibi." (KO: 85).

İsimlerin sonuna gelen "-cI, -çA" ve "-sI" ilavesiyle sıfat oluşturulup bir iş ile meşgul olanı belirtir ve bu ekleri ilave edildiği isimler sıfat olur:

"mürekkepçi, Arapça, imtihansı gibi. Nitekim Arapça lisân ve imtihansı şeyler denilir." (KO: 85).

Aslında *"güzel, uzun, kısa, Bursalı, neş'eli, keyifli, sevgili, zorlu, mürüvvetli, mürekkepçi, Arapça Lisân ve imtihansı*" kelimeleri günümüz Türkiye Türkçesinde doğrudan niteleme sıfatı olarak ele alınan kelimelerdir. *Kavâ'id-i Osmâniyye* müellifi de sözcüğün eksiz haliyle sıfat olmasını "semâ'î", ek alarak sıfatlaşmasını da "kıyasî" olarak adlandırırken mantığa aykırı bir şeyden söz etmemektedir. Lakin günümüz Türkiye Türkçesinde bu anlayışın terk edildiğini söyleyebiliriz.

Niteleme sıfatlarının Türkçedeki yeri kısaca belirtildikten sonra Farsça ve Arapça sıfatlar konusuna yaklaşık yedi sayfalık bir yer ayrılır. Arapça ve Farsça sıfatların Osmanlıcadaki kullanımları detaylı olarak açıklanır:

Farsça sıfatlar ve Farsça kurallarla türetilmiş sözcüklerin de sıfat olarak kullanıldığından söz edilir:

"bağ-ı dil-güşa, hane-i dil-güşa, vali-i sitemkâr, bina-yı üstüvar, adu-yı can-hıraş gibi." (KO: 86).

Sonuna nisbet eki olan ya veyahut "-ment", "-nak ve "-ban" ekleri ilave edilen isimlerin sıfat olduğu söylenir:

"Şirazi, neş'e-ment, der-nak, bağ-ban gibi (Şirazlı ve *neş'eli ve dertli ve bağcı* demektir). Nispet i'sine bazen bir de nun eklenir: âteşin gibi." (KO: 86).

2.2.1.2. Sıfat tamlaması

Farsçada sıfat tamlaması denilen kelimeler de sıfat kabul edilerek dört kısımda ele alınır: Önce Farsça kural üzere meydana gelen belirtisiz isim tamlamalarında

tamlananın kesresi atılıp tamlanan ile tamlayanın bir araya gelmesi ile sıfat tamlaması elde edileceği söylenir:

"mah-i ru (ay yüzlü), gül-i ru (gül yüzlü) → *zen-i mah-ru ve şuh-ı gül-ru* (KO: 86)."

İkincisi Farsça kurala göre belirtili isim tamlaması şeklinde tamlayan tamlanan üzerine gelerek ve cezimli okunarak bir araya geldiğinde

"mah-pertev ay ziyalı demek olur ve bir isme sıfat olarak mesela *ruy-i mah-pertev"* denilir. (KO: 86)

Üçüncüsü Farsça kural üzere sıfatın nitelenen üzerine getirilmesiyle oluşturulmuştur:

"çeşm-i (siyah-çeşm) → *tıfl-ı siyah-çeşm gibi.* (KO: 87)

Dördüncüsü Farsçada 2. şahıs emir çekimi olan kelimelerin mef'ulü getirildiğinde iki kelimenin birleşmesiyle:

"ru-nüma (yüz gösteren), vak'a-nüvis (*vak'a yazıcı)* demek olur." (KO: 87-88)

Bu sıfat tamlamalarının çoğunlukla birleşik yazıldığı aktarılır: "gül-ru siyah-ru, dil-dar gibi." (KO: 87)

Bir ismin yahut bir sıfatın sonuna "elif, nun, ha" ekiyle "-cA ve gibi" anlamlarını ifade eden sıfatlar meydana geleceği belirtilir:

"çaker-ane, derviş-ane, derd-mend-ane, şive-kar-ane gibi." (KO: 88)

Gerek sıfat tamlamalarında ve gerek sonraki şekillerde Arapça kelimelerin de kullanılabildiği belirtilir:

"Kamer-ru, kamer-tal'at, hoş-sohbet, dakika-şinas, inayet-kar, akil-ane, adu-yane gibi." (KO: 88)

Arapça sıfatların da Türkçe sıfatlar (gibi) kullanıldığı, o durumda sıfatın nitelenenin önüne geçtiği ve nitelenen kelimenin Arapça olabileceği gibi Türkçe ve Farsça da olabileceği belirtilir:

"*vasi ev, vasi hane, vasi beyt* gibi." (KO: 88)

Türkçe isimlerden sonra Arapça sıfat getirilerek *çiftlik-i mezkûr, müdirlik-i mezkûr* yazılabilse de Türkçenin güzel konuşma kuralına göre mezkûr *çiftlik ve mezkûr müdirlik* denilmesinin daha iyi olacağı belirtilir.

2.2.1.3. Sıfatlarda derecelendirme

Yazar sıfatı dört kısma ayırmıştır. İlki sıfat-ı asliyye (asıl sıfatlar)dır. Bu sıfat türü ile kastedilen kısım "niteleme sıfatı" başlığı altında incelenen kısımdır.

İkincisi sıfat-ı iftariyye (aşırılık bildiren sıfat) olup nitelemenin anlamını kuvvetlendirmek üzere kullanıldığı ifade edilir. Türkçede bunun için *pek ve çok ve ziyade ve gayet* kelimeleriyle kullanılan sıfatlara eklendiği ve daima sıfattan önce kullanıldığı açıklanır:

"pek siyah, çok güzel, ziyade neş'eli, gayet vasi gibi." (KO: 91)

Üçüncüsü sıfat-ı takliliyye (azlık bildiren sıfat) nitelenenin anlamını zayıflık ve azlık yönünden ifade ettiği ve sonuna "-cA" eki ilave kılınan sıfatlar olduğu açıklanır: "*hafifçe* ve *ağırca* gibi ki bir az hafif ve bir az ağır demek olur." (KO: 91)

Dördüncü sıfat-ı tafdiliyyedir (üstünlük bildiren sıfat). Diğerlerine oranla bir şeyin üstünlüğünü anlatmak için Türkçede üstünlük eki olan "en" ve "daha" kelimeleriyle kullanılan sıfatlardır:

"en güzel, daha güzel, en nefis, daha nefis, en dil-güşa, daha dil-güşa gibi." (KO: 91)

2.2.1.3. Sayı sıfatları

"Esmâ-i A'dât" (sayı isimleri) başlığı altında ele alınmıştır. Yazar, sayı isimlerinin sıfat olarak kullanılabildiği için bu bölüme eklendiğini ifade eder ve dört kısma ayırır:

a. Asıl sayı sıfatları

İlk kısım olan "asıl sayı isimleri" sayıların kendi isimleri olarak tanımlanır. Bu sayıların birden bine kadar üç mertebeden oluştuğu ifade edilir:

"ahat: birler, aşerat: onlar, mi'at: yüzler. (ahat) birden dokuza kadar olan sayılar: *bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz*dur. (aşerat) ondan doksana kadar olan sayılardır: *on, yirmi, otuz, kırk, elli, altmış, yetmiş, seksen, doksan*dır." (KO: 92-93)

b. Sıra sayı sıfatları

İkinci bölüm sıra sayı sıfatları olarak isimlendirilir ve sıfat olarak kullanılabilen isimler olduğu aktarılır. Türkçe sayı adlarından her birinin sonuna "nun, cim, ya" eklenmesiyle sıra sayısı olur *birinci, ikinci, üçüncü* gibi.

Arapça "ibtida ile evvel" kelimelerinin sonuna "-ki" eki eklenerek birinci yerinde kullanılır:

"ibtidaki, evvelki." (KO: 93)

Farsça sıra sayı sıfatları Osmanlı Türkçesinde kullanılmaz. Arapça sıra sayı sıfatları çoğunlukla on'a kadar kullanılır:

"evvel, sani, rabi, hamis, sadis, sabi, samin, tas ve aşir." (KO: 93)

Bunlar Osmanlı Türkçesinde iki şekilde kullanılır:

Birincisi sonlarına "elif" ilavesiyle:

Nitekim *evvelen, saniyen* vb. İkincisi niteleneniyle beraber kullanılır:

"bab-ı evvel, bab-ı sani gibi." (KO: 93)

c. Kesir sayı sıfatları

Üçüncü kısım kesir sayılarıdı bir sayı bütününün parçasını ifade eder:

" *yarım, üçte bir, dörtte bir* gibi." (KO: 93)

d. Üleştirme sayı sıfatları

Dördüncü kısım üleştirme sayılarıdır ki eşitlik üzere bir topluluğa bir miktarın belirtilmesine aracılık eder. Nitekim birtakım kimselere *her biriniz üçer kuruş veriniz* denildiğinde *üçer* sözü gibi ki o *kimselerin her birine siyyan olarak üç kuruş tayinine delalet eder* ve bazen bir topluluğu eşit olmak üzere takım takım ayırır ve bu şekilde tekrarlanır. Nitekim *ikişer ikişer geliniz* denildiğinde *ikişer* kelimeleri gibi bunda kural odur ki asıl sayıların sonu meftuh kılındıktan (üstün şeklinde okuma) sonra bir ra ve sonuna ya olanlarda ra'dan önce bir de şin eklenmesiyle üleştirme sayıları olur: "*birer*, *ikişer* gibi." (KO: 94)

"Farsçadan yalnız birer birer anlamında *yegan yegan* kullanılır. Arapçanın üleştirme sayıları kullanılmaz." (KO: 94)

Sayı isimleri sıfat olarak kullanabildiği belirtilir ve sıfat konusu içerinde alt başlık olarak ele alınır fakat verilen örneklemelerde sayı isimlerinin birçoğunun belirttiği kelime ile verilmediği görülür.

> *"Dil bilgisi terimlerinin, eklerin ve edatların edat başlığı altında birlikte ele alınması kelime türlerinin anlam ve görevleri bakımından mübhemât, kinâyât başlıkları altında ele alınması; fiillerin semâ'î, kıyâsî ve tesniye gibi Türkçede olmayan yapılarla gruplandırılması Arapça gramercilik geleneğinden kaynaklanır. Bunun nedeni de aldığı medrese eğitimi ve içinde yetiştiği kültürel çevredir."* (Özkan, 2020:50-51)

Kavâ'id-i Osmâniyye Arap ve Fransız dil bilgisi yöntemlerini birleştiren ilk eser olarak değerlendirilir. Tarz olarak Batı okullarında okutulan dil bilgisi kitaplarına benzese de içerik olarak Arap gramerciliğinin etkisi altında yazıldığı görülür.

2.3. Mikyâsu'l- Lisân Kıstasu'-l Beyân, Kütahyalı Abdurrahman Fevzi, 1882.

Asıl adı Seyyid Abdurrahman Halveti er-Rufai el-Kutahi olan Abdurrahman Fevzi Efendi, 1802 yılında Kütahya'da doğmuş bir dil bilimcidir. Eğitimine babası Sadık-zâde Mustafa Efendi ile memleketi Kütahya'da başlar ve ardından medrese eğitimi için gittiği İstanbul'da Müderris İmam-zâde Es'ad Efendi ile tamamlar. Eğitimini tamamlayan Abdurrahman Fevzi, 1833'te müderrislik diplomasını alır ve 1834'te Dâru'l-Hadis Valide Sultan müderrisliğine atanır.[4] Daha sonra 1835'te Harbiye Mektebi Arapça öğretmenliğine getirilir ve emekli olana kadar (1863) burada Türkçe, Arapça ve tarih dersleri verir. Emekli olduktan bir yıl sonra 1864 yılında İstanbul'da vefat etmiş, Eyüp Sultan'da Abdül-vedûd kabri yakınına defnedilmiştir.[5][6]

Abdurrahman Fevzi Efendi, Türkçe öğrenimine ve öğretimine önem verildiği bir devirde yetişir ve zamanının bu akımına uyarak, Türk dilinin kurallarını anlatan *Mikyasu'l-Lisân Kıstasu'l- Beyan* adlı eserini yazmaya karar verdiği aktarılır.[7] Abdurrahman Fevzi Efendi, 1847'de yazmaya başladığı eserini 1851'de tamamlamıştır. *Müyessiretü'l-Ulûm*'dan sonra yazılan ilk gramer olmasına rağmen basılma tarihi düşünüldüğünde Ahmet Cevdet Paşa'nın *Kavâ'id-i Osmâniyye*si önceliği almaktadır. Yazar, daha sonra kitabı üzerinde bazı düzeltmeler yaparak eseri genişletir. Eser, bir komisyon tarafından incelenir ve dilbilgisi açısından değerli görülerek kitabın basılmasına ancak yazarının ölümünden sonra karar verilir. 1882'de Darüşşafaka adına basılır ve Türkçe dersleri bu esere göre okutulur.

Mikyasu'l-Lisân Kıstasu'l- Beyan adlı eser, 207 sayfadan meydana gelir. Eser, 177 sayfa ana bölüm; 22 sayfa içindekiler, terimlerin açıklaması, yazar ve basıldığı yer hakkında bilgilerin olduğu bir bölüm ve eserin sonunda yer alan 8 sayfalık doğru-yanlış cetvelinden oluşur. Yazar, eserin girişinde bu eserin yazılış sebeplerini üç madde halinde açıklar ve ardından dil öğretiminin önemi üzerinde durur. Mukaddime bölümünde kelime türleri ve bazı terimlerin açıklamasını yapar. Yazar, konuları

[4] M. Şakir Ülkütaşır, *"Abdurrahman Fevzi Efendi",* **Türk Dili**, Cilt: I, Sayı:2, Ankara, 1951: 52-53.
[5] Müjgan Cunbur *"Abdurrahman Fevzî Efendi"* **Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, Cilt: I., Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006.
[6] "Abdurrahman Fevzî Efendi", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi,** Cilt: I., Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977.
[7] Bursalı Mehmet Tahir, *"Abdurrahman Fevzi Efendi «Hoca»"* **Osmanlı Müellifleri**, Cilt: I, Meral Yayınevi, İstanbul, 1915.

açıklarken maksad ana başlığını kullanır. Eser beş maksaddan (ana bölümden) oluşmaktadır. Yazar, maksadları bablara, babları nevlere, kısımlara ve sınıflara ayırır. Birinci maksadda yedi bab halinde edatlar(ekler) açıklanır. Hangi eklerin nerelerde, hangi anlam ve görevlerde kullanıldığı tek tek açıklanmıştır. İkinci maksadda, on bir bab olarak yalın ve türemiş fiillerin özellikleri açıklanır, üçüncü maksadda fiilden fiil türeten eklerin dışında fiillere eklenen tüm eklerin özellikleri 21 bab şeklinde açıklanır. Dördüncü maksad birleşik fiillerin yapıları ve çekimleri, beşinci maksad birleşik fiillerin dışındaki kelime grupları, cümle türleri ve ayrıca ilgi isimleri gibi bazı kelime grupları ile pekiştirme sıfatları açıklanır.[8]

Eserde konunun daha iyi açıklanması adına pek çok tablodan faydalanılır.

Eseri dönemin diğer gramerlerinden ayıran en önemli özelliği, pek çok orijinal terimin kullanılması ve yer yer ağız mukayeselerin yapılmasıdır.

"Lüġat-ı Çaġatâyîde ḥarf-i meẕkûruñ aḫirine bir nun-ı sâkine celb ü ilḥâḳ idüp ictimâʿ sâkineyn-i maḥẕûreyni defʿ içün ba-i sâkineyi żamme ile taḥrîk iderler (gülüben geliyor) gibi ki gülüp geliyor maʿnâsınadır ve ṭâyife-i Aʿcâm daḫi ḥarf-i meẕûrı fiʿil-i ḥâl u müstaḳbel edâtları olan (iyor, r) ḥarfleri maḳâmında istiʿmâl iderler (ne söyleyübsen) gibi." (ML: 18).

Mikyasu'l-Lisân Kıstasu'l- Beyan, 1940'ta Türk Dil Kurumu uzmanlarından Ali Ulvi Elöve tarafından Dördüncü Türk Dili Kurultayı'na sunulmak üzere ilk altmış iki terimi, kendisinin türettiği karşılıklarla hazırlanmıştır. 1933'te Türk Dil Kurumu, Türkçe söz varlığını tespit faaliyeti çerçevesinde İshak Refet'e *Mikyasü'l-Lisân ve Kıstasü'l-Beyan*'ı inceletmiştir. Eser, daha sonra Jean Deny'nin *Grammaire de la Langue Turque* (Dialecte Osmanli)'sinin tercümesinde Ali Ulvi Elöve'ye öncülük etmiştir (Adaklı, 2011).

Eser, 1299 (1882)'da Meclis-i Maarif'in izniyle İstanbul'da Mahmud Beg Matbaası'nda bastırılır. Eserin bu baskısı, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Osmanlıca Eserler Bölümünde 29442 raf numarasıyla kayıtlıdır. Eser, 1942'de Ali Ulvi Elöve

[8] İlhan Erdem, "*Mikyasu'l-Lisân Kıstasu'l-Beyan (Özet-metin-terimler indeksi-ekler indeksi)",* **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya**, 1998.

tarafından Latin harflerine aktarılır ve eser üzerine İlhan Erdem tarafından özet, metin ve terimler indeksinin olduğu bir yüksek lisans çalışması hazırlanır. Biz bu çalışmamızda Prof. Dr. İlhan Erdem'in (1998) yüksek lisans tez çalışmasından faydalandık. Bunun yanında eserle ilgili farklı tezler ve makaleler de yazılmıştır.

Dilaçar, bu eserin döneminde layık olduğu ilgiyi görememesine rağmen yazarın konuyla ilgili derin bilgisi, orijinal terimlerin kullanılması ve Türkçeyi ayrıntılı bir biçimde işlemesi bakımından Ahmet Cevdet Paşa'nın gramer kitaplarından daha ileri olduğunu belirtmiştir (Dilaçar, 1989: 130-131).

2.3.1. Mikyâsu'l- Lisân Kıstasu'-l Beyân'da Sıfatların Ele Alınışı

Yazar, sıfatları diğer gramerlerden farklı bir şekilde ele alır. Sıfatların tamamını kapsayan bir sıfat bölümü yoktur. Yalnızca üçüncü ana bölümün on ve on birinci bölümlerinde kalıcı ve mübalağalı kalıcı sıfat yapan ekler üzerinden sıfat örnekleri ve eklerin fonksiyonları verilmiştir. Beş ana bölümden diğer bölümler içerisinde de eklerin sıfat yapma fonksiyonlarından söz edilmiştir. Bu eklerin kelimeye kattığı anlam üzerinden açıklamalarda bulunulur. Dolayısıyla karışık olarak verilen sıfatlara dair bir konu bütünlüğü sağlanmaz. Eserde farklı yerlerde verilen sıfat örnekleri için başlıklandırmalar tarafımızca yapılmıştır.

2.3.1.1. Niteleme sıfatları

Niteleme sıfatı konusu açıklanmadan direkt olarak eklerin özellikleri ve fonksiyonlarından söz edilmiştir. Yazarın bu eklerden niteleme sıfatı yapma göreviyle kullandığı iki örnek görmekteyiz.

"-m" eki ile yapılan sıfatlar için: "saglam adam, bir yudum su, yarım elma" ve ayrıca niteleme sıfatı yapma özelliği için "takım" örneği verilmiştir (ML: 36).

Örneklere bakıldığında sağ-, yut-, yar-, tak- fiilerininin "-Im" eki ile türetildiğini görmekteyiz. Banguoğlu (2019), bu eki alan kelimelerin bir defada ya da aralıklı meydana gelen eylemlere dolayısıyla ölçü ve zamanlarına ad olduğunu ifade eder.

"-ç" ekinin anlatımında yalın ya da –n edilgenlik ekini almış fiillere bu ekin ilavesi ile oluşan sıfatlardan söz edilir : *"güleç, kıskanç adam, yagaç hava, gülünç, korkunç adam"*. Bunun yanında isimlere eklenerek niteleme sıfatı yaptığı da belirtilmiştir: *"topaç adam, kıraç yer."* (ML: 94).

Gül- fiiline eklenen ve fiilin anlamını nitelik olan taşıyan veya o hareketi gerçekleştiren "Aç" eki; kıskan- ve kork- gibi dönüşlü fiil köklerine eklenen "-(n)ç" eki"; benzetme ve ilgi fonksiyonuyla top- ve kır- isimlerine gelerek isim türeten "-Aç" eki birbirinden farklı isim yapan eklerdir. Bunlar arasında ayrım yapılmaksızın sıfat yapma fonksiyonu yansıtılmıştır.

2.3.1.2. Sıra sayı sıfatları

İsme ve fiile eklenebilen "-IcI" ekinden söz edilir. Bu ekin sayılara eklenerek sıra sayı sıfatı türettiği ve bu ekten önce bir "-n" sesi eklendiği ifade edilir. Eski Türkçede "-inç" şeklinde görülen bu ek asıl sayı sıfatlarına "-ncI" eki ilavesi ile yapılmaktadır (Banguoğlu, 2019). Dolayıyla bahsedilen ek ve örnek gösterilen ek ile birbirinden farklı yapım ekleridir.

"birinci, ikinci, on dördünci, yüz elli beşinci, ilkinci, kaçıncı." (ML: 19-21).

Birinci anlamında kullanılan "ilkinci" günümüz Türkçesinde kullanılmamaktadır. Sıra sayı sıfatı olarak örneklendirilen "kaçıncı" örneği ise soru sıfatı görevindedir.

2.3.1.3. Üleştirme sayı sıfatları

"-ş" harfi ile başlayan eklerin anlatımı sırasında -şAr eki ile üleştirme sayı sıfatı yapıldığı aktarılmıştır: birer, ikişer, üçer, altışar, yedişer, azar azar, kaçar dane." (ML: 32).

Örnek olarak verilen "azar azar" ikileme (Hatipoğlu, 1981), "kaçar dane" ise günümüz Türkçesinde soru sıfatı olarak nitelendirilir.

2.3.1.4. Küçültme sıfatları

Eserde farklı yerlerde tespit ettiğimiz "-cE, -cIk, -cIl, -mtIrAk, -msA" eklerinin küçültme sıfatı yapma görevinden bahsedilmiştir.

-cE: Yazar bu ekin sıfatlara eklenen küçültme ismi olduğunu açıklar ve örneklendirir. *"Tarkınca adam, dönekce, karaca, kuruca, yaglıca, ballıca, akılsızca." (*ML: 168). *"güzelce, karaca, kuruca adam."* (ML: 27).

"-cIk": Küçültme sıfatı yapan bu ekin bazen "-cA" şekline dönüşerek "-k" harfinin düştüğünden söz edilir. "*Irak, ıracık, ırakca, uzak, uzacık, uzakca, yüksek, yüksecik, yüksekce."* (ML: 45).

-cIk ekinin "k" harfiyle biten isimlere eklendiğinde son sesin düştüğü uyarısında bulunulmuştur. *"Tabak, tabakcık, tabacık, çanak, çanakçık, çanacık, çömlek, çömlekcik, çömlecik."* (ML: 45). *"Küçük, küçücük, soguk, sogucak."* (ML: 167).

"-cIl": Bu ekin sıfatlara eklendiğinde küçültme sıfatı yaptığı ifade edilir *"akcıl, kırcıl."* (ML: 27). Sıfat dışındaki kelimelere eklendiğinde ise ilgi ismi olduğu belirtilir: *"balıkcıl, ölümcül, admcıl."* (ML: 165).

"-mtIrAk": Sıfatlarda küçültme edatı görevinde kullanıldığı ifade edilir. *"Bu şey tatlımtırak, ekşimtirek, sarımtırak."* (ML: 37). Banguoğlu (2019), bu ekin Eski Türkçeden beri renk ve tat sıfatlarına gelerek benzerlik sıfatları yapan bir ek olabileceğini belirtir.

"–msA": Fiile eklenen bu ekin küçültme sıfatı işlevinde kullanılabileceği belirtilir : *"gülümse."* (ML: 37).

2.3.1.5. Pekiştirme sıfatları

Pekiştirme sıfatlarının, sıfatların ilk hecelerine eklenen m,p,r,s,pe seslerinin ilavesi ile oluştuğu ve kalıcı sıfatlar yaptığı açıklanmıştır. Bu kalıcı sıfatlara "esma-i sıfat-ı sabite" adı verilmiştir. *"Kıpkısa, tostoparlak, tostogru."* (ML: 94).

"Apaçık, ipince, upucuz, busbulanık, büsbüyük, tertemiz." (ML: 177).

2.3.1.6. Kalıcı sıfatlar (Sıfat-ı Sâbite)

Sıfat-ı sâbite, kalıcı sıfat yapma görevinde kullnılan "-k, -kA, -kI. -kIn, -m, -mAl, -mAn, -n" ekleri ile yapılan isimler olarak açıklanmış. : *"kırık, kesik, kırgın, keskin, olkun, düşkün, yurka, sağlam, şişman, uzun."* (ML: 50).

"-k" eki ile yapılan sıfatlar *"yanık, sarkık, düşük."* (ML: 91).

"-kA" eki ile yorul- fiilinden "*yorka hayvan"* sıfat tamlaması örneği verilmiştir (ML: 92).

"-kI" eki ile: salın- fiilinden *"salkı şey* (ML: 92)." "salkı adam." (ML: 97).

"-kIn" eki ile yapılan sıfatlar: *"coşkun, düşkün, kaçkın, bişkin, baykın, tarkın."* (ML: 91).

"-m" eki ile yapılan sıfatlar: *"bir tadım bal, bir yudum su, yarım adam, saglam kimse."* (ML: 92).

"-mal" ekinin sag fiilene eklerek sıfat yaptığı belirtilir: *"sagmal hayvan."* (ML: 38).

"-mAn" ekinin sıfat yapma işlevinden söz edilir: *"sagman hayvan, şişman adam, azman köpek."* (ML: 38). ve *"şişman adam, azman şey, kırman köpek, sagman koyun."* (ML: 92).

"-n" ekinin eklenmesiyle oluşan kalıcı sıfatlar: "*uzun adam.*" (ML: 93).

On birinci babda mübâlağa-i sıfat-ı sâbite ismiyle fiilere eklenerek mübalağalı kalıcı sıfat yapan beş ekten söz edilir: "-ç, -k, -kAç, -kIç, -KAn, -tI."

" -ç, -kAç, -kAn, -tl" ekleriyle yapılan isimlerden örnekler verilir: *"güleç, usankaç, üşengeç, utankan, üşengen, solugan, yürügen, gezenti."* (ML: 50).

"-kAç, -kIç" eklerinin de sıfat görevinde kullanılabildiği ifade edilir: *"usangaç, üşengeç, utangaç adam."* (ML: 33).

"-KAn" ve "-kUn" ekinin türettiği sıfatlar: *"tarılgan, sokulgan, çekişken"* ve *"yorgun, turgun, kırgın, küskün"* olarak açıklanır (ML: 33).

"T" harfi ile olan eklerin anlatımı sırasında "-tI" ekinin "kalıntı, ilinti örnekleri ile sıfat olduğu belirtilir (ML: 26).

Eserde geçen diğer sıfatlar:

Yazar aynı zamanda bu ekin özelliklerini açıklamış, olumlu etken ve edilgen çekimlerini tablo halinde göstermiştir.

"Zeyd yazıcıdır, Amr okuyıcıdır (ML: 89)." *"Arayıcı, söyleyici, yiyici"*, *"sıvacı, kahveci, kuşcı."* (ML: 90).

Bu ek ile "ilgi sıfatı" yapıldığından söz edilmiştir : *"bilekce."* (ML: 27).

"S" harfi anlatımı sırasında "-sIz" ekinin olumsuz sıfat yaptığı açıklanır: *"yağsız, tuzsuz."* (ML: 31).

Zamirlerin anlatımı sırasında şahsı işaret eden "öyle" zamirinden söz edilir ve şu örnek verilir: *"öyle adamın sonı çıkmaz"* bu örnekte işaret edilen bir isim olduğundan dolayı işaret sıfatı olarak değerlendirilebilir: *"dey şu adam, dey şöyle kimse."* (ML: 48).

Fiilere ünlülerin eklemesiyle oluşan sıfatlar: *"tolu kab, ulu kalb."* (ML: 93).

Fiilerin sonundaki ünlünün değişmesiyle yapılan sıfatlar: *"belle, belli şey, acımsa, acımsı meyve."* (ML: 93).

Uyarı olarak bu tür sıfatlara iyelik eki alabilecği belirtilmiştir. *"o kesik, ben kesiğim, sen saglamsın."* (ML: 93).

Ayrıca yüceltme(en, daha "-rAk" ve "-dAn") ve küçültme ekleri alabileceği de belirtilir: *"güzelce, en güzelregi, daha kısa, bu ondan eyü."* (ML: 94).

Eserde sıfatların ekler üzerinden ele alındığı, konu bütünlüğünün olmadığı görülmektedir. Yine kendi döneminden önceki eserler de olduğu gibi örneklerin büyük çoğunluğu nitelenensiz şekilde verilmiştir. Yazarın sıfatları anlatımı konusunda dönemindeki diğer gramer kitaplarından ve günümüzde yapılan tasnifin dışında bir anlatım biçimi vardır. Benzer bir tasnifleme biçimi tespit edebildiğimiz kadarıyla Haydar Ediskun'un gramerinde görülmektedir. Bunun yanında örneklerin de benzer olduğu görülmektedir. Ayrılan yönü ise örneklerin sıfat tamlaması şeklinde verilmiş olmasıdır. Örneğin "-ç" ekinin sıfat yapma işlevi ile ilgili şu örnek verilir; kıskan-ç (ML) ve kıskan-ç insan (Ediskun, 2017) gibi. Nitekim eklerin "ilgi sıfatı" yapma işlevinden de yine Ediskun'un gramerinde söz edilmektedir:

"Türk-çe (şiirler), milliyet-çi (kimseler), giysi-lik (kumaş), kış-lık (odun), Fenerbahçe-li (gençler), lise-li (öğrenciler)" (Ediskun, 2017: 146-148). Kullanılan ekler ile yeni kelime ve kök arasında "ilgi" kurulmaktadır. Fakat tek başına bu kelimelerin sıfat olması mümkün değildir.

Kullanılan terimler ve tasnif düzenine bakıldığında yazarın Arapça gramerlerin etkisinde olduğunu söylemek mümkündür.

2.4. Emsile-i Türkiyye, Abdullah Râmiz Paşa, 1886.

Asker kökenli dil âlimlerinden olan Abdullah Râmiz Paşa, 1818 yılında İstanbul'da doğmuştur (İhsanoğlu, 2006). *Emsile-i Türkiyye*'yi basıma hazırlayan Emir İdben'in Şemsettin Sami'den aktardığına göre Kırım'da doğmuştur (İdben, 1999). Fakat ansiklopedik kaynaklar incelendiğinde aynı dönemde yaşamış olan Kırımlı Abdullah Râmiz Paşa ile dil alimi Abdullah Râmiz Paşa'nın karıştırıldığını görürüz. 13 yaşında asker ocağına giren Abdullah Râmiz, Maçka Kışlasında Avrupa Askeri teşkilatı örnek alınarak kurulan taburda yetişmiş, 1834 senesinde çavuş olmuştur. Topçuluk eğitimi almak üzere 1838 yılında Berlin'e gönderilmiştir. Hassa topçu mirlivası olarak görev yapmış, bu görevinde ferik rütbesine kadar yükselmiştir. 1874'de Askeri şura üyeliği görevine getirilen Abdullah Râmiz Paşa'nın, burada görevli iken felç geçirerek emekli

olduğu aktarılır. 30 yıl süren askerlik hayatında Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesinde topçu ve istihkamcı olarak emeği geçmiştir. 1878 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Mezarı bazı kaynaklara göre Üsküdar Tunusbağı Mezarlığı'nda, Emin Nedret Işlı'ya göre Çiçekçi Cami denilen Küçük Selimiye Tekkesi'ndedir (Ülkütaşır, 1951: 35-36).

Türkçe, Almanca ve Fransızca bilen yazarın bu üç dilde basılmamış bir ciltlik eseri, *Fenn-i Ziraat-ı Muhtasara* adlı bir tarım kitabı, topçuluk ve tarım ile ilgili iki çeviri eseri ve gramer üzerine iki kitabı olduğu bilinir. Bu gramer kitapları *Emsile-i Türkî* ve *Büyük Sarf Kitabı*'dır. Büyük sarf kitabı günümüze ulaşamamıştır.

Çalışmamıza konu olan *Emsile-i Türkiyye* (*Lisân-ı Osmânî'nin Kavâ'idini Havi Emsile-i Türkiyye*) 1866 yılında yayımlanmış, Osmanlı Türkçesi gramer kitabıdır. Doç. Dr. Emir İçhem İdben tarafından 1999'da Latin harflerine aktarılmış olan eser, Türkiye Türkçesi ve Tarihî Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi kapsamında hazırlanan ilk gramer kitabıdır. 199 sayfadan oluşan bu gramer kitabı 3 bab (isim, fiil, edat), 7 fasıl (isim, sıfat, zamir, fiil, fiilimsi, edat ve ünlem) ve hatimeden meydana gelir. Emir İçhem İdben'in değerlendirmesine göre "cümle" diğer gramer kitaplarında ele alınmazken *Emsile-yi Türkiyye*'de ayrıntılı bir biçimde ele alınmış, ayrıca çağdaş gramer anlayışında olduğu gibi kipler, ilk kez "dilek ve haber kipleri" şeklinde iki ana başlık altında incelenmiştir. Buna karşılık diğer gramerciler imla üzerinde dururken Abdullah Râmiz Paşa'nın gramerine böyle bir bölüm koymadığı diğer bölümler içinde gerekli yerlerde imla konusuna değindiği aktarılır (İdben, 1999).

2.4.1. Emsile-i Türkiyye'de Sıfatların Ele Alınışı

2.4.1.1. Niteleme sıfatları

Sıfatlar isim ana başlığı altında, ikinci bölümde ele alınır.

Niteleme sıfatının tanımlaması yapılır ardından örneklerle açıklanır. Niteleme sıfatı, bir kelimenin bağımsız olarak anlamını işaret etmeyip kelimenin durum ve niteliğini bildiren, açıklayan sözler olarak tanımlanır. Bir ismin önüne eklenen hal ve durumunu belirten sözlere "sıfat" ve nitelenen isme "mevsuf" dendiği ifade edilir. Bu sözlerin

"görünen ya da görünmeyen kusur ve ayıpları veyahut süse dair anlamlar" ifade ettiği söylenir. "*güzel ev*"*, yüksek bargir*" ve *Kör Muhammet*" vb. denildiğinde *güzel, yüksek* ve *kör* sözleri "sıfat"; *ev, bargir* ve *Muhammet* kelimeleri "nitelenen" olarak örneklendirilmiştir (ET: 12).

Arapça, Farsça ve Türkçe çokluk isimlere gelen sıfatların teklik olarak kullanılması gerektiği ifade edilir:

"*Mesela güzel köşkler ve güzel zenan ve güzel ebyat* gibi." (ET: 12)

Yukarıdaki örneklerde verilen kelimeler incelendiğinde "köşk" Şinasi Tekin'e göre anlamı ışığa mâni olmak, örtmek olan "köşi-" kelimesinden türemiş Türkçe kökenli bir kelimedir (Tekin, 2016: 27-33). Genel kabul ise bu kelimenin Farsça kökenli olduğundan yanadır. Fakat "zenan", Farsça ve "ebyat" Arapça kökenli kelimelere örnek olarak verildiğini düşünürsek yazarın da "köşk" kelimesini Türkçe olarak değerlendirdiğini düşünebiliriz.

Türkçe sıfatlar iki çeşit olarak açıklanmaktadır: Biri "semâ'î" yani herhangi bir kurala dayanmayan sıfatlar, diğeri ise kurallı ekler ile kurulan sıfatlardır. "Sıfat-ı Türkî iki kısım olup biri semâ'î yani işitip bellemek ile zabtolunur." (ET: 12). Yazar açıklamasında sıfatların iki kısım olduğunu dile getirir fakat semâ'î ve kıyâsî olarak tasnif etmez. Bu sebeple konu anlatımından tespit ettiğimiz kadarıyla diğer sıfat türünün de "kıyâsî" (kurallı sıfatlar) sıfatlar olduğunu düşünüyoruz.

> *"Mesela güzel ve beyaz ve mücella ve temiz ve pak ve zinetli ve düzgün ve nizamlı ve çirkin ve siyah ve kara ve tembel ve sarı ve ma'i ve kırmızı ve uzun ve kısa ve alçak ve yüksek ve fena ve iyi ve kör ve topal ve ahmak ve çolak ve bön ve sersem ve sağır ve kel ve obur ve diri ve huysuz ve boysuz ve çetin ve derin vb."* (ET: 12).

Sema'i sıfatlardan sonra sıfatların örnekleriyle beraber açıklaması yapılır. Sıfat yapma görevinde kullanılan eklerin, cümleye kattığı anlam ve özelliklerden ise "uyarı" şeklinde söz edilir. Eklerle ilgili uyarılar düz metin şeklinde, konu başlıklarına ayırılmadan, ard arda verilmiştir.

İlk olarak kelimelerin sonuna eklenen "-lI/-lU" eklerinin ilavesi ile yapılan sıfatlar ve özelliklerine yer verilmiştir:

1. Birbirlerine zıt anlamlı kelimelere eklenerek bir arada kullanılması şartıyla sıfat yapılabileceği ifade edilir.

"Mesela *iyili ve fenalı ve alçaklı ve yüksekli ve kırmızı ve beyazlı ve siyahlı ve sarılı ve mavili ve yeşilli ve kısalı ve uzunlu* vb." (ET: 12).

Burada kastedilen, anlamı karşıt sözcüklerden oluşan ikilemeler ile yapılan sıfatlardır. Örneğin irili ufaklı (meyveler), büyüklü küçüklü (evler) gibi. "Karşıt anlamlı sözcüklerin, yan yana ikileme biçiminde kullanılması, çok defa açıklanması istenilen kavramın sınırlarını belirtir." (Hatipoğlu, 1981: 59).

2. Kelimelere eklenerek sıfat yapma görevinde kullanılır.

> Mesela: *"minare ve mum ve duman ve bulut ve ağaç ve merkep ve zincir ve sap ve kabuk ve karfiçe ve iksir ve yılan ve arslan ve koyun ve kuş gibi ve buna benzer. Minareli ve mumlu ve dumanlı ve bulutlu ve ağaçlı ve merkepli ve zincirli ve saplı ve kabuklu ve karfiçeli ve iksirli ve yılanlı ve arslanlı ve koyunlu ve kuşlu ve mürüvvetli ve insaniyetli ve inayetli ve akıllı ve fikirli ve zihinli ve zekavetli ve kasavetli ve gamlı."* (ET: 12).

Buradaki ekin işlevinin kelimeye iyelik anlamı kattığını görmekteyiz.

3. "Memleket ve mahal ve millet ve kavim veya alamet" bildiren isimlerin sonuna bir "*-lu, -lü"* ve *"-lı,-li*" ve "*-vi"* eklenerek sıfat oldukları gibi ism-i mensup (mensubiyet bildiren isim) da olacağı ifade edilir. Mesela: *Üsküdarlı ve Asitaneli ve Yenipazarlı ve Eyüplü ve Sancaklı ve Menareli ve köylü ve Fransevi ve Arabi ve Trabzoni ve Edirneli ve Bağdadi* ve Bursavi *ve Hicazi ve şehri ve Konyavi* denildiğinde istenilen şey hangi mahalleye mensup olduğu anlaşılabilir." "-vi" eki günümüzde kullanıldığı belirtilmektedir (ET: 12-13).

Günümüz gramerlerinde bu ekin sıfat türetme işlevinden söz edilirken mutlaka kelime vasıflandırdığı isimle beraber verilmektedir. İncelenen maddelerde ekin sıfat yapma işlevini göreceğimiz bir vasıflandırma yapılmamıştır.

İsimden isim yapım eki olan bu ek, Eski Türkçeden beri kullanılan oldukça işlek bir ektir. Günümüz gramerlerinde hem yapım eki olarak hem sıfat türeten ek olarak incelenmektedir. Zeynep Korkmaz bu ekin daha çok Arapça ve Farsça kelimelerin

Türkçeleştirilmesinde kullanıldığını ifade eder (Korkmaz, 1992: 64). Muharrem Ergin' göre ise bu ekin esas fonksiyonu vasıf isimleri yapmaktır ve bu yüzden sıfat eki olarak anılmaktadır (Ergin, 2010). Vecihe Hatipoğlu, bu ekin hem sıfat hem isim yapma görevinde kullanılan yedi işlevinden söz etmektedir (Hatipoğlu, 1981: 101-102). Tahsin Banguoğlu "isimden üreme isimler" bölümünde "-li sıfatları" başlığı ile bu ekin sıfat yapma işlevinden bahsetmektedir. Yazar sıfat yapma görevinde kullanılan "-lI, -lU" ekinin işlevinden örnekleriyle beraber bahsetmiştir. Günümüz gramerlerinde de benzer örnek ve tasnifler görülmektedir. Örneğin Haydar Ediskun'un tasnifine göre bu ek; iyelik sıfatları, ilgi sıfatları, biçim ve tarz sıfatları ve kalıplaşmış sıfatlar yapmaktadır. İncelediğimiz bölümün günümüzden ayrılan yönü örneklerin nitelediği isim ile beraber verilmemesi ve bu ekin kalıplaşması ile yapılan sıfatlardan söz edilmemesidir.

Kavim adlarının sonuna "*-stan"* eklendiğinde bir yere aitliği bildirip ism-i mensup(mensubiyet bildiren isim) olurlar:

Mesela: "*Arabistan, Türkistan, Acemistan, Macaristan, Sırbistan, Bulgaristan"* gibi ki o yer isimlerin söylediği kavme mensup demektir ve bir de *sengistan* ki taşlık yani taşı çok bölge demektir." (ET: 13). Sanıyoruz ki sıfatlar içinde değinilmesinden sebep "sengistan" örneğidir. Bunun dışında diğer örnekleri ne anlam ne görev olarak sıfat olarak değerlendirmek mümkündür.

İsim ve sıfatların sonuna "-cık ve-cik ve -çe" ekleri ilave edilerek ism-i tasgir (küçültme ismi) yapılır. "Mesela ufakça ve ufacık ve yüksekçe ve yüksecik ve büyükçe ve büyücük ve kısaca ve kısacık ve kalınca ve kalıncık ve Ahmetçik ve Muhammetçik ve mini mini Muhammet ve kızcağız ve halayıkcağız ve yelekçeğiz ve minderceğiz ve bunun gibi." (ET: 13). Ek olarak "-cağız ve -ceğiz "ve "mini mini" ekleri ile de isimlerde küçültme yapıldığı belirtilir fakat yine bahsedilen ekler ile küçültme yapılan isimler, sıfat görevinde kullanılmamıştır.

Bir kurala bağlı olmaksızın pek çok kelimenin sonuna "*-cI"* eki getirilerek kişinin meşguliyet ve san'atını ifade ettiği belirtilir:

"Mesela *taşçı ve yoğurtçu ve kaldırımcı ve balıkçı ve mumcu ve sa'atçi ve duvarcı ve tulumbacı* gibi." (ET: 13).

Konunun devamında günümüz Türkçesinde adlaşmış sıfat olarak isimlendirdiğimiz bir kullanımdan söz edilir:

Bu kullanıma göre sıfat tamlamasında niteleneni, yalnız muhatabı bulunan kimse bildiği ve diğerleri için yine belirsiz ve şüpheli kalacağı açıklanmıştır. Mesela "Köre para verdim." denildiğinde hangi köre verilmiş olduğunu yalnız muhatap bulunan kimse dolaylı şekilde anlayacağından belirsiz bir ifadedir.

Şöyle ki:

"Mübteda ve fa'il (yalın hal): *kör, sağır, güzel, çirkin, kasavetli, topal, büyük, küçük*

Mef'ul (belirtme hali): *körü, sağırı, güzeli, çirkini, kasavetliyi, topalı, büyüğü, küçüğü*

Mef'ulün ileyh (yönelme hali): *köre, sağıra, güzele, çirkine, kasavetliye, topala, büyüğe, küçüğe*

Mef'ulün fih (bulunma hali): *körde, sağırda, güzelde, çirkinde, kasavetlide, topalda, büyükte, küçükte*

Mef'ulün anh ve minh (çıkma hali): *körden, sağırdan, güzelden, çirkinden, kasavetliden, topaldan, büyükten, küçükten*

Mef'ulün ileyh (yönelme hali): *körün, sağırın, güzelin çirkinin kasvetlinin, topalın, büyüğün, küçüğün*. (ET: 13-14)

Yukarıda olduğu gibi sıfatların -yaygın olarak- kurallı bir şekilde çekimlenebildiği, çekimlerinin isimlerdeki gibi olduğu ve çokluk hallerinin de bulunduğu ifade edilir (ET: 13).

İncelenen gramer kitapları içerisinde sıfatların çekimlenerek gösterildiği tek kaynak Emsile-i Türkî'dir. Böyle bir uygulama günümüz Türkçesi gramer kaynaklarında görülmez, aksine sıfatların çekim eki alamayacağı belirtilir. "Adlar iyelik, çokluk ve çekim ekleri alabildikleri halde, sıfatlar bu ekleri alamazlar. Adlar ile eksiz birleşirler. Sıfatlar bağlı bulundukları adlardan ayrılıp yalnız başına kaldıklarında iyelik, çokluk ve çekim ekleri alabilirler. Ancak o zaman da sıfat olmaktan çıkıp ad grubuna girerler (Korkmaz, 2009:334).

Kurallı olarak her bir sıfatın gereğine göre sonuna bir –lIk eki getirilerek oluşturulur. Böylece yukarıda gösterilen kurala uyarak "-lık/-lik" eki almış sıfat meydana getirildiği belirtilir:

> *"Beyazlık, siyahlık, körlük, bedlik, alçaklık, fenalık, sarılık, paklik*
> *Beyazlığı, siyahlığı, körlüğü, bedliği, alçaklığı, fenalığı, sarılığı, pakliği*
> *Beyazlığa, siyahlığa, körlüğe, bedliğe, alçaklığa, fenalığa, sarılağa, pakliğe*
> *Beyazlıkta, siyahlıkta, körlükte, bedlikte, alçaklıkta, fenalıkta, sarılıkta, paklikte*
> *Beyazlıktan, siyahlıktan, körlükten, bedlikten, alçaklıktan, fenalıktan, sarılıktan, paklikten*
> *Beyazlığın, siyahlığın, körlüğün, bedliğin, alçaklığın, fenalığın, sarılığın, pakliğin*. (ET: 14).

Yukarıda çekimlemesi yapılan "-lık/-lik" eki de oldukça işlek bir ektir. Bu ek, ilgi sıfatları; giysilik (kumaş), yeterlilik ve birim sıfatları; on adımlık (yer), miktar sıfatları; ellilik (sınıf), kalıplaşmış sıfatlar; rahmetlik (babam) gibi işlevlerde kullanılmıştır. Fakat yukarıdaki gibi "sıfat" olarak açıklanan bir kelimenin hâl eklerine göre çekimlenmesi yanlıştır. Örnekte verilen Türkçe, Arapça ve Farsça kelimeler canlı ya da cansız bir varlığı niteleyecek özellikte kelimelerdir. "beyaz, siyah, kör, bed, alçak, fena, sarı, pak" fakat bu haliyle yukarıdaki örnekler isim durumundadır. Yazarın kelime seçimi, sıfatı algılayış açısından düşünüldüğünde günümüzdeki sıfat ile aynı mantıktadır. Bir kelimeyi nitelendirecek özellikte örnekler verilmiştir. Fakat her ne kadar anlam bakımından günümüz ile paralel olsa da işlev konusunda cümledeki görevi tam manasıyla isimden ayırt edilmediği görülür.

"-lık/-lik" ekinin kelimeye kattığı anlamlar belirtilir:

1. Cins isimlerin sonuna eklenerek yer, mekān ifade ederler. "Mesela *kömürlük ve limonluk ve samanlık ve odunluk ve pabuçluk* gibi." (ET: 14). Ayrıca bu isimlerin yine çekimlenerek çokluk alabildiği de belirtilmiştir.

2. Sema'i olarak geneli ifade eden isimlerin sonuna gelen -lık,-lik eki ile sıfat oluşturarak durum ifade ederler. "*insanlık, hayvanlık, pederlik, analık, karındaşlık* gibi." (ET: 14).

3. Zaman ifade ederler: "*senelik, aylık, haftalık ve günlük gibi."* (ET: 14-15).

4. Alet ismi ifade ederler: "*pulluk, ağızlık, cıgaralık, yağmurluk, çamurluk, başlık ve kalemdanlık* gibi." (ET: 15).

5. Bir yer, bir varlık veya bir işle ilgiyi ona aidiyeti, nisbeti bildirirler: "*odalık, gecelik, gündüzlük, bayramlık, selamlık, cum'alık* gibi." (ET: 15).

Sıfatlar ile ilgili olarak zikredilen 1, 2, 4 ve 5. maddedeki örneklerin "-lık/-lik" eki aldığında sıfat olduğu belirtilmiştir. Günümüzde böyle bir kullanım yoktur ve bu eki alan sözcükler anlam olarak da sıfat görevinde kullanılmamıştır. Ancak 3. Maddede verilen ekin oluşturduğu anlamın bir kelimeyi niteleyebileceğini, yani sıfat yapma işlevinde kullanılabileceğini görüyoruz: "senelik (sözleşme)", "aylık (dergi)", "haftalık (plan)" ve "günlük (gezi)" gibi. Fakat diğer sıfat örneklerinde olduğu gibi nitelenensiz bir şekilde kullanılmamıştır.

" -lIk/-lUk" isim yapım eki günümüzde de sıkça kullanılan bir ektir. Zeynep Korkmaz'a göre "tahsis için işlevli, bir şey için" anlamında; sıfat işlevinde; mekân ve yer adları anlamında; bir nesnenin doğadaki bolluğunu, toplu olarak bulunduğu yeri göstermede; ülke, ilçe köy, mahalle, semt gibi yer adları yapmada; alet ismi, meslek adı ve uğraşı alanı gösteren; rütbe ve makam bildiren; soyut adlar, sayı ad ve sıfatlarından bir arada olmayı gruplanmayı gösteren; ağırlık, ölçü, alan, uzunluk bildiren; "o zaman süresi içine" giren anlamında ad ve sıfatlar türetmek için kullanılır (Korkmaz, 2009). Yine başka bir tasnife göre "-lIk/-lUk eki" ilgi sıfatları, yeterlilik ve birim sıfatları, miktar sıfatları ve kalıplaşmış sıfatlar oluşturmaktadır (Ediskun, 148). *Emsile-i Türkî*'de ise günümüze göre daha dar bir tasnif yapıldığı ve sıfat yapma işlevinde gösterilen ekin isim yapma görevini üstlendiği görülmektedir.

Sıfatla ilgili özel birkaç kuraldan bahsedilir:

Sıfat tamlamasında "eğer 1. şahsın muhataba olan ifadesi yalnız sıfat ile nitelenenden ibaret ise" yani yalnızca niteleyen ve nitelenenden oluşan bir cümle ise nitelenen niteleyen durumuna gelir ve sıfat yüklem görevini üstlenerek isim cümlesi oluşturur. Bu olayın yalnızca özel isimlere mahsus olduğu ve diğer isimlerde sıfatın nitelenenden önce kullanılmasının uygun olduğu belirtilmiştir (ET: 15).

Mesela "*Ahmet güzeldir. Edirne uzaktır.*" gibi. "*Güzel Ahmettir.*" ve "*Uzak Edirnedir.*" denilmez. "*Sandalye güzeldir. Oda geniştir. Güzel sandalyedir. Geniş odadır.*" gibi denilir. Diğer türlü yalnız bir şeye mahsus kılma anlamını yansıtarak "Ahmet'ten güzel" ve "Edirneden uzak bir mahal" yoktur anlamını ifade edeceği belirtilir (ET: 15).

2.4.1.2. Sıfat tamlaması

İzafet, yani tamlama bir ismin diğer bir isme bitişmesi olarak tanımlanır. İlk isim muzafu'n-ileyh (tamlayan) ve ikinci isim muzaf (tamlanan) olarak açıklanmıştır. Yazara göre, sıfat ile tamlama, arkasından gelen ismi belirtme ve açıklamada ortak olup sıfat daima sonundaki ismin durumun ve niteliğini, tamlama ise aitlik ve ilgisini ifade eder ve açıklar. Mesela "*Ahmetin evi"* denildiğinde *ev* tamlanan ve *Ahmet* tamlayan olup yalnız olarak özne veyahut işi yapan olur ve evin de Ahmet'in olduğu ifade edilir (ET: 15).

Sıfat tamlamasının isim tamlamasından farkı birkaç cümle ile ifade edilir fakat detaylı biçimde açıklanmaz. Örnek olarak sadece isim tamlaması verilir.

2.4.1.3. Sayı sıfatları

Yazar "Esma-i A'dat" yani sayı isimlerinin sıfat gibi kullanıldığını ve dört kısımdan oluştuğunu ifade eder. Sayılara o sebeple sıfatlar arasında yer verilmiştir. Fakat yine bir ismi niteler şekilde kullanılmamıştır. Yazara göre sayılar:

1. Asıl sayı isimleri: “ sayıların asıl sayıların olup birden ona ve ondan yüze ve yüzden bine kadar üç mertebe ile ifade edilir ve her bir sayının sağ tarafına bir sıfır veyahut diğer bir sayı konulduğunda solda bulunan hanenin sayısı yine on defa büyüdüğünden on defa bir sıfır veyahut bir sayı konulduğunda solda bulunan sayı yine on defa yüz ve ve bu üslup üzere bin ve on bin ve yüz bin hanesi ve yine meydana gelir.” (ET: 18).

Tablo 2.1. Basamak değer tablosu

Milyon Hanesi	Yüz bin hanesi	On bin hanesi	Bin hanesi	Yüz hanesi	On hanesi	Bir hanesi
1	2	7	9	6	5	7

2. Sıra Sayıları*:* Sıra sayıları iki türlü olup biri “mürettebe” (sonunda “-ncı, -nci, -ncu, -ncü” eki olan sayılar) ve diğeri “vasfiyye” (sonuna “-ncısı, -ncusu, -ncüsü” eki alan sayılar) olduğu ve bunların da sıfat yerinde kullanıldığı ifade edilmiştir.

Yine bu gruptaki sayıların sonuna “*nun”, “cim” ve “ya”harfleri eklendiğinde sıra sayısı* “a’dad-ı mürettebe” (sıra sayısı) olur. (ET: 18).

“Mesela *birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü* ve bunun gibi.” Ek olarak Arapça kullanımlar verilir: “Mesela *evvelen, saniyen, salisen, rabi’an, hamisen, sadisen, sabi’an, saminen, tasi’an ve aşiren”* ve a’dad-ı mürettebelerin sonuna bir de *“-sI,-sU”* eklendiğinde a’dad-ı vasfiyye yani sıra sayı sıfatı olur. Burada açıkça görüldüğü üzere bir sayı isminin, sıra sayı sıfatı olabilmesinin şartı iyelik ekini almış olmasıdır. Aslında bu görüşe göre sayının ismi nitelemekten çok ilgi kurmakla ilgilidir. Bu anlatımla günümüz sayı sıfatlarına bakış açısından farklıdır.

3. “Aded-i mefruzun” olarak isimlendirilen kesir sayıları: (bölünmüş sayıların eşit parçalarından birini veyahut birkaçını gösteren parçaya kesir sayısı denilir. (ET: 19).

> *“Mesela: 1/2 yarım ve ve 1/3 bir sülüs yani üç parçada bir parça ve 1/4 bir rub demek o şeyin dört parçada bir parçası ve 1/5 bir humsu yani beşte bir ve 1/6 bir südüs altıda bir ve 2/3 iki sülüs yani sülsan demek bir şeyin üç parçada iki parçası demektir.” ve bunun gibi.”* (ET: 19).

4. Son olarak üleştirme sayıları “a’dad-ı tevziyye ve taksimiyye”:

Mesela *"Birtakım kimselere üçer kuruş veriniz."* denildiğinde her birine üçer kuruş demektir ve tekrarlanmış olarak *"Beşer beşer yemeğe oturunuz."* ve "*Onar onar ta'lim eyleyiniz."* denildiğinde bu üçer, beşer ve onar kelimeleri bunları takım takım ayırdığından üleştirme/bölüştürme sayıları adı verilir (ET: 19).

Sayı isimleri genel olarak açıklanmış ve örnekler üzerinden de sayı isminin cümleye kattığı anlam ortaya koyulmuştur. Sayı ismine gelen ek ve yazımı üzerinde durulmadığı görülmektedir. Sıfatlar ile aynı başlık altında incelenmesine karşın yalnızca sıra sayı isimlerine günümüzden farklı bir bakış açısı ile değinilir.

2.4.1.4. Sıfatlarda derecelendirme

"Mukâyesat" (karşılaştırma) başlığı altında ele alınmıştır. Yazar, mukâyesat yani karşılaştırmanın da sıfatlar ile yapıldığından bu bölüme eklenmiş olduğunu, iki şeyin birbirine oranla aralarındaki eksiklik ya da üstünlüğünü yansıttığını ifade eder. (ET: 19). Yazarın ve dönemin genel dil bilgisi anlayışının tamamen anlama yönelik olduğu açıktır. Verilen örneklerde "İyi, güzel, kötü, çirkin" kelimelerinin bir isme nitelik kazandırabilecek kelimeler olduğu görülür; yani bu kelimeler sıfat olarak kullanılabilir. Fakat günümüz gramercilik yaklaşımına göre isim soylu sözcükler, görevine göre isimlendirilir. Tek başına isim olarak anılmaya devam eder. Günümüzde bu şekilde bir derecelendirme, bir ismi nitelediği takdirde, kullanımına bağlı olarak hem zarf hem sıfatla ilgili olabilir.

Tablo 2.2. Derecelendirme tablosu

A'lalığı cihetle(Üstünlüğü sebebiyle)		
Mertebe-i ūlā (Birinci mertebe)	*Mertebe-i saniye(İkinci mertebe)*	*Mertebe-i salise(Üçüncü mertebe)*
A'la	*Daha a'la*	*En a'la*
Güzel	*Pek güzel*	*Gayet güzel*
Güzel	*Ziyade güzel*	*Pek ziyade güzel*

Tablo 2.3. Derecelendirme tablosu

Ednalığı cihetle(eksikliği sebebiyle)		
Mertebe-i ūlā (Birinci mertebe)	*Mertebe-i saniye(İkinci mertebe)*	*Mertebe-i salise(Üçüncü mertebe)*
Edna	*Daha edna*	*En edna*
Çirkin	*Pek çirkin*	*Gayet çirkin*
Çirkin	*Ziyade çirkin*	*Pek ziyade çirkin*

Bu konu içerisinde "tafdîl (üstünlük) olarak anılan konunun tarif ve açıklaması yapılır. Ardından bu ekin kullanımında uygulanan kurallar açıklanır: *"Bu şundan güzeldir*." denildiğinde işte bu cümleye terkib-i kıyâsî (üstünlük sıfatı ile kullanılan cümle) denilir." Tafdilin kıyaslama yaparken sıfattan sonra anılan isimlerin üstünlüğünün belirtilmesi ve açıklanması anlamına geldiği ifade olunur.

Eğer terkib-i kıyâsî de (üstünlük sıfatı ile kullanılan cümle) olan mufazzalun aleyh (kendisi üzerine başkası üstün olan) çıkma hali ile zikrolunur ise sıfatın başına üstünlük eki olan "ziyade" ve "daha ziyade" kelimelerinin eklenebileceği açıklanır: " *Bu şundan güzeldir*." denildiği gibi "*Bu şundan daha ziyade güzeldir*." denilebilir (ET: 20).

Bunun gibi pek çok kural ile örnek cümleler verilmiştir:

"*Bu şunlardan en güzeldir ve en a'ladır ve en ednadır ve en makbuldür."* (ET: 20).

"Bu şuna faiktir, bu şunlara en ve daha ziyade fa'iktir." (ET: 20).

"Şu hususu sana havale etmeden veya etmekten veyahut etmeklikten ise kendim yapmaklığım yahut yapmam daha evladır ve gezmeğe gitmekten ise evde oturup dersime çalışmaklığım daha hayırlıdır." (ET: 20).

"*Üsküdara gideceğime Eyüpe gitmekliğim daha iyidir.*" ve "*Şu kitabı sana vereceğime kendim okusam daha iyidir."* (ET: 21).

Örneklerde de görüldüğü üzere sıfat olarak değerlendirilen "güzel, a'la, edna, makbul, fa'ik, hayırlı, iyi" gibi kelimeler sıfat kabul edilir. Sıfat kabul edilen kelimenin

görevine değil anlamına göre değerlendirildiği ve bunlar üzerinde derecelendirme yapıldığı görülmektedir.

Sonuç olarak *Emsile-i Türkî*'de de konular, dönemin diğer gramer kitaplarında olduğu gibi isim, fiil ve harf ana konuları etrafında Arap gramerleri doğrultusunda hazırlanmıştır.

İsim konusu içerinde yer alan sıfat konusu genel olarak sıfat yapan ekler üzerinden anlatılmıştır. "-lı/-li", "-lık/-lik" ekleri sıfat dışında ihtiva ettikleri anlamlarla beraber konu içerisinde açıklanmıştır. Diğer gramer kitaplarını göz önüne aldığımızda türemiş sıfatlara daha az yer ayrıldığını, bazı kitaplarda ise türemiş sıfatlardan hiç bahsedilmediği görülür. *Emsile-i Türkî*'de ise sıfat yapma görevinde kullanılan bu eklerin cümleye kattığı anlam ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bunun yanında ekler ile kurulan sıfatların pek çok farklı örnekle çekimlemesi yapılmıştır. Sanıyoruz ki burada sıfatın isimler gibi çekimlendiği ve isim özelliği taşıdığı belirtilmek istenmiştir. Çekim eki alan sıfatın işlevini yitirdiği anlayışı hâkim değildir. Bununla beraber örnekler çoğunlukla nitelenensiz şekilde verilmiştir. Yalnızca sıfatın tanımlaması sırasında verilen örneklerde sıfat nitelediği isim ile beraber verilmiştir.

Günümüz sıfatları düşünüldüğünde tasnifleme de oldukça farklıdır. Belirtme ve niteleme sıfatı ayrımı yapılmaz. Açıkça ifade edilmese de sema'i ve kıyâsî olarak bir ayrımdan söz edilebilir. Dolayısıyla işaret, soru, belirsizlik sıfatı ve sayı sıfatlarından günümüzdeki gibi söz edilmez. Yalnızca sayı isimleri olarak anlatılan bölüm içerisinde sıra sayılarında sıfat yapma işlevinden söz edilmiştir. Konu tek bir başlık altında anlatıldığı için anlatılan konu ile ilgili yerlerde, okuma ve anlama kolaylığı sağlamak amacıyla, metnin orijinalinde olmayan başlıklar verilmiştir.

Bunun dışında farklı konular içerisinde diğer sıfat türlerinden örnekler görülür. Örneğin "zamir" konusu içerisinde "zamir-i vasfi" olarak anılan "-ki" ilgi ekinin işlevi anlatılırken şu örnekler verilir: "Bahçedeki ağaç", "Dünkü cerideyi getir." Fakat bu örneklerin işaret sıfatı olduğuna dair bir açıklama yapılmaz (ET: 28).

2.5. Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî, Halit Ziya Bey, 1886

Halit Ziya Bey'in, *Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî* adlı eserinin kapağında bulunan bilgilere göre "Tenkisat-ı Askeriyye Komisyonun Kâtibi" olduğunu öğreniyoruz. Halit Ziya Bey, Tenkisat-ı Askeriyye Komisyonun Kâtipliği'nden sonra Seraskerlik Süvari Dairesi Başkâtipliği'ne atanmış (1304/1888). Bu görevini mütemayiz, ülā evveli, ülā sanisi ve ülā yüksek rütbeleriyle 1321/1905 tarihine değin sürdürmüştür." (SDAO, 1308'den aktaran Türkay, 2018:2). Müellifin hayatına dair ulaşabildiğimiz bilgiler bunlar ile sınırlıdır.

Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî, alay mekteplerinin eğitimi ve buradaki subayların yetiştirilmesi amaçlanarak Tenkisat-ı Askeriyye Komisyonu emriyle kaleme alınmıştır. 77 sayfadan oluşan eser, 1886'da Maarif Nezaret-i Celilesi'nin emriyle basılmış ve 1999 yılında Kaya Türkay tarafından transkripsiyonu yapılmış ve tıpkıbasımı eklenmiştir. Bizim araştırmamızda ise ikinci baskıdan (2018) yararlanılmıştır.

"1886 yılında alay mekteplerinde okutulmak üzere kaleme alınan *Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî* küçük hacimli öğretici bir gramer kitabıdır." (Türkay, 2018). Halit Ziya Bey tarafından kaleme alınan bu kitabın uzun bir süre Halit Ziya Uşaklıgil'in eseri olduğu düşünülmüş, ancak eserin dış kapağının bulunması sonucunda Seraskerlik Süvari Dairesi Başkâtibi Halit Ziya tarafından yazıldığı anlaşılmıştır.

Hangi seviye öğrenciler için yazıldığı belirtilmemiştir. Dönemin dili ve diğer dil bilgisi kitapları düşünüldüğünde dilindeki ve yöntemindeki farklılık göze çarpar. Halit Ziya kitabın girişine ön söz yerine "Muallim Efendilere İhtar" adlı bir yazı ilave etmiştir ve bu kısımda Türkçenin yazısının kelimeleri hakkıyla okutamadığından, dolasıyla bu yanlış telaffuzun Türkçeyi çirkinleştirdiği ve selasetini kaybettirdiğinden yakınmaktadır. Bu düşünceyle yazdığı ihtarda "*Türkçenin en makbul telaffuzu payitaht ahalisinin lakırdıdaki telaffuzları olduğundan, şakirtlerin kelimeleri böyle okumağa, alıştırılmalarına sa'y ile beraber (...)*şakirtleri 'benim', 'gelmişim', 'olmuşum' gibi kelimeleri Azerbaycanlılar gibi 'benem', 'gelmişem', 'olmuşam' gibi telaffuzdan menederek, Türkçenin selasetini muhafazaya pek ziyade dikkat ve i'tinā olunmalıdır." ifadelerini kullanarak uyarılarını dile getirir (Türkay, 2018: 3). Bu dikkatle yazdığı

eserini de hem bu eksikliği kapatmak hem öğretmenler arasında bir birlik oluşturmak için yazmış olabileceğini söyleyebiliriz.

Dönemin Osmanlı Türkçesi düşünüldüğünde anlatım dilinin anlaşılır olması ve dönemindeki dil bilgisi kitaplarından Arapça ve Farsça kurallara neredeyse hiç yer verilmemesi bakımından ayrıldığı görülür. Kitapta Türkçenin yapısı ve işleyişine uygun birtakım yenilikler görülürken bazı hâl eklerinin incelenmemesi, Türkçenin söz yapma yollarına değinilmemesi, şart kipi çekiminin verilmemesi ve Türkçenin söz diziminin ele alınmaması gibi eksikler de bulunmaktadır (Türkay, 2018).

Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî , "Muallimlere Efendilere İhtar" ve harflerin özelliklerinin anlatıldığı "Giriş" kısmı ile başlar ve ardından kelime türlerinin ele alındığı dokuz ana bölüm ile devam eder: İsim, Sıfat, Zamir, Fiil, Fer'i fiil (Sıfat fiil), Ta'dîl-i fiil (Zarf), Edāt-ı Rabt, Edāt-ı Sıla ve Edāt-ı Nida. Daha sonra Acemce Terkîb-i İzāfî ve Terkîb-i Tavsîfî (Farsça İsim ve Sıfat Tamlamaları) açıklanır. İmla ve Tenkît (noktalama işaretleri) konularının açıklanması ile son bulur. "Bu sınıflandırma yöntemi dönemin Türkçe gramer kitaplarında yaygın olan yöntemdir ve Arapçanın kelime çeşitlerini sınıflandırması temeline dayanmaktadır. Kitap bu açıdan kendisinden bir yıl önce kaleme alınan Mehmet Fuat ve Ahmed Cevdet'in *Kavâ'id-i Osmâniyye*'sine benzemektedir." (Parlak, 2015: 87). Eserde açıklama ve örneklerin yanı sıra "tatbikat" adı ile öğrencilerin uygulama yapması için alıştırmalara da yer verilmiştir. Eserde bu yönüyle uygulamalı gramer öğretimi yöntemini görmek mümkündür.

2.5.1. Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî 'de Sıfatların Ele Alınışı

2.5.1.1. Niteleme sıfatları

Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî 'de sıfatlar, keyfiyyet belirten (niteleyen) ve ma'na tahsis eden (belirten) sıfatlar olarak ikiye ayrılır.

Halit Ziya bu bölümde niteleme sıfatlarının tanımını yaparken betimleyici anlatım türünden faydalanmış. Tümevarım yöntemiyle öncelikle sıfatı tarif edip sonra örnekten yola çıkarak tanımlama yapmıştır:

> *"İnsan bir at gördüğü vakit, onun zāhīrī olan ahvāline bakarak (13) der ki: Bu at kırdır yāhut yağızdır, yāhut kuladır, semizdir, zayıftır ve hakeza; zāhiri ahvalinden bātınī ahvaline naklederek de deriz ki: Bu at serttir, ateşlidir, ürkektir ve hākezā. Göğe baktığımız vakit deriz ki: Gök mavidir, berraktır, bulutludur ve hākezā. Atın ahvālini beyān eden bu (kır), (yağız), (semiz), (zayıf), (sert), (ateşli), (ürkek) kelimeleri ve göğün ahvālini beyān eden (mavi), (berrak), (bulutlu) kelimeleri sıfattırlar." (KLT: 22).*

Diğer bölümlerde niteleme sıfatlarının genelini kapsayacak şekilde kurallar verilir:

Sıfatlar daima isimlerden önce söylenir ve isim ile beraber söylendiklerinde daima tekil ve çekimsizdirler.

Niteleme sıfatlarının bazen isimleri atılır ve bu haliyle isim hükmüne girerler, yani çokluk ve çekimleme yapılabilir:

> *"(Çalışan kazanır) cümlesi, (Çalışan adam kazanır) takdīrinde olup mevsūfu olan isim hafzolunmuş ve isme taallūk eden ahkām sıfat olan (çalışan) kelimesine intikāl eylemiş olduğundan, sıfatı cemlendirerek yaparak (Çalışanlar kazanırlar) deriz ve (çalışanı), (çalışana), (çalışanın) diye tasrif de ederiz."* (KTL: 26).

Bazı isimler de vardır ki sıfat yerinde kullanılabilirler; bu durumda bunlar sıfat gibi çoğul eki almaz, tekil olarak kalırlar. Değişikliğe uğramazlar: *"İnsan adam, tel dolap, demir kafes, toprak mangal gibi*." (KLT: 26). Bu gibi örneklerin takısız isim tamlaması ve sıfat tamlaması olması ile ilgili pek çok görüş bildirilmiştir. Takısız isim tamlaması, günümüzde de Türkiye Türkçesinin tartışmalı konularından biridir. Tahsin Banguoğlu, Muharrem Ergin, Zeynep Korkmaz, Leyla Karahan, Günay Karaağaç, Haydar Ediskun ve Süer Eker gibi bazı dilbilimciler takısız isim tamlamalarını sıfat tamlaması olarak değerlendirirken, Vecihe Hatipoğlu, Necati Demir, Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli gibi dilbilimciler bu gibi örneklerin takısız ad tamlaması olduğu görüşündedirler. Hatta bazı dil bilimciler takısız ad tamlamasının adından dahi söz etmezler.

Yazarın verdiği örneklere benzer olarak "çelik kapı, altın anahtar, cam çaydanlık" gibi örneklerde ismin kendisinden sonra gelen ismi nitelemesi ve iyelik eki almaması gibi sebeplerden dolayı "sıfat" görevinde kullanıldığını ve sıfat tamlaması oluşturduğunu düşünüyoruz. Takısız ad tamlaması ve sıfat tamlaması arasında doğru bir ayrım yapabilmek için ismin kelime grubuna kattığı şekil ve anlamın bir arada

değerlendirilmesi görüşündeyiz. Bu konuda Tokyürek ve Pekacar'ın görüşlerine katılmaktayız:

"Pratik olarak eksiz ad tamlaması ile sıfat tamlaması şu şekilde ayırt edilebilir. Tamlamanın sıfat tamlaması olabilmesi için tamlayanın tamlananı benzerlik, nitelik yönünden belirtmesi; ad tamlaması olması için de tamlayanın tamlananı ilgi ve sahiplik yönünden belirtmesi gerekmektedir. Sonuç olarak Türkçede eksiz ad tamlaması vardır; ancak iyelik eki almamış her tamlamayı, kolaycılığa kaçarak ad tamlaması olarak kabul etmek doğru olmayacaktır." (Tokyürek ve Pekacar, 2014: 34)

2.5.1.2. Belirtme sıfatları

Nitelik bildiren örneklerin ardından ayrıca sıfat olarak değerlendirilmesi gereken belirtme sıfatlarından birkaç örnek verilir:

> *"Benim kitabım yenidir, bu mektep büyüktür, ayın üçüncü günü demiş olsam, muradım kitaplardan bir kitap, mekteplerden bir mektep, günlerden bir gün olmayıp, malik olduğum kitap, gösterdiğim mektep, ayın ikinci günü ile dördüncü gününün arasındaki gün'dür. Benim, bu, üçüncü kelimeleri önlerindeki isimlerin ma'nāsını tahsis ettikleri için kezālik sıfattırlar."* (KLT: 22).

Belirtme sıfatı olarak ifade edilen örneklerde dikkat çeken "Benim kitabım yenidir." örneğindeki "benim kitabım" kelime grubunda sahiplik bildiren "benim" kelimesinin sıfat olarak ele alınmış olmasıdır. Türkiye Türkçesinde "benim kitabım, senin elbisen, onun hayatı" gibi ilgi eki almış kişi zamirleri ile iyelik eki almış isimden oluşan kelime grupları "iyelik grubu" olarak adlandırılır (Altun, 2011).

Keyfiyyet beyân eden (belirten) sıfatların kıyâsîleri olarak isimlendirilen bir bölüm yer almaktadır. Bu bölümde isimlerin sonuna eklenen "-lI/-lU, -cI, -cA" ekleri ile türemiş sıfatlar yapıldığından söz edilir:

"İstanbullu, bıyıklı, tüfengci ve insanca muamele" örnekleri verilir. Yalnızca son örnek olan "insanca muamele" ekin geldiği kelime nitelediği isimle beraber kullanılmıştır. Bunun sebebi, "-cA" ekinin vasıflandırma işlevi dışında farklı görevlerinin de bulunması olabilir. Nitekim Zeynep Korkmaz'a göre bu ek eşitlik, benzerlik ve karşılaştırma görevinde bir ad çekim eki iken zamanla kalıplaşarak yapım ekine dönüşür ve bu yolla isim, sıfat ve zarf türetir. Sıfat görevinde ise "eklendiği

kelimeye oldukça anlamı katan, benzerlik ve azlık işlevinde küçültme sıfatları yapar.” (Korkmaz, 2009: 36).

Ayrıca yine bu başlık altında isim ve zamirlere eklenen günümüzde de sıfat yapma görevinde kullanılan “-ki” ekinden söz edilir: “bendeki kitap” ve “şekerdeki lezzet” örnekleri verilir (KLT: 23).

Eserde belirtme sıfatlarının, isimlerin anlamını işaret, sahiplik, miktar, sınırlama/ ayırma ve belirsizlik yoluyla belirten ve gösteren kelimeler olduğu açıklanmış ve bu sıfatların dört çeşit olduğu ifade edilmiştir: İşaret sıfatı, iyelik sıfatları, sayı sıfatı ve belirsizlik sıfatı.

Yukarıdaki tasnife göre günümüz Türkçesinden farklı olarak soru sıfatına yer verilmediği görülür.

2.5.1.2.1. İşaret sıfatları

İşaret sıfatı görevinde kullanılan sözcükler “o, şu, bu ve işbu” ile sınırlandırılmıştır. “o mahal, şu duvar, bu masa, işbu kitap gibi.” Ayrıca varlıkları işaret eden bu kelimelerin, yakınlık/uzaklık ilişkisi kurduğu da belirtilir. O; uzak, şu; yakın, bu ve işbu ile daha yakın şeyleri işaret etme görevinde kullanıldığı açıklanır (KLT: 23).

2.5.1.2.2. İyelik sıfatları

Kaya Türkay’ın sonradan eklediğini söylediği “Sıfat-ı temellük” başlığı altında incelenmiştir. Kitabın terimler sözlüğünde iyelik sıfatı/grubu olarak açıklanan “sıfat-ı temellük” kavramı, sıfatlar konusu içinde ele alınır. Ele alınan bu kavrama ne incelediğimiz diğer Osmanlı Türkçesi gramerlerinde ne de Türkiye Türkçesi gramerlerinde rastlanır.

Açıklamaya göre iyelik sıfatları şunlardır;

Tekil	*Çoğul*
benim	bizim
senin	sizin
onun	onların

İyelik grubu/sıfatları ile bunların bağlandıkları isimler aslında günümüzdeki gibi isim tamlaması olarak kabul edilmiştir fakat bu isimlerin sonuna gelen eklerden dolayı başka yapıda kabul edildiği ifade edilir:

Tekil	*Çoğul*
Benim kitabım	Bizim kitabımız
Senin kitabın	Sizin kitabınız
Onun kitabı	Onların kitabı

Bu yapı ile ilgili açıklanan diğer hususlar da tamamen iyelik grupları ile alakalıdır, günümüz Türkçesinde isim tamlaması olarak adlandırılır, bunun yanında bazı araştırmacılar zamirler ile yapılan isim tamlamaları için "iyelik öbeği"kavramını kullanmışlardır[9]:

"Onun, onların sıfat-ı temellüklerinin önlerindeki isimler hareke ile nihayetlenmiş iseler, ahirlerine (–I) yerine (-sI) ilave olunur: (onun abası), (onların kapısı). (Su) kelimesinin ahirine müstesna olarak (yu) getirilir, (onun suyu) gibi." (KLT: 24)

Bu bölümde öğrenciler için uygulamaya yer verilmiştir: "Hak, hokka, kalem, harita, su, sınıf, palaska, hoca, (müşterek) soba, san'at." kelimeleri iyelik grubu/sıfatlarının her biri ile yazılması istenmiştir.

2.5.1.2.3. Sayı sıfatları

Varlıkları sayı yoluyla belirten sayı sıfatları asıl sayılar, sıra sayıları ve üleştirme sayıları olmak üzere üç çeşit olarak tasnif edilmiştir. Türkiye Türkçesinde kullanılan "kesir sayı sıfatları" ile ilgili bir bilgiye değinilmemiştir. Bu yönü ile günümüzde

[9] Kerime Üstünova, *"Ad Tamlaması- İyelik Öbeği Ayrımı,"* **Türk Dili,** Sayı:641, Ankara, 2005: 418-425.

yapılan tasniften ayrılmaktadır. Diğer sayı sıfatları ise ayrıntılı olarak açıklanmış ve örneklendirilmiştir.

Asıl sayıların bir, iki, üç, dört gibi sayılar; sıra sayılarının ise asıl sayıların sonuna eklenen "-ncI/U" eki ile birinci, ikinci, üçüncü gibi sayılardan oluştuğu ifade edilmiştir. Sıra sayılarının yapımı sırasında yazımda meydana gelen değişiklik şu şekilde aktarılır:

*"…dört'ün ta'sı dal'a dönüşür. İki, altı ve yedi'nin ya'ları atılır."*gibi. (KLT: 25)

Üleştirme sayılarının ise asıl sayılara ilave edilen ekler ile oluştuğundan bahsedilmiş ve bununla ilgili bazı kurallar verilmiştir:

"*Hareke ile nihayetlenmemiş olanlara (r) ve hareke ile nihayetlenmiş olanlara (şer) ilavesi ile yapılan sayılardır, birer, ikişer, üçer gibi."* (KLT: 25).

"Dört ün ta'sı dal'a dönüşüp ulanarak (dörder) denilir." (KLT: 25). Yazım ve okunuş ile ilgili uyarılarda bulunulmasına karşın sadece "dört" örneği ile sınırlı kalınmış, herhangi bir genellemeye gidilmemiş ya da kural verilmemiştir.

"Mürekkep olan sayılarda birinci cüz hali ile kalıp (r) ve (şer) harfleri yalnız ikinci cüz'e ilave edilir, (on birer), (yüz ikişer) gibi." (KLT: 25).

Son olarak sayı sıfatlarının önünde daima tekil isim olması gerektiği vurgulanmıştır: "*üç asker, beş nefer"* gibi.

Yani *"üç askerler, beş neferler"* gibi bir ifadenin doğru olmadığından söz edilir. Ayrıca *"tüccar, esvap, elbise"* gibi bazı Arapça çoğulların Türkçede tekil olarak bir tüccar, dört esvap, on elbise olarak kullanıldığı da aktarılmıştır (KLT: 25).

Bu açıklama ve örneklere bakıldığında konunun günümüzdeki kullanıma oldukça yakın ele alındığı söylenebilir.

2.5.1.2.4. Belgisiz sıfatlar

Yazar, belgisiz sıfatların ne olduğu ile ilgili herhangi bir açıklamaya yer vermeksizin, belgisiz sıfatları belirtip bu sıfatları cümle içinde gösterdiği örneklerle giriş yapmış ve ardından kurallar ile konuyu açıklamıştır.

Yazara göre tespit edilen belgisiz sıfatlar ve örnekleri şu şekildedir:

> "(Bir) Tembel olan, bir gün aç kalır.
> (Falan) Falan adam.
> (Hangi) Hangi gün geleceksiniz?
> (Ba'zı) Ba'zı çocuk akılllı olur.
> (Ekser) Ekser adam ilm-i nücuma inanır.
> (Hiç) Hiç kimse yok.
> (Her) Her yiğidin bir yoğurt yemesi vardır.
> (Bütün) Bütün gün yazı yazdı.
> (Ne) Dersinize çalışmamağa sizi ne mecbur etti?
> (Hayli) Hayli vakit var ki sizi görmedim.
> (Kaç) Kaç gün.
> (Başka) başka şey.
> (Diğer) diğer gün." (KLT: 25).

Yukarıda verilen örneklerin belirsizlik sıfatlarının basit şekilleri olduğu ifade edilir. Yazara göre birleşik sözcük biçimindeki belgisiz sıfatlar ise şunlardır:

"(Hiçbir) Hiçbir şey yok.
(Her bir) Her bir şahıs vatanına hizmet ile mükelleftir.
(Bir hayli) Bir hayli zaman oldu.
(Birkaç) Birkaç saatlik işim var.
(Bir başka) Bir başka vakit geliniz.
(Bir diğer) Bir diğer gün görüşelim." (KLT: 25-26).

Burada belirsizlik sıfatı olarak kullanılan kelimelerin basit ve türemiş olarak sınıflandırıldığını yani kelimenin türü dışında yapısı hakkında da bilgi verildiğini görmekteyiz. Bu yönüyle konu genel bir bakış açısıyla ele alınmıştır diyebiliriz.

Verilen örnekler incelendiğinde "hangi", "ne", "kaç" ile ilgili örneklerin soru sıfatı görevinde kullanıldığı görülür. Soru sıfatları ile ilgili müstakil bir bölüm yer almaz, belirsizlik sıfatları içerisinde değerlendirilmiştir.

"Hiç" ve "her" kelimelerinin dışında diğer belirsizlik sıfatları, ek aldığında isim hükmüne gireceği ve isim gibi çekimleneceği belirtilir: "birimiz", "hangimiz", "bazımız", "ekserimiz" gibi (KLT: 26).

Alıştırmalar kısmında yine öğrencilerden belirsizlik sıfatlarının her biri ile ilgili olarak birer cümle hazırlanması istenmiştir.

2.5.1.3. Sıfatlarda derecelendirme

Sıfatlar, kendinden önce gelen "pek, çok, daha, en" gibi derece zarfları yoluyla derecelendirilebilir. Günümüz gramerlerinde zarflar konusu içerisinde ele alınır. İncelediğimiz kitapta ise diğer eski gramerler kitaplarında olduğu gibi sıfatlar konusu içerisinde yer alıp şu şekilde tasnif edilmiştir: Asıl, karşılaştırma, en üstünlük.

"Güzel, çirkin" gibi niteleme sıfatları; "asıl(basit) sıfat", iki şeyin birbirine derecesini yani üstünlük ya da eşitliğini gösteren sıfatlar; "karşılaştırma sıfatı", ismin sonuna ilave edilen "-dAn/- dAn daha" eki ile yapılan ve bir ismin diğer isimlerden üstünlüğünü gösteren sıfatlar ise "en üstünlük sıfatı" olarak ifade edilir.

"Afrika, Avrupa'dan büyüktür gibi." (KLT: 26).

Bunlardan birinci kelimeye mufazzal (üstün tutulan), ikinci kelimeye mufazzalun aleyh (kendisine üstün tutulan) denilmiştir. Sıfatlarda derecelendirme ile ilgili belirtilen hususlar şunlardır:

Eğer üstün tutulan ile kendisine üstün tutulan arasında üstünlük fazla ise sıfat ile "-dAn" ekinin arasına gayet, çok, ziyade, pek zarflarından biri getirilir:

"Asya, Avrupa'dan çok büyüktür gibi." (KLT: 26).

Sıfatın anlamı iki isimde eşit olduğu gösterilecek ise bu iki isimden ikincisinin sonuna (kadar) zarfı eklendikten sonra sıfat söylenir:

"Asya, Amerika kadar büyüktür gibi." (KLT: 26).

Eşitlikleri açıklanacak iki şeyin ikincisi "ben, sen, o, biz, siz" zamirleri ise, bu zamirlerin iyelik grubu/sıfatı biçimine dönüşeceği ifade edilir:

"*benim kadar, senin kadar, onun kadar, bizim kadar"* gibi.

Bu gibi kelime ya da kelime gruplarına edatların eklenmesiyle kurulan yapı günümüzde "edat grubu" olarak değerlendirilir. Leyla Karahan edat grubunu "bir isim unsuru ile bir çekim edatından meydana gelen kelime grubu" olarak tanımlamış ve "onun gibisi, onun gibiler, onun kadarı" ile örneklendirmiştir (Karahan, 2010: 63).

2.5.1.4. Sıfatlarda küçültme

Bu konu, niteleme sıfatlarından "sıfat-ı mübalağa" konusu içinde ele alınmıştır. Yazar niteleme sıfatlarının sonuna eklenen "-cA" ve "-msI" ilavesi ile sıfatlarda küçültme yapıldığından söz eder: *"güzelce, yüksekçe, mavimsi, gibi ki biraz güzel, biraz yüksek, az mavi demektir."* (KLT: 27).

Günümüz Türkçesinde "-(I)mtırak" ve "-cIk/-cUk" ekleri de kullanılmaktadır.

2.5.1.5. Sıfatlarda pekiştirme

Konu, "sıfatlarda pekiştirme" olarak bir adlandırılma yapılmaksızın, "sıfat-ı mübalağa" konusunun anlatımı sırasında açıklanmıştır.

Yazara göre pekiştirme sıfatları, niteleme sıfatlarının ilk harflerinin harekeleri ile beraber alındıktan sonra eklenen -m, -p , -s ve nadiren başka seslerle yapılmaktadır. Ayrıca sıfatların önüne getirilen bu eklerin anlamı kuvvetlendirdiği ifade edilir:

"masmavi, kaskatı gibi ki pek mavi, pek katı demektir." (KLT: 27).

"yemyeşil, sapsarı, kapkara, kupkuru, bembeyaz, körkütük, güpegündüz, dümdüz gibi." (KLT: 27).

Yine "sıfat-ı mübalağa" başlığı altında sıfatlarla ilgili yapılan ikilemelerden söz edilir:

Niteleme sıfatlarının ilk harflerinin "m"ye dönüştürülüp tekrarlanarak söylenilebileceği ve tekrar edilen sözün "*başka/benzer, türlü"* anlamında olduğu ifade edilir.

" yüksek müksek gibi, ki yüksek ve sair türlü demektir." (KLT: 27).

İlk harfin "m" olduğu sıfatlarda ise pekiştirme, "*filan"* kelimesinin eklenmesi ile sağlandığından söz edilir:

"mavi filan gibi."(KLT: 27).

Türkay'a göre bu çalışmayı dönemin diğer dil bilgisi kitaplarından ayıran yeni ve ilgi çekici bazı özellikler şunlardır:

1. "İsimlere ve zamirlere eklenen "ki" (ilgi ki'si) ile sıfatların yapılabildiğinin gösterilmesi (s. 24).
2. Niteleme sıfatlarının önlerindeki isimler kaldırıldığında, bu sıfatların isimleştiklerinin, isim gibi çekimlendiklerinin açıklanması (s. 27).
3. Takısız isim tamlamalarının sıfat tamlamaları değerinde olduklarının belirtilmesi (s. 27).
4. Pekiştirme sıfatlarının güzel örneklerle ayrıntılı olarak işlenmiş olması (s. 28).
5. İşaret ve belirsizlik sıfatları ile zamirleri arasındaki farkı belirleyen noktalar üzerinde durulması" (Türkay, 2018: 8).

2.6. Nev-Usûl Sarf-ı Türkî, Şemseddin Sami, 1892.

1850'de Arnavutluk'taki Yanya şehrine bağlı Fraşer'de doğan Şemseddin Sami, Tanzimat'ın, Türk milliyetçiliği yolunda çalışan büyük bir dil ve lügat âlimidir. Küçük yaşta anne ve babasını kaybetmiştir. [10] İlköğrenimine Fraşiri'de başlamış, Kalkandelenli Mahmud Efendi'den Arapça ve Farsça dersleri almıştır. 1865'te Yanya'ya gitmiş, burada yeni ve modern bir öğrenim programının uygulandığı bir okulda Latince, Rumca, İtalyanca ve Fransızca öğrenmiştir. Müderris Yâkub Efendi gibi bazı hocaların yanında Arapça ve Farsça'sını geliştirdi. Bir süre Yanya Mektûbî Kalemi'nde çalıştı. Sevkiyyât-ı Askeriyye Komisyonu'nda kâtip olarak çalıştı. Pek çok gazetede (*Trablusgarb, Sabah, Tercümân-ı Şark)* başyazarlık yaptı, 1880'de II. Abdülhamid'in iradesiyle Mâbeyn-i Hümâyun'da kurulan Teftîş-i Askerî Komisyonu

[10] Agâh Sırrı Levend, **Şemsettin Sami**, İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2010.

kâtipliğiyle görevlendirildi. Hayatının sonuna kadar sürdürdüğü bu görevinde rahat bir çalışma ortamı içinde sözlüklerini ve diğer önemli eserlerini hazırladı.[11]

Şemseddin Sami'nin Türk dili ile ilgili çalışmaları 1880'de Sultan Abdülhamit'in onu saray Teftîş-i Askerî Komisyonu kitaplığına almasıyla başlar. Dil yazılarının yoğun olarak bulunduğu *Hafta*'yı (1882) çıkarır. Aynı yıl Fransızcadan Türkçeye *Kamus-ı Fransevî*'yi ve ardından bu sözlüğün Türkçeden Fransızcaya olan kısmını yayımlar (1885). Abdülhamit tarafından bu eseri sebebiyle Teftîş-i Askerî Komisyonu başkâtipliğine yükseltilerek Ûlâ sınıf-ı sâni rütbesi ve iftihar madalyası verilir. [12]

Şemseddin Sami'nin noktalama ve yazım kuralları ile ilgili yazdığı *Usûl-i Tenkît-i Terkîb*(1885), Türkçe dilbilgisi kurallarının anlatıldığı *Nev-Usûl Sarf-ı Türkî* (1890) *ve* tarih, coğrafya, meşhur adamlar ansiklopedisi *Kâmûsu'l-a'lâm* (1899) adlı eserleri yayımlanır.

Bir başka önemli eseri de *Kamus-ı Arabi'*dir. *Kâmûsu'l-a'lâm*'dan sonra başladığı *Kamus-ı Türkî* ile birlikte bu iki çalışmayı büyük bir başarıyla tamamlar. 1901 yılında yayımladığı *Kamus-ı Türkî* onu Türklük bilgisine eğilmeye yöneltir. 1902'de *Kutadgu Bilig*, 1903'te *Orhun Abideleri* açıklamalı tercümelerini kaleme alır. *Tuhfat al-zakiya fi Lügat al-Turkıya*'nın metni ve tercümesiyle uğraşmıştır. Buradaki malzemeyi 1904'te *Lehçe-i Türkiye-i Memdlik-i Mısır* adı altında Kıpçak Türkçesinin sözlüğü olarak bir araya getirmiştir (Hameed, 1993: 5-6).

Çalışmamızda faydalandığımız *Nev-Usûl Sarf-ı Türkî* (Yeni Yöntemle Türk Dilinin Yapı Bilgisi), Şemsettin Sami'nin 1890(1308) tarihinde yayımladığı dil bilgisi kitabıdır. Furkan Hamit'in *"Şemsettin Sami'nin Dilciliği ve Nev Usûl Sarf-ı Türkî Adlı Grameri"* (1993) doktora tezi 2009'da TDK tarafından basılmıştır. Hamit, Nev Usûl Sarf-ı Türkî'nin "Geçmişin eksiklerini gösteren geleceğe yön veren filolojik anlamda, dilin gerçek özelliklerine eğilen çalışmalarıyla tarihî Türk dilciliğinde ve gramerciliğinde bir yapı taşı" olduğundan söz eder (Hameed: 1993:2).

---

[11] Abdullah Uçman, *"Şemseddin Sami"* **İslâm Ansiklopedisi**, TDV, Ankara:2010: 519-23.
[12] Nihad Sâmi Banarlı, *"Şemseddin Sami"* **Resimli Türk Edebiyâtı Târihi**, Cilt: 2, İstanbul, 1976: 1074-1075.

Şemseddin Sami, Hameed'in ifadesiyle meseleye daha objektif bakarak Osmanlı toplumunun kendi dilinin kurallarını bir tarafa bırakıp Arap ve Fars dillerinin kurallarını araştırmasından şikâyet ederek araştırmaları Türk dili üzerine çevirir. Eserin ifade-i merâm bölümünde "yıllardır pratikle teorik arasındaki bir anlaşmazlığa dayanan yöntem hatası içinde bulunulduğunu, ayrıca dilin kurallarını bilmeden onu gereği gibi kavranmadan başka yabancı dillerin öğrenilmesinin güç olduğunu" söyler. (Hameed, 1993: 2-3)

Nev-Usûl Sarf-ı Türkî ifâde-i merâm, mukaddime, bâb denilen 9 ana bölüm, pek çok alt bölüm (ders) ara bölüm ve her dersin sonunda alıştırmalardan (temrin) oluşur.

2.6.1. Nev-Usûl Sarf-ı Türkî'de Sıfatların Ele Alınışı

2.6.1.2. Niteleme sıfatları

Nev-usûl Sarf-ı Türkî'de sıfat "Bir ismin durum ve niteliğini gösteren" kelime olarak tanımlanır. Sıfatın yalnız kullanıldığı zaman isim sayılacağı belirtilir (NUST: 59). Günümüz Türkiye Türkçesinde isimlere ait bir özellik olan "yalın hal, ilgi hali, yönelme hali, yükleme hali" sıfatın bir özelliğiymiş gibi verilir

Yalın hal(mücerret)	büyük adam	büyük adamlar
İlgi hali (muzafun ileyh)	büyük adamın	büyük adamların
Yönelme hali (mef'ulün ileyh)	büyük adama	büyük adamlara
Yükleme hali (mef'ulün bih)	büyük adamı	büyük adamları

2.6.1.3. Sıfatlarda derecelendirme

24. maddede sıfatların derecelerinden bahsedilir: "Mukayese derecesi (daha, ziyade)" ve "Mübalağa derecesi (en, pek)". Bu derecelendirme sıfatlarının ortak adı "Derecât" başlığı altında aslında günümüz Türkiye Türkçesinde zarfın alt türleri olan miktar (nicelik, azlık-çokluk) zarfları anlatılır:

"Karşılaştırmada daima iki isim bulunur; birine **üstün tutulan**, **kendisine üstün tutulan** denir; "Fil attan daha büyüktür." denildiği zaman fil üstün tutulan ve at kendisine üstün tutulandır. Bazı defa (daha) kelimesi atılıp fil attan büyüktür denilir." (NUST: 60).

2.6.1.4. Sıfatlarda pekiştirme

25. maddede "mübalağa sıfatları" alt başlığında günümüz Türkiye Türkçesinde "sıfatlarda pekiştirme yahut pekiştirilmiş sıfat" başlığıyla ele alınan konu açıklanır:

> "Bazı sıfatların mübalağaları bir özellikle (suret-i mahsusada) yapılır. Şöyle ki sıfatın ilk harfi harekesiyle veya hareke yerini tutan ünlü harfiyle beraber alınıp "A U" harflerinden biri de eklense, bir heceden ibaret bir kelime oluşturularak sıfatın önüne konulur. Mesela:

kırmızı	kıpkırmızı	sivri	sipsivri
beyaz	bembeyaz	yeşil	yemyeşil
mavi	masmavi	mor	mosmor

2.6.1.5. Sayı sıfatları

12. dersin 27. maddesinde "Sayı Adları" başlığı altında günümüz Türkiye Türkçesinde "sayı sıfatı" olarak ele alınan kavram açıklanır:

Sayı adları: "1 bir, 2 iki, 20 yirmi, 30 otuz"

Sıra sayıları: "birinci, ikinci" olarak örneklendirilir.

Üleştirme sayıları*:* Birer, ikişer, üçer, üçer, onar, yirmişer, yüzer, bin beş yüz yetmiş altışar ve bunun gibi.

Kesirli Sayılar: Yarım, üçte bir, dörtte bir (çaryek) beşte bir, dörtte üç, beşte iki ve benzeri (NUST: 61-62).

Kitabın 3. Bölümünde "Kinayat / Zamirler" başlığı altında zamirin tanımı yapılır ve bu kelimelerin "çoğunlukla isim ve bazen de sıfat yerini tuttuğu söylenir:

"Ben, o, kim, ne, kaç" kelimeleri zamirlerdir." (NUST: 63).

2.6.1.6. İşaret sıfatları

İşaret sıfatları ve belgisiz sıfatlar kavramları "zamir" konusu içinde ele alınır. 17. derste "İşaret İsimleri / Sıfatları" alt başlığı altında aslında günümüz Türkiye Türkçesinde "işaret zamiri" olarak adlandırılan kavram anlatılır:

	Yakın	Orta	Uzak
Yalın Hal	**Teklik**		
İlgi Hali	bu	şu	o
Yönelme Hali	bunu	şunun	Onun (anun)
Yükleme Hali	buna	şuna	ona(ana)
	bunu	şunu	onu(anı)
	Çokluk		
Yalın Hal	bunlar	şunlar	onlar
İlgi Hali	bunların	şunların	onların (anların)
Yönelme Hali	bunlara	şunlara	onlara (anlara)
Yükleme Hali	bunları	şunları	onları (anları)

(NUST, 66.)

"İşaret isimleri/sıfatları bazı defa yalnız olarak isim yerine ve bazı defa da bir isimle beraber ve sıfat yerine kullanılır (s. 66.)" denirken aslında günümüz Türkiye Türkçesindeki zamirin tanımı yapılır.

İşaret isimleri / sıfatları ve işaret zamiri konusu sanki aynı kavramlarmış gibi ele alınır:

Sıfat gibi kullanıldıkları zaman, çekimlenemezler:

"Bu adam, bu adamın, bu adama ve benzeri." (NUST: 66.)

18. derste ki bağlacı almış isimler Arapça dil bilgisinde yer alan "İsm-i Mevsul" konusu ele alınır:

"Bir adam ki yalan söyler" "bir adam ki sözüne güvenilmez" gibi. Bunun yerine çoğunlukla etken sıfat fiil ve edilgen sıfat fiil kullanılır ve yukarıdaki anlatım yerine, "yalan söyleyen adam" ve "sözüne güvenilmeyen adam" denilir." (NUST: 67.)

Bu durum aslında sıfat-fiilin yokluğundan kaynaklanır. Türk dilinde "yalan söyleyen adam" tabiri bulunduğu için "Bir adam ki yalan söyler." ifadesi Türkçe için zorlama bir ifade olur kanaatindeyiz.

2.6.1.7. Soru sıfatları

19. derste "kinâyet-i istifhâmiyye (soru zamirleri)" başlığı altında aslında zamir ve sıfat konusunun birlikte ele alındığını görmekteyiz:

"ne şey, ne adam, ne sular gibi." (NUST: 68).

Soru zamiri olarak ele alınan "hangi, kaç, ne kadar ve nasıl" sözcükleri aslında günümüz Türkiye Türkçesinde "sıfat" olarak adlandırılan sözcüklerdir. Burada da zamir ve sıfat kavramları birlikte ele alınır:

"Hangi adam, hangi şeylerin ve bun gibi. İsim gibi kullanıldığı zaman ise, daima bir iyelik ekine yakın olur: Hangisi, hanginiz, hangileri, gibi." (NUST: 68).

"Kaç kişi, kaç okka, kaçı, kaçının gibi." (NUST: 68).

"Ne kadar su, ne kadar suyun, ne kadarı, ne kadarının ve bunun gibi." (NUST: 68).

"Nasıl adam, nasıl iş gibi." (NUST: 68)

2.6.1.8. Belgisiz sıfatlar

Mübhemât "belgisiz sıfatlar / zamirler" başlığı altında ayrı bir konu içerisinde ele alınır. Bu bölümde "her, hep, bazı, bütün, çok, başka, diğer, hiç, kimse, birtakım, bir mikdar, birçok, filan, cemî, kâffe, cümle ve ekser" gibi kelimeler sıfat ve zamir olarak yine birlikte örneklendirilir:

"Her adam, her adamın, Her kim, her ne, her hangi, her kaç, her ne kadar, her nasıl, her biri ve herkes de bu türdendir ." (NUST: 69).

"Hepsi, hepimiz, bazı adamlar, bazısı, bazımız, bütün halk, bütünü, ekser şagirdler, ekserisi, ekserimiz, çok adamlar, çoğu, çoğumuz, başka yerler, başkaları, diğer işler, diğerleri." (NUST: 69).

"Hiçbir adam, hiçbir yerde." (NUST: 69).

21. derste "bir" sözcüğünün belirsizlik sıfatı olarak kullanılmasından söz edilir. Ama burada da sıfat ve zamir kavramları karışık olarak ele alınır:

"Bir adam, bir şey, bir mahal, adamın biri, günün biri, birisi." (NUST: 69).

"Kaç" kelimesinin "bir" kelimesiyle beraber sıfat oluşturduğu vurgulanır:

"birkaç adam, birkaç defa". (NUST: 69)

Birtakım, bir miktar, birçok kelimelerinin de sıfat ve isim yerine kullanıldığı ifade edilerek zamir ve sıfat kavramları yine bir arada verilir:

"Birtakım adamlar, bir miktar esliha, birçok şeyler, birtakım, bir miktarı, birçoğumuz" (NUST: 70).

Filan, cem'i, ekser, kaffe kelimeleri de yine sıfat ve zamir olarak bir arada ele alınır:

"Cem'-i alem, kaffe-i ulema, cümle eşya, ekser vakit, cemi'sini, kaffeniz, cümlemiz, ekserisi." (NUST: 70).

Nev Usûl Sarf-ı Türkî'de niteleme sıfatı, işaret sıfatı, soru sıfatı, sayı sıfatı, belgisiz sıfat ve pekiştirilmiş sıfattan söz edilir. Adlaşmış sıfat ve sıfatlarda küçültmeye değinilmez. Yazar pek çok sıfat türü ve zamirini ortak olarak anlatır (işaret, belirsizlik ve soru sıfatları). Açıklayıcı tablolardan faydalanılır, örneklendirmeler ve pek çok egzersiz ile konunun pekiştirilmesi sağlanır.

2.7. Hace-i Lisân-ı Osmânî, Manastırlı Mehmet Rıfat, 1893.

Asker, devlet adamı, oyun yazarı ve dilcidir. 1851 yılında Manastır'da doğmuştur. 1872'de Harbiye'yi bitirdikten sonra aynı okulda bir müddet hocalık yapmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı'na katılmıştır. 1878'de İstanbul'a döndükten sonra Abdülaziz'in tahtan indirilmesiyle ilişkilendirilmiş ve Abdülhamit tarafından Şam'a sürgün edilmiştir. 1907 yılında Şam'da vefat etmiştir.

Edebiyata Namık Kemal'in etkisiyle yönelmiştir. Mekteb-i Harbiye'deki hocalığı sırasında millî duyguların güçlenmesine katkıda bulunan *Çanta* dergisini çıkarmıştır. (1290–1291). Tek başına veya Hasan Bedreddin'le birlikte tiyatro eserleri kaleme almış, çeviriler yapmıştır. 1873–1879 yılları arasında yayımlanan bu eserleriyle kuruluş aşamasındaki Türk tiyatro edebiyatına önemli katkılar sağlamıştır.[13] Seksenden fazla eseri vardır (Bozdoğan, 2011). Dil alanında *Külliyyât-ı Kavâ'id-i Osmâniyye* (İstanbul 1303), *Mükemmel Osmanlı Sarfı* (İstanbul,1307), *Mufassal Nahv-i Osmânî* (İstanbul, 1308), *Kavâ'id-i İlm-i İnşâ* (İstanbul, 1308), *Mecâmiu'l-edeb* (İstanbul, 1308) eserleri ile tanınmıştır.

[13] Alim Kahraman, *"Manastırlı Mehmet Rıfat"*, **İslam Ansiklopedisi**, TDV, C. 28.: 519-520.

2.7.1. Hace-i Lisân-ı Osmânî'de Sıfatların Ele Alınışı

2.7.1.1. Niteleme sıfatları

Hâce-i Lisân-ı Osmânî'de sıfat, "bir ismin durum ve niteliğini bildiren kelime" olarak tanımlanır. Sıfatlar niteleme ve belirtme şeklinde tasnif edilmeyip "aslî (asıl)" ve kıyâsî (kurallı)" ve "tefrit-i taklîl - tefrit-i tafdîl (üstünlük ve azaltma derecesi)" olmak üzere 3 bölümde ele alınır.

2.7.1.1.1. Aslî sıfat

Birinci bölümde "asıl sıfat" konusu işlenir. Asıl sıfatların "doğrudan doğruya ve asıl durum üzere bir ismi nitelendiren kelimeler" ve "sayı isimleri"nden oluştuğu söylenir. Nitelik bildiren kelimelere *"ac (aç), acı, az, ağır, ak, al, alaca, ayrı, eski, orta, ucuz, uzun, başka, bayağı, beraber, ber-hây, belli, yüz, bol, pek, çapraz, çakır, tek, çift, çil, çevre, çiy, şaşı, dinç, sarı, sıkı, sağ, sağlam, şen, sar, kaba, katı, kart, kara, kırmızı, kısa, kızıl, mor, yalnız, yassı, yeşil…"* örnekleri verilir (HLO: 52).

Burada dikkat çeken nokta şudur: Günümüz Türkçesinde "çevre" sözcüğü isim (TDK); "başka" sözcüğü belirsizlik sıfatı ve "pek" sözcüğü de azlık-çokluk belirteci" olarak kabul edilmektedir. (Korkmaz, 2009).

2.7.1.1.2. Kıyasî sıfat

İkinci bölümde "kurallı sıfatlar" adı altında fiil ve isim köklerinden yapım ekiyle türetilen sıfatlar ele alınır. Fiilden türeyen sıfatların anlatılması ilerleyen bölümlere bırakılır. İsimlerden türetilen sıfatlar **"**İsimlerle sayı isimlerine mahsus kurallarıyla yapılanlardır ki isimlerden yapılanlara "nitelik sıfatları" ve sayı isimlerinden olanlara "sıra sayıları" ve "üleştirme sayıları" denerek örneklerle açıklanır:

+cA: Arapça, Rumca, Fransızca…

Arapca söz, Rumca yazı, Fransızca kitab … denir.

+cI: Sütci (sütçü), sebzeci, mumcı (mumcu), yoğurtcı (yoğurtçu), … gibi.

+lU – +lI: İstabullu, Sokullu , zorlu, dağlı … gibi.

+msI: Ormanımsı, mahallemsi, abdalımsı… gibi

+dAş:1- Pir'den – pirdeş, yol'dan – yoldaş, ad'dan – adaş

+lik / +lük / +lık /+luk: beşlik, onluk, yirmilik, altılık; cennetlik, cehennemlik, sobalık; aylık, yıllık, günlük … gibi.

İkinci bölümün sonunda sıra sayıları (birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci…) ve üleştirme sayılarına (birer, üçer, dörder beşer, sekizer, dokuzar, onar; ikişer, altışar, yedişer...) yeniden değinilir.

Bu bölümün sonunda niteleme sıfatlarının nitelediği sözcüğün çoğul olması durumunda sıfatın çokluk eki alamayacağı vurgulanır:

"Güzeller gözler denilmeyip güzel gözler; karalar kaşlar denilmeyip kara kaşlar." (HLO: 54).

"Filan siyah libaslar giyinmiş." yerine nitelenen kaldırılmasıyla *"Filan siyahlar giyinmiş."* örneğinde üstü kapalı olarak günümüz Türkçe kitaplarında "adlaşmış sıfat" olarak adlandırılan kavrama değinilir (HLO: 54).

2.7.1.1.3. Sıfatlarda derecelendirme

Üçüncü bölümde sıfatlarda "küçültme, azaltma, derecelendirme" konusu ele alınır. Günümüz Türkçe dil bilgisi kitaplarından farklı olarak "sıfatlarda küçültme / küçültülmüş sıfatlar" konusu dört alt başlıkta ele alınır: Birinci alt başlıkta günümüzdekine benzer şekilde "sıfatlarda küçültme" kavramı tanımlanır:

"Bir sıfatın küçültülmesi isimlerde olduğu gibi "+cik/+cük, +cık/+cuk" edatları (ekleri) eklenerek küçültüldüğü belirtilir:

"ustacık, kalfacık, cahilcik, âlimci" ve "büyük'ten büyücük, küçük'ten küçücük… (HLO: 55).

İkinci alt başlıkta günümüz Türkçe dil bilgisi kitaplarında "sıfatları küçülten ekler" olarak ele alınan "+cA ve +msI" eklerinin sıfatlara eklenmesiyle "taklil-i sıfat (azaltılmış sıfat)" elde edildiğinden söz edilir:

"abdal"dan az abdal anlamına "abdalca", "uzun"dan az uzun anlamına "uzunca", "ekşi"den az ekşi anlamına "ekşimsi", "tatlı"dan az tatlı anlamına "tatlımsı"… gibi. (HLO: 55).

Üçüncü alt başlıkta "tefrit (aşırılık)" kavramı "sıfatların mübalağası istendiği yerlerde önlerine (pek, çok, ziyade, gayet) sıfatlarının eklenmesiyle olur" şeklinde açıklanır:

"pek derin, çok güzel, gayet ucuz, ziyade fena" (HLO: 55).

Dördüncü alt başlıkta "tafdîl (en üstünlük)" kavramının "sıfatların önüne (en, daha) edatlarının koyulmasıyla oluştuğu söylenir:

"Bunların en güzeli budur." , "Bu şundan daha güzel." (HLO: 55).

Söz konusu örneklerin günümüz Türkçe dil bilgisi kitaplarında "azlık-çokluk zarfları" ile ilgili olduğunu da belirtmeliyiz (Korkmaz, 2009: 517-522).

2.7.1.2. Sıfatlarda pekiştirme

Nitelik bildiren aslî sıfatların açıklamasından sonra "pekiştirilmiş sıfat"ın kuralları verilir ve "*apaçık, apal, upuzun, sapsarı, sapsağ, kapkara, çepçevre, kıpkırmızı; basbayan, basbayağı, tastamam, dasdar, kaskatı, masmavi, besbelli, mosmor; bambaşka, çamçakır, yamyassı, temtek, yemyeşil, simsiyah, dimdik, sımsıkı, bumbuz"* örnekleri sıralanır (HLO: 52).

Bu örneklerden "apal, sapsağ, çamçakır, temtek, bumbuz"un günümüz Türkçesinde artık kullanılmadığını belirtmeliyiz.

2.7.1.3. Sayı sıfatları

Günümüz Türkçesinde "sayı sıfatı" olarak adlandırılan *"bir, iki, üç, dört, beş, on, yigirmi (yirmi), otuz, yüz, bin"* ve günümüz Türkçesinde "kesir sayı sıfatı" olarak adlandırılan *"yarım, üçte bir, dörtte bir, beşte bir"* örneklerinin de asıl sıfatlardan olduğu vurgulanır (s. 52). *"Bir para, iki kuruş, yarım gün"* denildiğinde "bir" sözünün parayı, "iki"nin kuruşu ve "yarım"ın da günü nitelediği belirtilir.

2.7.1.4. Sıfat tamlaması

Kitabın ikinci bölümünde "muzmirat (zamirler)" konusunun içinde "terkib-i takyidiler" başlığı ile "sıfat tamlaması" ele alınır:

Bir sıfatla nitelendirilen isimden ortaya çıkan tamlamaya "terkib-i takyidi" denilir. Sıfat bir ismi doğrudan doğruya nitelerse "terkib-i tavsifi" (sıfat tamlaması) ve eğer sıfat bir isimle birleşir de ikisi birlikte olarak bir ismi nitelemeye sebep olursa o da "vasf-ı terkibi" (iki kelimeden meydana gelen sıfat) olarak adlandırılır (HLO: 188):

Tablo 2.4. Sıfat tamlaması tablosu

Sıfat	Mevsuf (Nitelenen)
güzel	göz
çirkin	söz
uzun	boy… gibi

İsim tamlamalarında olduğu gibi sıfat tamlamalarında Arapça ve Farsça sıfatlarla isimler bulunur. Yani sıfat nitelenenin her ikisi Arapça ve Farsça veya biri Arapça biri Türkçe olabilir:

Tablo 2.5. Osmanlı Türkçesi tamlama türleri tablosu

İkisi de Türkçe	güzel göz, sarı saç
İkisi de Arapça	mahir katib, mükemmel katib
İkisi de Farsça	bala hane, hoş çesme
Biri Arapça biri Farsça	müferrih hane, tüvana hayvan
Biri Arapça biri Türkçe	mağmum bulut, güzel hava
Biri Farsça biri Türkçe	Bâlâ köşk, yüksek hane… gibi

(HLO, 189)

Sıfat tamlamaları Arapça ve Farsça sözcükler, Arapça kurallar ve isimlendirmeler yardımıyla oluşturulabilir, bununla ilgili bir tablo verilir:

Tablo 2.6. Türkçe, Arapça ve Farsça sıfat tamlaması tablosu

	Türkçe Sıfatlar ile	Arapça Sıfatlar ile	Farsça Sıfatlar ile
Sıfat-ı aslî	Güzel söz	Has ekmek	Siyah püskül
Sıfat-ı kıyâsî	Arapça kitab	Arabi kitab	Farsi kitab
İsm-i mensub	Edirneli Ahmed	Mekki Hasan	Şirazi Ca'fer
İsm-i fa'il	Yazıcı adam	Katib kişi	Sazende Şevki
İsm-i mef'ul	Kazılmış kuyu	Mükemmel mekteb	Hanende çocuk
Mübalağa-i fa'il	Kıskanç adam	Fa'il me'mur	Bala-ter rütbe
Sıfat-ı müşebbehe	Kaçık deniz	Kerim adam	Tüvana bazirgan
Masdar-ı tahfifi	Basma kitab		
Hasıl-ı masdardan	Çalımlı çocuk		
İsm-i fa'il	Süprüntülü çocuk		
İsm-i aded	Beş kuruş		
Aded-i vasfi	Birinci sınıf		
A'dad-ı tavzi'iye	Birer aylık		
A'dad-ı kesriyye	Yarım saat		

(HLO, 189)

İkinci bölümün 22 numaralı alt başlığında az da olsa fiilden türemiş sıfatlara ve "-ası / -esi" sıfat-fiil ekiyle türemiş sıfatlara değinilir:

"sapa yol, batasıya gidiş, kör olası herif, adı batası adam" (HLO: 190).

23. numaralı alt başlıkta yine adlaşmış sıfata kısaca değinilir:

"Ancak bazı kere nitelenen kaldırılmış olup da yalnız sıfat söylenilirse o zaman sıfatın çokluğu uygun olur. (çirkinler tali'li olurlar) tamlamasındaki (çirkinler) gibi ki burada (çirkin adamlar) demek olduğu halde adam niteleneni atıldığından "çirkin" sıfatı çoğul yapılmıştır." (HLO: 190)

24. alt başlıkta günümüz Türkçe dil bilgisi kitaplarında "karma tamlama" konusuna değinilir:

"filanın (güzel gözü), caminin (vaaz kürsüsü), (beyaz kolun) dirseği, (orta parmağın) tırnağı, (alim adamın) (cahil çocuğu)…" (HLO: 190).

Bu örneklerde "caminin vaaz kürsüsü" örneğindeki "vaaz kürsüsü" ifadesinin sıfat tamlaması olmadığını belirtmeliyiz.

Yine 24. alt başlıkta "niteleneni kaldırılmış olan sıfatların (adlaşmış sıfat)" tamlanan ve tamlayan oldukları gibi zamir de alabilecekleri belirtilir:

"güzelin yüzü, İstanbul'un güzeli" (HLO: 191).

İsim tamlamalarının birleşik isim olarak kabul edildiklerinden sıfat tamlamalarında nitelenen yerine geçeceği söylenir:

"Uzunca (kapı perdesi), hafif (çeşme suyu), âlâ (Bursa şeftalisi)" (HLO: 191).

25. alt başlıkta "birleşik sıfat" kavramı açıklanır:

"Nitelenenin tamlananı kendi sıfatıyla tamlama olup ikisi bir kelime olarak nitelenene sıfat kılınır. Nitekim (beli ince adam) denildiğinde incelik belin sıfatı olup onun sebebiyle sahibi nitelenir ve (kendisinin beli ince olan adam) demek olur (s. 191)":

İşte bu vasf-ı terkibiler iki şeklide oluşurlar:

"göz ile güzel'den → gözü güzel

baca ile yüksek 'ten → bacası yüksek

koku ile latif'ten → kokusu latif

hane ile mamur'dan → hanesi mamur

güzel gözlü hanım, kısa boylu adam, uzun fesli adam, esmer benizli çocuk …" gibi (HLO: 192).

Söz konusu birleşik sıfatlar günümüz Türkçe dil bilgisi kitaplarında kullanılan örneklerdir (Korkmaz, 2009: 344).

Bu örneklerden sonra şu açıklamaya yer verilir:

"İşte bu ikinci halde olan vasf-ı terkibiler (birleşik sıfat) bazen nitelenensiz olarak kullanılırlar ve bu halde "zamair-i izafiye (iyelik eki / iyelik zamiri)" ile zamair-i nisbiye (ek-eylem) ekleri alırlar." (HLO: 192-193).

Tablo 2.7. Tamlama tablosu

güzel gözlüm	güzel gözlün	güzel gözlüsü
güzel gözlümüz	güzel gözlünüz	güzel gözlüleri
güzel gözlüyüm	güzel gözlüsün	güzel gözlüdür
güzel gözlüyüz	güzel gözlüsünüz	güzel gözlüdürler

Hâce-i Lisân-ı Osmânî'de sıfat konusu karmaşık bir şekilde sınıflandırılarak anlatılır. Sıfatlar anlatılırken Arapça dil bilgisi kurallarının varlığı hissedilir. Niteleme sıfatlarına, sayı sıfatlarına, sıfat tamlamasına, adlaşmış sıfata (dolaylı olarak ve bu isimden söz edilmeden), sıfatlarda pekiştirme ve sıfatlarda küçültme konusuna yer verilir. Günümüz Türkçe dil bilgisi kitaplarında sıfat konusu anlatılırken yer verilen "işaret sıfatı, soru sıfatı ve belirsizlik sıfatı" kavramlarına yer verilmez. Sıfatların yapısı konusu ayrı bir bölüm olarak ele alınmaz; niteleme sıfatı konusunun içinde fazla detaya girilmeden anlatılır. Sıfatlar zaman zaman ek-eylemlerle ve iyelik zamirleriyle harmanlanmış biçimde anlatılır.

2.8. Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî, Tahir Kenan, 1893.

Sultan Abdülhamit Dönemi'nde İzmir'de yaşamış şair, gazeteci, yazar, öğretmen ve siyasetçidir. Hayatı hakkında detaylı ve kesin bilgiler yoktur. Nerede doğduğu, ailesi,

tahsili ve yetiştiği çevre hakkında Tahir Kenan'ın biyografi maddesini yazan Prof. Dr. Faruk Huyugüzel de bilgi vermemektedir.

Abdülhamit aleyhine faaliyetlerinden dolayı 1888 yılında tutuklanmış, dokuz aylık hapis hayatından sonra hakkında önce Yemen'e sürgün kararı verilmiş; daha sonra bu sürgünün yeri İzmir olarak değiştirilmiştir. 1890 yılında Aydın vilayeti maiyet memuru olarak İzmir'e gelmiştir. Hayatının büyük bölümü İzmir'de geçen Tahir Kenan, İzmir'de çeşitli devlet memurluklarında çalışmıştır. Kısa bir süre *Aydın* gazetesi başyazarlığı da yapmıştır. On altı yıl İzmir'de çeşitli devlet kademelerinde memurluk yaptıktan sonra 1906 yılında Ankara'ya tayin edilmiştir. 1906'dan 1922 yılına kadarki hayatı hakkında bilgi yoktur. 1922'den 1927 yılına kadar İzmir'de belediye meclis üyeliği yapmıştır. 1927'den sonraki hayatı da meçhuldür.

Ömer Faruk Huyugüzel, Tahir Kenan biyografisinde onun İstanbul'da çeşitli gazetelerde zaman zaman yazılarının yayımlandığını söyler (Huyugüzel, 2000:567). İzmir'de 1894 yılında dört aylık bir zaman diliminde *Hizmet* gazetesini çıkarır. 1900-1902 yılları arasında ise *Aydın* gazetesi başyazarlığı yapar.

Tahir Kenan, 1893-1895 yıllarında arasında İzmir İdadisi'nde "Usûl-i İnşâ ve Kitabet" öğretmenliği yaparken 1893-94 yıllarında dört defter olarak hazırlanan *Kavâ'id-i Lisânı-ı Türkî* adlı gramer kitabını yazmış ve derslerinde okutmuştur. Yazarın *Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî*'nin 1888 tarihli önsözünden anlaşıldığına göre bu kitabını daha İstanbul'dayken yazmaya başlamış, dar kapsamlı olarak da İstanbul'da 1889'da bastırmıştır.

Tahir Kenan daha çok gramer alanlarında eserler vermiştir. Elimizde edebiyatla ilgili yazısı yoktur.

Prof. Dr. Leyla Karahan, *Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî*'nin "hacmiyle, muhtevasıyla ve başka bazı özellikleriyle diğer gramer kitaplarından birtakım farklılık ve üstünlükler arz etmesine rağmen Ahmet Cevdet Paşa'nın eseri kadar tanınma"dığını söyler (Karahan, 2010:10).

Tahir Kenan, 4 defterden oluşan *Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî'*de eserini hazırlarken Ahmet Cevdet Paşa, Ebuzziya Tevfik Bey, Muallim Feyzi Efendi, Muallim Naci, Şemsettin Sami, Selanikli Fazlı Necip Bey, Sait Bey, Recaizade Mahmut Ekrem, Zihni Bey gibi yazarların eserlerinden yararlandığını belirtir (Karahan, 2010:10,11).

Prof. Dr. Leyla Karahan, söz konusu kitapla ilgili makalesinde *Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî*'nin eğitim tarihi bakımından önemini yedi maddede; dil tarihi bakımından önemini de altı maddede örnekleriyle anlatır (Karahan, 2010:11-21). *Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî*'nin aynı yüzyılda yazılan emsallerinden "hacim, muhteva, örnekler, konuları işleyiş tarzı ve üslup bakımından farklı ve üstün özellikler taşı"dığını vurgular (Karahan, 2010:21).

2.8.1. Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî'de Sıfatların Ele Alınışı

2.8.1.1. Niteleme sıfatları

Tahir Kenan (KLT2)'de "sıfat" kavramını 488. maddeden başlayarak müstakil olarak ele alır. Kitabın tamamında madde madde anlatım yöntemi tercih edilir.

Sıfat, "bir isme yakınlıkla karşılığı olduğu o ismin durum ve niteliğine işaret eden kelime" olarak tanımlanır:

"Güzel kız, çalışkan muharrir, deli çocuk" (KLT2: 230).

Söz konusu örneklerde "güzel, çalışkan, deli" kelimelerinin "kız, çocuk, muharrir" sözlerinin durum ve niteliğine işaret ettiği vurgulanır. İsim tamlamalarında muzafun-ileyhin (tamlayan), muzaftan (tamlanan) önce geldiği gibi sıfat tamlamasında da sıfat mevsuftan (nitelenen) önce gelir: "Kırmızı kitap gibi. Kırmızı sıfat, kitap mevsuf (nitelenen)'tur."

Vasf-ı zâtî ve Vasf-ı sebebî (Anlam yönüyle kastedilen nitelik)

Sıfatlar anlam yönüyle "vasf-ı zâtî" ve "vasf-ı sebebî" olarak ikiye ayrılır: "Vasf-ı zâtî (niteliği kendinden olan)" ile varlığın kendinde olan niteliği kastedilir: "Sarı kız" gibi.

“Vasf-ı sebebî” ile, varlığın başka şeylerden destek alınarak belirtilen niteliği kastedilir: Uzun boylu efendi.

Bu iki sınıflandırmanın aslında yapıdan ve türe ait sınıflandırmadan çok anlamdan hareketle yapıldığını görüyoruz. Günümüz Türkçesinden “sarı kız” örneğindeki “sarı” sıfatı da “uzun boylu efendi” örneğindeki “uzun boylu” sıfatı da varlığın özüne ait niteliklerdir. Günümüz Türkçesinde bu şekilde anlama dayalı bir sınıflandırmaya rastlamıyoruz. Ancak “vasf-ı zatî” ve “vasf-ı sebebî” olarak yapılan adlandırmanın günümüz Türkçesinde “basit ve türemiş sıfat”lara karşılık geldiğini söyleyebiliriz.

495. maddede “adlaşmış sıfat” kavramı ele alınır: “Bazen nitelenenler atılır ki o zaman sıfatlar onlara uygunluk sağlar: *Güzellerin en büyük düşmanları çirkinlerdir*.” gibi (KLT2: 231).

Sıfat-ı Semâiyye ve Sıfat- Kıyâsiyye

497. maddede sıfatlar yapı bakımından ikiye ayrılır:

“Sıfat-ı semâiyye” düzenli kurallara bağlı olmayıp duyularak öğrenilen, başka sözcüklerle kıyaslanamayan nitelik isimleridir ki özelliklerini sözlükler belirler” şeklinde tanımlanır. Bu tanım aslında günümüz Türkçesindeki “niteleme sıfatı” tanımının kendisidir:

“Ak, kara, alçak, yüksek, uzun, kısa, iyi, kötü, büyük, küçük, güzel, çirkin, züğürt, zengin, doğru, eğri ve benzeri.” (KLT2: 232).

“Sıfat- kıyâsiyye” “kendine özgü kurallara uygun olarak şekillendirilen nitelik isimleri” olarak tanımlanır. Sıfat-ı kıyâsiyye “ism-i aded (sayı ismi), ism-i fail (etken yapılı sıfat-fiil), ism-i mef’ul (edilgen yapılı sıfat-fiil), sıfat-ı müşebbehe (niteleme sıfatı), ism-i mensub (mensubiyet ismi)” gibi bazı ilavelerle meydana gelen kelimeler olarak açıklanır. Burada ilginç olan “sıfat-ı müşbehhe”nin hem “vasf-ı zatî” hem de “sıfat-ı kıyâsiyye” içinde farklı isimlerle ele alınmasıdır.

506. maddede "sıfat-fiil" kavramı ele alınır. Ancak sıfat-fiil kavramı ile "-ıcı, -ici, -ucu, -ücü" ekleriyle fiil köklerinden türeyen sıfatlar bugün Türkiye Türkçesinde "sıfat-fiil" olarak adlandırdığımız sözcüklerle birlikte verilir:

"Bilemekten: bileyen=bileyici; okumaktan: okuyan=okuyucu; bilmekten: bilen=bilici; gelmekten: gelen=gelici; vurmaktan: vuran=vurucu" ve benzeri.

Günümüz Türkçesinden çok farklı bir biçimde Arapça gramerin etkisiyle örneklerde zikredilen sıfat-fiiller ve türemiş sıfatlar "ism-i fâil" ve "ism-i mef'ul" başlıkları altında "fiil" kavramına özgü kurallarla açıklanır:

Masdarlara eklenen eklerin bazı değişiklikler yapması üzerine hem kişiye hem anlama işaret eden vasıflardan "ism-i fail" ve "ism-i mef'ul" meydana gelir.

509. maddede mübalağalı ism-i failler" başlığı altında ism-i faillerin "Bir şeyin devamlılığını ifade eden" isimler olduğu belirtilir ve farklı eklerle türetilen ism-i faillere örnekler verilir:

"Solumaktan - soluğan; unutmakta - unutgan; çalışmaktan - çalışkan; kesmekten - keskin; yüzmekten - yüzgeç; bilmekten - bilgiç ve benzeri." (KLT2: 235).

"Mektup-çu, aş-çı, kapı-cı, kitap-çı, tütün-cü, ecza-cı, yalan-cı vs." (KLT2: 235).

"-t" ile biten sözcüklerde "-t"nin "-d"ye dönüştüğüne dikkat çekilir: *git- giden=gidici, et- eden=edici vs."* (KLT2: 235).

518. maddede "ism-i meful" başlığı altında edilgen fiilin edilgenlik eki korunarak sözcüğün gövdesine "-an, -en, -mış" ekleri eklenerek ism-i meful kipi elde edildiği belirtilir:

"Üzülmekten- üzülen, üzülmüş; bulunmaktan- bulunan, bulunmuş, olunmaktan- olunan, olunmuş; bilinmekten- bilinen, bilinmiş; görünmekten- görünen, görünmüş vs." (KLT2: 236.).

519. maddede sesli harfle biten fiillere "-li, -ulı, -üli" ekleri getirilerek kuralsız olarak bir tür ism-i fail elde edildiği söylenir:

Kapamaktan-kapalı; boyamaktan-boyalı; döşemekten- döşeli; sarmaktan-sarılı; dizmekten-dizili; gömmekten- gömülü; kokmaktan- kokulu vs.

521. maddede etken ve edilgen sıfat-fiillerin çoğul ekini alabileceği belirtilir: "söyleyen- söyleyenler" gibi.

524. maddede fiil köküne "-k, -gın, -gin, -gun, -gün, -kın, -kin" ekleri getirilerek sıfat-ı müşebbehe (niteleme sıfatı) yapıldığı belirtilir:

"titremekten - titrek; bunamaktan - bunak; döşemekten - döşek, silmekten - silik; açmaktan - açık; düşmekten - düşkün=düşük; sürmekten - sürgün; basmaktan - baskın; dalmaktan - dalgın; salmaktan - salgın, olmaktan - olgun; bayılmaktan - baygın, soyulmaktan - soygun; girmekten - girgin; pişmekten - pişkin; satmaktan - satım; solmaktan - soluk; boğmaktan - boğuk vs." (KLT2: 238).

528. maddede bir şeyin diğer şeye yakınlığını ve ilgisini göstermek için isimlerin sonuna "-lı" ve "-ca" eklendiği söylenerek "ism-i mensup (aidiyet ismi)" tanımlanır:

"İstanbullu, İzmirli, sevgili, neşveli, zorlu, Arapça, Türkçe gibi…" (KLT2, 239).

Bu örneklerde "Arapça" ve "Türkçe" kelimelerinin günümüz Türkçesinde sıfat değil isim olarak kabul edildiğini de belirtmeliyiz.

530. maddede sadece resmi lakaplarda kullanılan "devletlü, saadetlü, izzetlü, rif'atlü, fütüvvetlü" kelimelerinin de sıfat olarak kullanılageldiği söylenir (KLT2: 239).

531. maddede bir isme "-cı" eklenerek bir çeşit aidiyet ismi elde edileceği söylenir:

"Sütçü, yağcı, deveci vs." (KLT2: 240).

Söz konusu örneklerin günümüz Türkçesinde bir ismin önüne geldiğinde niteleme sıfatı olabildiğini de söyleyelim.

546. maddede yukarıda sayılan maddelerden başka şu yollarla da "sıfat" meydana getirilebileceği vurgulanır:

1. İsimlerin sonuna "-daş" eki getirilerek: "Arkadaş, yoldaş, karındaş gibi." (KLT2: 243).

Günümüz Türkçesinde bu kelimelerin tamamen isimleştiğini söyleyebiliriz.

2. Bazı isimlere "-sı" veya "-msı" eklenerek benzetme anlamını içeren sıfat yapıldığı söylenir: *"abdalsı, bağçemsi, korumsu vs."* (KLT2: 243).

Söz konusu örnekler günümüz Türkçesinde "küçültülmüş sıfat" veya "küçültme sıfatı" olarak adlandırıldığını söyleyelim.

3. İsimlere "-sız" eklenerek de sıfat elde edileceği belirtilir: *"edebsiz, namussuz, şükürsüz, yüzsüz vs."* (KLT2: 243).

2.8.1.2. Sayı sıfatları

500. maddede "esma-yı adad (sayı isimleri)" günümüzdeki tasnifle aynı biçimde sınıflandırılır: Asliye (asıl), vasfiyye (sıralama), kesriyye (kesir), tevzi'iyye (üleştirme).

Sayı sıfatları, "sayı isimleri" olarak adlandırılır. Verilen örneklerde de bir ismi nitelemez fakat sıfat oluşturabileceği kıyâsî sıfat konusu içerisinde belirtilir:

a. Asıl sayılar (A'dad-ı asliyye): "bir, iki, on, elli, bin yahut rakamla: 1, 2, 5 ve bundan ibarettir." (KLT2: 232).

b. Sıra sayıları (A'dad-ı vasfiyye): "birinci, ikinci, yüzüncü, bininci ve benzeri yahut rakamla "1inci, 10 uncu, 50 nci ve benzeri." gibi (KLT2: 232).

c. Kesir sayısı (A'dad-ı kesriyye): "yarım, üçte bir, sekizde bir, yüzde yirmi, binde kırk vb." gibi. A'dad-ı kesriyye(kesir sayısı)" kesredilecek bir sayının sonuna *"DA"* eki ilavesiyle belirli parçasını göstermek için de gerekli olan asıl sayıların takibi ile meydana gelir: "*Sekiz-de-bir"* gibi (KLT2: 233).

d. Üleştirme sayıları (A'dad- tevzi'iyye): iki: ikişer; üç: üçer; yedi: yedişer; sekiz: sekizer vb (KLT2: 233).

2.8.1.3. Sıfatlarda küçültme

547. maddede "Tasgir (küçültme) başlığı altında "sıfatlarda küçültme" veya "küçültme sıfatı" ele alınır:

"Sıfatların sonuna "-ca" getirilirse küçültülmüş olur: "*büyükçe, küçükçe gibi."* (KLT2: 243).

2.8.1.4. Sıfatlarda pekiştirme

550. maddede "te'kid (kuvvetlendirme / pekiştirme)" başlığı altında "sıfatlarda pekiştirme" kavramı açıklanır:

"Basbayağı, upuzun, apaşikâr, kıskıvrak" gibi bazı sıfatların ilk harfi göz önüne alınarak birtakım anlamsız sözcüklerle tamlamayı güçlendirmek için yapıldığı açıklanır (KLT2: 243).

2.8.1.5. Sıfat tamlaması

552. maddede "terkib-i vasfî" başlığı altında "sıfat tamlaması" ele alınır:

"Tamlayan ile tamlanandan oluşan iki isim bir isim tamlaması oluşturduğu gibi sıfat (niteleyen) ile mefsuftan (nitelenen) oluşan iki kelime dahi bir terkib-i vasfî (sıfat tamlaması)" meydana getirir:

"Güzel söz, büyük adam gibi" (KLT2: 244).

555-565. maddelerde Arapça ve Farsçada sıfat tamlamaları hakkında bilgi verilir.

Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî'de sıfat konusu -Arapça gramer kurallarının etkisi hissedilse de- detaylı olarak ele alınır. Niteleme sıfatı günümüz Türkçesinden biraz farklı bir yaklaşımla yapıdan çok "anlam" üzerinden tanımlanır. Belirtme sıfatları anlatılırken sadece günümüz Türkçesindeki sayı "sayı sıfatları" açıklanır. Belirtme sıfatları başlığı altında "belirsizlik, soru, işaret sıfatı"ndan söz edilmez.

Sıfat konusu işlenirken verilen örneklerin çoğunda 488. maddede belirtilen "sıfat nitelenenden önce gelir" kuralı dikkate alınmaz. Verilen örneklerin hiçbirinde sıfatlardan sonra isim gelmez. "Adlaşmış sıfat" kavramı ise doğrudan Arapça gramerdeki ism-i fail - ism-i mef'ul kavramları üzerinden açıklanır.

2.9. Kavâ'id-i Türkiyye, Osman Fevzi Efendi, 1898.

Osman Fevzi Efendi Kastamonu Medreselerinde yetişen değerli ilim adamlarından biridir. İskilipli Derviş Mehmet'in oğludur. Eserin girişinden anlayacağımız üzere "*Kastamonu Dârü'l- muallimîn Hocası ve Nümûne Mekteb-i ibtidâîsi Fahri Sarf-ı Osmânîi Muallimi*"dir (Yılmaz, 2017: 14). Hayatı hakkında bilinenler bunlardan ibarettir. Günümüze ulaşmış iki eseri bulunmaktadır: *İlaveli Muhtasar Kavâ'id-i Türkî* (1316/1898) ve *Farsça Kavâ'id-i Farisi* (1316/1898). Kastamonu Vilayet Matbaası'nda basılmıştır. Yazar "ifade-i mahsusa" bölümünde bu kitabı, memleketin evlatlarına hizmette bulunmak amacıyla *Lisân-ı Osmânî Kavâ'id'i* kısaltarak yazdığını ve soruları ile birlikte otuz bir derse ayırdığını ifade eder. Ayrıca öğretmenlerin de faydalanması düşüncesiyle her dersin sonuna ufak notlar ile bazı açıklamalar ilave ettiğini belirtmiştir (Yılmaz, 2017).

Ele alınan eser 37 sayfadan oluşan *İlaveli Muhtasar Kavâ'id-i Türkî*'dir. 1898 yılında basılmıştır. 2017'de Dr. Kaan Yılmaz tarafından *Kavâ'id-i Türkiyye* ismiyle Latin harflerine aktarılmıştır. Bu çalışma Osman Fevzi Efendi'nin gramer kitabı ile ilgili bilinen ilk ve tek çalışmadır.

Eser "Harf, Kelime, Cümle ve Edatlar" olmak üzere dört ana bölümden oluşur. Konular "birinci ders, ikinci ders" şeklinde tasnif edilmiş otuz bir dersten ibarettir.

2.9.1. Kavāid-i Türkiyye'de Sıfatların Ele Alınışı

Sıfatlar "kelime" kısmında "isimler" başlığı altında incelenir. "Onuncu Ders" ve "On Birinci Ders" bölümleri sıfat konusuna ayrılır. Sıfatın bir ismin durum ve niteliğini bildiren kelime olduğu ve yalnız kullanılmayacağı belirtilir (KT: 34).

"Güzel, çirkin, iyi, kötü, ak, kara, kırmızı, sarı, mürekkepçi, neş'eli, Arapça, şiveli, kör, topal, uryan, giryan, okuyan, yazan, sapgın, çılgın, düşgün, yorgun, zaif, tüvana, zengin, fukara gibi sıfatlar" (KT: 34) Güzel konak, çirkin ahlak, dar sokak gibi mutlaka bir ismin yanında kullanılacağı ifade edilir. Öncelikle sıfat ve ardından nitelenenin kullanıldığı bu yapı "sıfat tamlaması" olarak adlandırılır.

Genel olarak sıfatlardan söz edildikten sonra sıfatlar iki kısma ayrılır: Semâ'î ve Kıyâsî sıfatlar.

Semâ'î Sıfatlar: Kural ile yapılmayıp duyularak öğrenilen sıfatlar olarak açıklanır. *"Güzel, çirkin, kara, ak gibi"* örnekler verilir (KT: 34). Burada bugünkü Türkçeyle karşılaştırdığımızda - kanaatimizce - yazarın "semâ'î sıfat" kavramıyla " basit sıfat"ı kastettiğini söyleyebiliriz.

Kitabın ilerleyen kısımlarında *"siyah, kara, sefid, beyaz, hub, güzel, zeşt, çirkin, nezdik, yakın, bed, fena, nik, iyi"* gibi sıfatların da "semâ'î" sıfatlardan olduğu belirtlilir (KT: 36).

Kıyâsî Sıfatlar: Kural ile yapılan sıfatlar olarak açıklanır. İsimlerin sonuna benzetme eki olan "-si", niteleme eki olan "-ci" bağlama eki sayılan "-li, -lü, -çe" ve bağlama eki ile niteleme eki olan "-kar" ilavesiyle yapıldığı belirtilir: *"bayatsı, küfsü, kitapçı, mürekkepçi, neş'eli, rif'atlü, bu kitap Türkçe gibi"* ve *"Şirazi, huş-mend, derd-mend, sitem-kar, inayet-kar gibi"* örnekleri verilir (KT: 36).

Burada dikkat çeken sıfatlar ile ilgili verilen örneklerin isim ile kullanılmamasıdır. Ayrıca "-çe" ile yapılan sıfata örnek gösterilmek için verilen "bu kitap Türkçe" örneğinde sıfatın isimden sonra kullanıldığı görülür. Oysa günümüz Türkçesine göre "Türk" sözcüğü "-çe" yapım eki almış, kalıplaşarak bir dilin adı olmuştur. Örneğin

“Türkçe, dünyanın en zengin dillerinden biridir.” cümlesinde “Türkçe”, nitelik bildiren bir sözcük değil; sadece bir dilin adıdır.

Yazar sıfat ile isim arasındaki farkı kural olarak açıklamıştır:

“Bir kelimenin sonuna ‘kimse, şey’ maddelerini getirmek mümkün olursa sıfat, olmazsa sadece isim olduğu anlaşılmalıdır. Mesela: ‘güzel kimse’,‘kötü şey’ denilmek uygun olduğu gibi ‘kitap kimse’, ‘kalem şey’ denilmesi uygun olmadığından ‘güzel, kötü’ kelimelerinin sıfat, ‘kitap, kalem’ kelimelerinin sadece isim oldukları anlaşılır.” (KT: 36).

Sonraki bölümlerde Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça ve Farsça sıfat tamlamaları ile ilgili kurallar açıklanmış ve örneklendirilmiştir.

2.9.1.1. Niteleme sıfatları

“Sıfat-ı Müşebbehe” başlığı altında incelenen niteleme sıfatının etken sıfat-fiil ile edilgen sıfat-fiil anlamına benzer olduğu, çoğunlukla kalın ünlülü kelimelerle “-gın, -gun” ince ünlülü kelimelerle “-gin, -gün” ve bazen de önce esreli “-kaf, -kāf” ilavesiyle yapıldığı ifade edilir: *“dalgın, yorgun, keskin, düşgün; çıkık, çürük, delik gibi”* (KT: 70).

Ek olarak kalın ünlülü kelimeler ile “-gan, -gıç”, ince ünlüler ile “-gen, -giç” eklerinin ilavesiyle yapıldığı belirtilir:

“solgun, dalgıç, işitgen, bilgiç gibi” (KT: 70).

Bu örneklerden “dalgıç” kelimesi, günümüzde bir nitelik belirtmekten ziyade bu mesleği yapan kimseye verilen “isim” olarak kullanılır.

Yazarın “Sıfat-ı Müşebbehe” kavramıyla “türemiş sıfatlar”ı kastettiğini söyleyebiliriz.

Bir uyarı olarak etken sıfata birtakım edatlar ilavesiyle üç türlü sıfat daha meydana geleceği açıklanır: "abartma, azaltma, açıklayıcılık".

Kitabın farklı bir bölümünde, "Edatlar" konusu içerisinde açıklanmış sıfat türeten ekler şunlardır:

"-li,-lü": "Rif'atlü, keyifli" gibi örnekler verilip bunlara "ism-i mensub" adı verildiği ifade edilir (KT: 84).

"-lık/-lik": İsimlere eklendiğinde mekân anlamı, sıfatlara eklendiğinde masdariyyet anlamında olduğu belirtilir: *"dağlık, taşlık, çirkinlik, güzellik"* (KT: 84).

Burada şuna dikkat çekmek isteriz: "dağlık ve taşlık" kelimeleri yazarın kitabın 36. sayfasında verdiği "Bir kelimenin sonuna 'kimse, şey' maddelerini getirmek mümkün olursa sıfat, olmazsa sadece isim olduğu anlaşılmalıdır." kuralına uyduğunu (dağlık yer, taşlık arazi); ama "çirkinlik ve güzellik" kelimelerinin maalesef bu kurala uymadığını söyleyebiliriz.

"-ki": Belirtme edatı olduğu ve zarfların sonuna eklendiği belirtilir fakat verilen örnekte "-ki"nin sıfat yapma görevinde kullanıldığı görülür:*"Evdeki pazarlık çarşıdakine uymaz gibi."* (KT: 86).

Eserde "belirtme sıfatı" tek başına bir kavram olarak ele alınmaz. Günümüz Türkiye Türkçesinde belirtme sıfatı olarak nitelendirilen "sayı sıfatı, soru sıfatı, belgisiz sıfat ve işaret sıfatı" kavramlarına "edatlar" ve "isimler" başlıkları altında ele alınmış farklı konular içerisinde incelenmiştir.

2.9.1.2. Sayı sıfatları

"İsm-i aded" (sayı isimleri) başlığı altında incelenir. Sayıları gösteren bu isimlerin dört çeşit olduğu açıklanır:

a. Asıl sayılar : *bir, iki, üç, on, yüz, bin gibi.*

b. Sıra sayıları: *birinci, ikinci, üçüncü, onuncu, yüzüncü, bininci.*

c. Üleştirme Sayıları: *birer, ikişer, üçer, onar, yüzer, biner.*

d. Kesir Sayıları: *yarım, üçte bir, dörtte bir, onda beş, yüzde beş gibi (*KT: 46).

2.9.1.3. İşaret sıfatları

"İsm-i İşaret"in bir ismi işaret eden üç kelimeden ibaret olduğu ifade edilir: *"bu, şu, o"*.

Bu isimlerden "bu, şu"nun yakına, "o"nun uzağa işaret etmek için kullanıldığı belirtilir. Verilen örneklerde bu, şu, o "işaret ismi" olarak değerlendirilmiş fakat işaret yoluyla ismi belirttiğinden dolayı "işaret sıfatı" olarak sıfatlarla beraber ele alınmıştır.

"bu kalem, şu kitap, o dağın başında yanan ateş" (KT: 46).

Ayrıca yukarıdaki örneklerde "bu, şu" işaret isimleri ile yakında bulunan bir "kalem"i ve "o" kelimesi de uzakda olan "ateş"i işaret ettiği belirtilir. Günümüzden farklı olarak işaret olunan şeylere "müş'arün ileyh" olarak özel bir isim verilir.

Ek olarak "o" işaret isminin çokluk ile ifadesinin "zamir" olacağı not düşülür.

2.9.1.4. Belgisiz sıfatlar

Belgisiz sıfatlar için müstakil bir bölüm olmayıp yalnızca "edatlar" bölümünde "bir" edatının açıklaması yapılırken belgisiz sıfat görevinde kullanımına rastlanılır:

"*Bir yemek getir gibi ki ne olursa olsun getir demektir."* (KT: 82).

2.9.1.5. Soru sıfatları

Soru sıfatı olarak değerlendirdiğimiz "kaç" soru sözcüğü, edatlar bölümünde açıklanır. Soru sıfatı olarak, sıfat içerisinde açıklaması yapılmaz.

"Kaç kişi?" (KT: 82).

*Kavâ'id-i Türkiyye'*de sıfatlar konusu belirli bir bütünlük içinde ele alınmaz. Sıfat başlığı altında incelenmesi gereken bazı sıfat türleri "edatlar" konusunda ele alınmıştır. Yukarıda belirtilen tanımdan sonra verilen kimi örneklerin de tanımla çeliştiği görülür.

2.10. Hüseyin Cahit, Türkçe Sarf ve Nahif, 1908.

2000 yılında Türkiye Türkçesi ve Tarihî Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi kapsamında Prof. Dr. Leyla Karahan ve Dilek Ergönenç tarafından günümüz harflerine çevrilerek Türk Dil Kurumu'nca yayımlanan Hüseyin Cahit - Türkçe Sarf ve Nahiv kitabının giriş kısmında verilen bilgiye göre Hüseyin Cahit 7 Aralık 1875 tarihinde Balıkesir'de doğar. İlk tahsilini İstanbul'da tamamlar. 1883'te babasının yeni görev yeri olan Serez'e taşınırlar. Beş yıl kaldıkları Serez'de askeri rüştiyeyi bitirir. 13 yaşındayken annesiyle birlikte İstanbul'a döner. 1893'te Dersaadet İdadi Mülkisini, 1896'da da Mülkiye-i Şahaneyi yüksek dereceyle bitirir. Beş yıl kadar Maarif Nezareti'nde çalışır. Vefa İdadisi müdür muavinliği, Mercan İdadisi müdürlüğü görevlerinde bulunur. 1908'de Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım ile birlikte Tanîn gazetesini çıkarır. 1908'de İttihat ve Terakki'ye üye olur ve siyasete atılır, aynı yıl milletvekili seçilir. 31 Mart ayaklanmasında Tanîn gazetesi basılınca 1909'da Odesa'ya, oradan da Selanik'e gider. İstanbul'a döndükten sonra 1922 yılına kadar Duyun-ı Umumiye'de çalışır. 1912'de siyasi sebeplerden dolayı Viyana'ya kaçar. 1913'te İstanbul'a döner. 1919 yılında İngilizler tarafından Malta'ya sürülür. Malta'da 23 ay kalır. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra gazeteciliğe devam eder. Siyasi yazılarından dolayı zaman zaman yargılanır. Yurt içinde sürgüne gönderilir. 1939 yılında milletvekili seçilir. Milletvekilliği üç dönem devam eder. Tanin gazetesini yeniden yayımlar. Ulus ve Yeni Ulus gazetelerinde yazılar yazar. 18 Ekim 1957'de zatürreden vefat eder. Daha çok eleştiri yazılarıyla tanınan Hüseyin Cahit roman, hikâye, hatıra, mensur şiir, fıkra ve gazete yazıları yazmıştır. Gençliğinden itibaren *Servet-i Fünûn, Resimli Gazete, Maarif, Akşam, Fikir Hareketleri, Yedigün, Boğaziçi, Sabah, Tanîn, Tarik, Saadet, Ulus, Yeni Ulus* gibi gazete ve dergilerde yazıları ve romanları yayımlanır. Fransızcadan roman ve hikâye çevirileri yapar. 1908'de *Türkçe Sarf ve Nahiv* adlı gramer kitabı yayımlanır. *Türkçe Sarf ve Nahiv* (Üçüncü Sene,

1908), *Türkçe Sarf ve Nahiv* (Birinci Sene, 1910), *Türkçe Sarf ve Nahiv* (İkinci Sene, 1910), *Türkçe Sarf ve Nahiv* (Yeni Başlayanlar İçin, 1910) adlı gramer kitapları vardır.

Türkçe Sarf ve Nahiv (Üçüncü Sene) liselerin birinci sınıfları için hazırlanmış 334 sayfalık bir eserdir. *Türkçe Sarf ve Nahiv* (Birinci Sene) rüştiyeler (ortaokul) için hazırlanmış 85 sayfalık bir eserdir. *Türkçe Sarf ve Nahiv* (İkinci Sene) rüştiyeler için hazırlanmış 128 sayfalık bir ve son olarak *Türkçe Sarf ve Nahiv*, Yeni Başlayanlar İçin, 88 sayfalık bir eserdir. Bu eserlerin döneminde yazılan diğer gramerlerden ayrılan yönü, Fransızcaya has gramer kalıplarına başvurulmuş olmasıdır." (Korkmaz, 1995: 156).

Hüseyin Cahit ilk dönemlerinde Arap alfabesinin Türkçeye uygun bir hale getirilmesini savunurken sonraki yıllarda tamamen Latin alfabesine geçilmesini savunan bir noktaya gelir (Kerimoğlu, 2008: 104). Türkçenin sadeleşmesi konusunda da dengeli bir yol izlenmesinden yanadır. O, halkın anlayacağı bir dilin oluşturulmasından, kullanılmasından yanadır. Bu yolda birtakım önerilerde bulunur; dergilerde yayımladığı makalelerin sonunda Arapça-Farsça kelime ve tamlamalara karşılık Türkçe kelime ve tamlamaların kullanılmasını önerir. Hüseyin Cahit'in önerdiği "egemen, özgür, bayındır" gibi kelimeler günümüz Türkçesinde hâlâ kullanılmaktadır. Onun üzerinde durduğu önemli sorunlardan biri de terim sorunudur. Tercümeler sırasında terim konusunda büyük sıkıntılar çektiğini; bu sorunun aşılabilmesi için yetkinlik sahibi bir kurul tarafından terim sorununun halledilmesi gerektiğini düşünür (Kerimoğlu, 2008: 107-112). Türkçenin öğretilmesi konusunda son derece ısrarcıdır. İlkokullarda Türkçe öğretilmesinin zorunlu kılınmasını dile getirecek kadar cesurdur. Türkçenin nasıl öğretilmesi gerektiğini göstermek adına Türkçe dil bilgisi kitapları yazar. Kitabında Türkçenin Arap ve İran asıllı sözcükleri ve kuralları alarak karma bir dil olamayacağını, dilimizin Türkçe olduğunu, Avrupa'da kullanılan dil bilgisi yöntemiyle bir Türkçe dil bilgisi yazdığını belirtir (Kerimoğlu, 2008:114). Caner Kerimoğlu, onun Türkçe Sarf ve Nahiv adlı eserinin Türkçe dil bilgisi yazımında yeni bir adım kabul edildiğini söyler (Kerimoğlu, 2008: 114).

Hüseyin Cahit Fransız dil bilgisi yazma yöntemiyle hazırladığı gramerlerinde dil eğitimi konusunda edebi eserlerden bol örnekler vererek uygulama merkezli bir

yöntemi benimser. Uzun yıllar öğretmenlik yaptıktan sonra vardığı nokta Türkçe öğretimi konusunda dil bilgisine çok da ihtiyaç olmadığı; Türkçeyi öğrenmenin en iyi yolunun öğrencilere daha çok Türkçe metin okutmak ve daha çok Türkçe yazdırmaktır.

İncelemeye aldığımız Türkçe Sarf ve Nahiv(1908) liseler için hazırlanan gramerleri arasında en kapsamlı eseridir. 334 sayfadan oluşan eser, Türkçe Sarf ve Nahif "Aheng-i Telaffuz, İmlâ İşaretleri, Tenkit, Elsine (Diller), Kelimenin Envâı, Tahlil-i Nahvî, İsim, Sıfat, Zamir, Fiil, Edevat (Edatlar), Zarf, Nida (Ünlem), Tahlil-i Sarfi, Sözlük, Terimler Dizini ve Kaynaklar" başlıklarından oluşur.

2.10.1. Türkçe Sarf ve Nahiv'de Sıfatların Ele Alınışı

Türkçe Sarf ve Nahiv'de sıfatlar bağımsız bir konu olarak ele alınır. Sıfatlar sadece Türkçedeki kullanımıyla değil Arapça dil bilgisi kurallarına göre de değerlendirilir. 104 numaralı başlıkta sıfat "bir ismin hâl ve keyfiyetini bildirmek yahut bir fikr-i tâlî (ikincil düşünce) ilavesiyle anlamını belirlemek ve açıklamak için isimden önce getirilen kelime" olarak tanımlanır. (TSN: 73)

"Beyaz kâğıt, bu kâğıt" (TSN: 73).

Sıfatlar ismin hâl ve keyfiyetini bildirenler "sıfat-ı vasfiyye" (niteleme sıfatı) ve ismin anlamını belirleyen ve açıklayanlar "sıfat-ı tayiniyye" (belirtme sıfatı) olarak iki kısımda ele alınır.

2.10.1.1. Niteleme sıfatları

Niteleme sıfatı kavramı "sıfat-ı vasfiyye" olarak isimlendirilir. Sıfatların daima isimlerden önce geldiği (sarı çiçek) ve başka dillerden alınmış kelimelerde de (geniş mektep) bu kurallın değişmediği vurgulanır.

107 numaralı açıklamada sıfatlardan sonra gelen isim çoğul olsa bile sıfatın tekil olarak kullanıldığı söylenir:

"Yüksek ev - yüksek evler" gibi. (TSN: 73)

Yazara göre, sıfatlar mutlaka bir isimle birlikte kullanılır. Sıfattan sonra gelen isme "nitelenen", sıfatla nitelenenin ikisine birden "sıfat tamlaması" denir.

2.10.1.2. Adlaşmış sıfat

108 numaralı maddede günümüz Türkçesinde adlaşmış sıfat olarak adlandırılan kavram açıklanır.

Bazen nitelenen düşürülerek sıfat onun yerine geçer. Bu durumda sıfat çoğul olabilir:

"İyiler, fenalar gibi." (TSN: 74).

Arapça-Farsça Sıfat Tamlaması başlığı altında sıfatların mutabakatı, sıfatların müennesi, sıfatların cem'i, sıfatların mütemmimi, niteleme sıfatının kullanım şekli gibi konular Türkçedeki sıfatlardan daha detaylı olarak ele alınır (TSN: 74-80).

2.10.1.3. Sıfatlarda derecelendirme

Derecelendirme, sıfatların ifade ettikleri anlamı kuvvetlendirmek ya da azaltmak adına sıfatların önüne eklenen bazı zarfların ilavesi ile yapılır.

Sıfatların derecelendirmesi üç şekilde yapılır:

1. Asıl ma'nâ-yı sıfat
2. Nisbet ve mukayese:
a. müsâvî
b. fâik, râci ve dûn.
3. Mübalağa ve tafdil.

1. Asıl ma'nâ-yı sıfat: sıfatların halde kullanıldığı şeklidir: "güzel hareket, büyük defter." (TSN: 80).
2. Nisbet ve Mukayese: İki şeyin bir vasıfta eşit derecede bulundukları ya da birinin diğerine göre üstünlüğünü göstermektedir.

a. Eşitlik ifade için "kadar, derecesinde, raddesinde" zarfları kullanılmıştır: *"Gümüş altın kadar fâidelidir."* (TSN: 80).
b. Üstünlük ifadesi için "daha, daha ziyâde veya "-Dan" edatı ilave edilir: *"Demir altından daha fâidelidir." , "Demir altından daha ziyâde fâidelidir."* (TSN: 81).
c. Azlık derecesi ifadesi için "az, daha az veya -Dan" edatı ilave edilir: *"Altın demirden az fâidelidir." , "Altın demirden daha az fâidelidir."* (TSN: 81).

3. Mübalağa ve Tafdil: En üstün veya üstünlük derecesinin kuvvetli olduğu ifadesi için "pek, çok, pek çok, gaayet, gaayetle, son derecede ve en" gibi zarflarla kurulur: *"Madenlerin en faidelisi demirdir."* (TSN: 82).

2.10.1.4. Niteleme sıfatı türleri

Niteleme sıfatları semâi ve kıyasî sıfatlar olmak üzere iki kısımda ele alınır: Semai niteleme sıfatı "işitilip bellemekle öğrenilen sıfatlar" olarak tanımlanır. Bu sıfatların günümüz Türkiye Türkçesindeki basit sıfatlara karşılık geldiği söylenebilir:

"İyi, fena, yüksek, geniş gibi" (TSN: 83).

Kıyâsî sıfatlar, isme veya fiile getirilen ekler vasıtasıyla elde edilen sıfatlardır:

"Ayaklı, Arapça, insanca, arsız, bahçemsi"

"Giyilmiş esvap, yırtılmış kâğıt"

"Aramadık yer bırakmadık.", "Kırılmadık tabak kalmadı."

"Yeni doğmuş çocuk gibi." (TSN: 83).

Sıfatlar yapısal olarak da "müfret" ve "mürekkep" olarak iki kısımda ele alınır. Bahsedilen bu kavramlarla günümüz Türkiye Türkçesindeki basit ve birleşik sıfat kavramının kastedildiğini söyleyebiliriz. Türkiye Türkçesinde "birleşik sıfatlar" kaynakta değinildiği kullanımından başka şekillerde de meydana gelebilmektedir (Korkmaz, 2009: 346-348).

“uzun boy - **uzun boylu** (adam)

güzel koku - **güzel kokulu** (çiçek)

uzun boy - **boyu uzun** (adam)

güzel koku - **kokusu güzel** (çiçek)” (TSN: 85).

“Zarf Olarak Kullanılan Sıfatlar” başlığı altında normalde zarf olarak kullanılabilen bir sözcüğün fiili (örnekte fiilimsiyi) etkilediği için sıfat değil zarf olacağı; “Yeni doğmuş çocuk” dendiğinde “yeni” sözcüğünün doğmuş sıfatını etkilediği için sıfat değil zarf olacağı vurgulanır (TSN: 87-88).

2.10.1.5. Belirtme sıfatları

Belirtme sıfatları üç kısımda ele alınır: İşaret sıfatı, sayı sıfatı, belirsizlik sıfatı.

2.10.1.5.1. İşaret sıfatları

Bir ismi işaret yoluyla belirten sıfatlara “sıfât-ı işâret” denilmektedir:

“bu kitap, şu ağaç, o sokak gibi.” (TSN: 88).

2.10.1.5.2. Sayı sıfatları

Sayılara hizmet eden sıfatlardır. “Sıfat-ı Adediyye” başlığı altında ele alınmıştır. Bu sıfatların bahsedilen şeyin ya adedini ya da sırasını belirttiği ifade edilir. Sayı sıfatları iki kısma ayrılmıştır: Asıl sayı sıfatı ve sıra sayı sıfatı.

a. Asıl sayı sıfatı: Bahsedilen kişilerin ve nesnelerin miktarının belirlenmesine hizmet eder: *“beş adam, yedi kitap, on kuruş gibi.”* (TSN, 89).

Asıl sayı sıfatlarında nitelenen sözcük çoğul olmaz: *“Beş kitaplar denmez.”* (TSN: 90).

Asıl sayı sıfatının yanındaki isim düştüğünde sıfat çoğullanabilir: *"Üçler, yediler, kırklar gibi."* (TSN: 90).

b. Üleştirme sayı sıfatı: Bir miktarın eşitlik derecesinde ayrılmasını göstermek için kullanılır. Asıl sayı sıfatları konusu içerisinde açıklanmıştır.

"üçer kuruş, dörder sahife, yirmişer para, ikişer okka gibi." (TSN: 89).

c. Sıra sayı sıfatı: Bahsedilen kişilerin ve nesnelerin sırasını, derecesini, mertebesini bildiremeye hizmet eden sıfat olarak tanımlanır: *"Birinci sokak, ilk mükafat, yirminci ders gibi."* (TSN: 93).

Sıra sayı sıfatının belirttiği isim düştüğünde bu sıfatlar çoğul yapılabilir: *"Birinciler, ikinciler gibi."* (TSN: 93).

2.10.1.6. Belirsizlik sıfatları

İsimleri kapalı, örtülü, belirsiz şekilde belirleyen sıfat olarak tanımlanır:

Hiç, hiçbir, bazı, birçok, hangi, filan, nice, her, başka, diğer, sair, aynı, birkaç, herhangi, nice, öyle, böyle, şöyle, bir, hayli, birkaç, bütün…

Bütün sözcüğünün "Bütün elma" olarak kullanıldığında (hiçbir tarafı yenmemiş, tam elma anlamında) niteleme sıfatı; *"Bu sene bütün elmalar kurtludur"* cümlesinde elmaların tümü kastedildiğinde belirsizlik sıfatı olacağı ikaz edilir.

Belirsizlik sıfatı olarak verilen "öyle, böyle, şöyle" kelimelerinin günümüz Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında "işaret sıfatı" (Ediskun,134); "aynı" kelimesinin de niteleme sıfatı olarak kabul edildiğini belirtmeden geçmeyelim.

Türkçe Sarf ve Nahiv'de sıfat konusu yine Arapça-Farsça dil bilgisi bağlamında da ele alınır. Hatta Arapça-Farsça bağlamında epey detaylıca ele alındığını bile söyleyebiliriz. Bir başka dikkat çeken nokta kesir sayı sıfatından söz edilmemesidir. Söz edilemeyen bir başka sıfat "soru sıfatı"dır.

Günümüz Türkçe dil bilgisi kitaplarında aslında niteleme sıfatı olup "küçültme sıfatı (ya da küçültülmüş sıfat)" ve "pekiştirme sıfatı" olarak ayrı bir başlık altında ele alınan konulara hiç değinilmemiştir.

2.11. Yeni Tertib Muhtasar Osmanlı Sarfı, Necib Asım Yazıksız,1909.

Necip Asım, 29 Aralık 1861'de Kilis'te doğmuştur. İlk ve orta tahsilini memleketinde yaptıktan sonra 1875 yılında Şam Askerî İdadisine kaydolur, daha sonra Kuleliye geçer. Ahmet Mithat'ın takdir ve teşvikiyle *Tercüman-ı Hakikat* gazetesine imzasız fennî yazılar yazar. 1881'de Harbiye'den piyade teğmeni rütbesiyle mezun olur. 1884'te üsteğmenliğe yükselir ve Maarif Nezareti tarafından Fatih ve Galata Rüştiyeleri Fransızca öğretmenliğine tayin edilir. 1886'da yüzbaşı, 1908'de yarbay olur. Askerlik hayatı, muhtelif askerî ve mülki okullarda Fransızca, Türkçe ve tarih hocalığı ile geçer ve albay olduktan sonra 1913'te emekliye ayrılır.

Paris'te faaliyet gösteren La Société Asiatique (Asya Cemiyeti)'e üye seçilir ve ilmî çalışmalarını ödüllendirmek üzere 1892'da Chicago'da açılan sergide kendisine bir madalya ve diploma takdim edilir. Bu özellikleriyle Türkiye ile Avrupa bilim dünyası arasında bir köprü görevi görür. 1927 seçimlerinde Erzurum milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine girer. Siyasi faaliyetlerinin yanı sıra Türk Dil Kurumunun çalışmalarına da katılır. 1934'te Yazıksız soyadını alır. Eski yazılarında Balhasanoğlu ve Balkanoğlu adlarını da kullanır. 13 Aralık 1935'te Kadıköy'deki evinde vefat eder (Böler, 2009:197,198). Yazı hayatına *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde harp okulu yıllarında başlayan Yazıksız, daha sonra yazılarını başlığında "Türk gazetesidir" ibaresi bulunan *İkdam*'da yayımlaya başlar. Yazılarında, gittikçe Türk tarihine, diline, etnografyasına ağırlık verir. Yazıları geniş yankılar uyandırmaya başlar, ünü Avrupa'ya kadar yayılır. Özellikle dil konusunda savunduğu görüşler dikkatleri çeker. Türkçenin sadeleşmesini savunan Necip Asım Yazıksız, tam bir tasfiyeci değildir. 20. Yüzyılın başlarından beri modern bir bilim kimliği kazanmaya başlayan linguistik (dil bilimi) bilimine karşı, ilk defa Şemsettin Sami ilgi gösterir, daha sonra bu yolda ilerleyen Necip Asım Yazıksız olur. Meşrutiyet'ten sonra 1909'da Darülfünuna Türk lisânı hocası tayin edilen Necip Asım Yazıksız, bir yandan ilm-i lisân dersleri verir, Türk lisânı ve Türk lisânı tarihi okutur. Denilebilir ki

üniversitemizde ilk olarak linguistiğe yer vererek ve bu bilimin ülkemizde gelişmesini sağlar (Böler, 2009).

1890'dan sonra Türkçülük yönü daha da belirginleşen Necip Asım Yazıksız, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra, Türk Derneğinin kurucularından biri olur ve başkanlığına getirilir, aynı yıllarda, *Türk Yurdu* dergisine de yazmaya başlar. Türklerden "Etrâk-i bî-idrâk" (idraksiz, anlayışsız Türkler) olarak bahsedildiği o yıllarda Türk kelimesi eski harflerle yazılırken, araya "ü" sesini veren "vav" yazılmamaktadır. Necip Asım Yazıksız, Türk'ü "vav" ile yazmaya başlar, bu suretle Etrâk-i bî-idrâk yazılması mümkün olmaktan çıkar (Böler, 2009).

İstanbul Darülfünununda Türkoloji bölümünü kuran ve Türk Dili Tarihi kürsüsünün ilk profesörü kabul edilen Necip Asım Yazıksız, aralarında *Türk Yurdu*, *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası* (Türk Tarih Encümeni Mecmuası), *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, İkdam, Musavver, Malumat, Servet-i Fünûn, Bilgi, Millî Tetebbular Mecmuası* ve *Türkiyat* da dâhil olmak üzere birçok dergi ve gazetede bilimsel yazılar ve makaleler yayımlar; kitaplar yazar, çeviriler yapar. Avrupa'da bilimsel dergilerde de yazıları yayımlanır. Ali Şîr Nevâ 'nin *Muhakemetü'l-Lugateyn* adlı ünlü eserini, şairin biyografisini de ekleyerek yakın dostu Veled Çelebi ile birlikte yayımlar.

2.10.2. Yeni Tertib Muhtasar Osmanlı Sarfı'da Sıfatların Ele Alınışı

2.11.1.1. Niteleme sıfatları

Sıfat kavramı "bir ismin durum ve niteliğini bildirmek için o ismin yanına getirilen bir kelime" olarak tarif edilir. *"Güzel ev, yüksek minare"* örneklerinde "güzel ve yüksek kelimeleri"nin "nitelik"; *"iyi çocuk, şefkatli valide"* örneklerinde "iyi ve şefkatli kelimeleri"nin durumunu bildirdikleri için sıfat oldukları vurgulanır. Sıfatın durum ve niteliğini bildirdiği kelimenin de "nitelenen" olduğu belirtilir (YTMOS,53).

Sıfatlar iki bölüm halinde ele alınır: "Semâ'î sıfatlar ve kıyâsî (kurallı) sıfatlar. Semâ'î sıfatlar "bir kurala bağlı olmaksızın duyulduğunda anlaşılan sıfatlar" olarak tanımlanır.

"Büyük, küçük, sağır, çirkin, yeşil, kırmızı, eski, kalın, semiz, iyi, fena, güzel, yeni, bol gibi." (YTMOS: 55).

Mübalağa ile etken yapılı sıfat-fiil de semâ'î (basit sıfat) kabul edilir :

"parlak, yuvarlak, bunak, çalışkan, yetişkin, kaçık, düşük, bitişik, ürkek" (YTMOS: 56).

Kurallı sıfatlar "bazı isimlerin sonuna birtakım eklerin ilavesiyle yapılan sıfatlar" olarak tanımlanır ve günümüz Türkiye Türkçesinde türemiş sıfatlara karşılık gelir:

"tatlı, tuzlu, kaymaklı, buzlu; şekerci, kavuncu; tatsız, şekersiz, dilsiz; Türkçe, Arapça, Fransızca" gibi. (YTMOS: 57)

2.11.1.2. İşaret sıfatları

"İşaret İsmi" başlığı altında işaret sıfatları ve işaret zamirleri, "Kendisiyle bir şeye veya bir yere veya bir duruma işaret ve ima olunan kelimeler" olarak tanımlanır ve aynı kavramlarmış gibi ele alınır:

"bu, şu, o, bura, şura, ora, böyle, şöyle, öyle" (YTMOS: 50).

Bu, yakın şeyleri ve şu, biraz daha uzak için kullanıldığı ifade edilir:

"Bu ota, bu cami, bu mektep" ve "Şu ota, şu cami, şu mektep" gibi. (YTMOS: 51)

"O", bilinmeyen ya da bilinen bir şey için kullanılır: *"O oda, o cami, o mektep"* gibi. *"Burası dağlık imiş. Şuradaki çimene bak. Oranın havası ağırdır."* (YTMOS: 51)

2.11.1.3. Belirsizlik sıfatları

Mübhemat başlığı altında sıfatlardan ayrı bir bölümde ele alınır. Belirsizler alt başlığında "kim, kaç, hayli, hani, hangi, o kadar, bu kadar, bunca, şu kadar, nasıl, nice" sözcükleri örnek olarak verilir. Bu örneklerin bir kısmı günümüz Türkiye Türkçesinde

belirsizlik sıfatı bir kısmı ise soru zamir ve soru sıfatı olarak adlandırılır. Belirsizlik sıfatı olarak verilen örnekler şunlardır:

"Hayli zaman", "Bunca emek heba oldu." (YTMOS: 53).

2.11.1.4. Soru sıfatları

Sıfat konusu içerisinde soru sıfatlarına değinilmemiştir fakat kitabın "Mübhemat" konusu içinde verilen örneklerin soru sıfatı niteliği taşıdığı görülür:

"Kaç kuruş?", Hangi adam?" (YTMOS: 53).

2.11.1.5. Sayı sıfatları

"Sayılar" alt başlığında sayı sıfatlarından söz edilir:

"Yalnız başına kullanılırsa isim olurlar: *"bir, üç, beş, tokuz, beş yüz, bin" gibi.* Bir kelime ile beraber gelirse sıfattırlar: *"bir kalem, on kâğıt yigirmi at"* gibi. (YTMOS,117)

117. numaralı alt başlıkta kesir sayı sıfatları *"yarım, buçuk, üçte bir, dörtte bir gibi; "Yarım, üçte bir, dörtte bir, beşte bir altıda bir, yedide bir, sekizde bir, tokuzda bir, onda bir"* (YTMOS: 117).

118. Alt madde başlığında ise "Bazen bir topluluğun her birine eşit olarak bir miktarın dağıtılması istenirse" ifadesiyle "üleştirme sayı sıfatları" adı verilmeden günümüz Türkiye Türkçesinde üleştirme sayı sıfatı olarak adlandırılan kavram örneklendirilir:

"birer, ikişer, üçer, dörder, beşer, altışar, yedişer, sekizer" gibi. (YTMOS: 118)

"bir, beş, yarım, erba'a, yedişer, üçer, dörder" gibi sayıların da sıfat olduğu vurgulanır." (YTMOS: 58)

2.11.1.6. Sıfatlarda küçültme

Günümüz Türkiye Türkçesinde "sıfatlarda küçültme / küçültülmüş sıfatlar" olarak ele alınan kavram "temsili sıfat / benzetme sıfatı" olarak adlandırılır:

"kırmızımtırak, tuzlumsu, budalamsı, ekşimtirek, kalınca." (YTMOS: 58).

122. alt madde başlığında "sıfatlarda küçültme" konusuna değinilir:

Bir sıfatı küçültmek için sonuna +cA getirilir: *"karaca, kuruca, küçükçe, büyükçe"* gibi. (YTMOS: 117)

"Bazen +cik veya +cık gelir: "kısacık, körpecik" gibi. Bu ekin aldığı kelimede harf düşmesini göstermek için şu örnekler verilmiştir:

"Ufak, küçük, büyük, az" kelimelerinin küçültmeleri "ufacık, küçücük, büyücek, azacık" olur. (YTMOS: 117)

2.11.1.7. Sıfatlarda pekiştirme

Pekiştirilmiş Sıfat konusu günümüz Türkiye Türkçesine yakın bir şekilde tanımlanır:

"Bir sıfatın anlamı tam ifade edilmek istenirse sıfatın önceki hecesi bir daha söylenip "p, s, m" gibi bir harf eklenir:

"*kapkara, kupkuru, mosmor, yemyeşil."* (YTMOS: 118)

2.11.1.8. Sıfatlarda derecelendirme

"Sıfatlarda Abartı ve Üstünlülük" alt başlığında günümüz Türkiye Türkçesinde nicelik / miktar / azlık-çokluk zarfı" olarak adlandırılan kavram ele alınır:

"pek az, çok küçük, ziyade tatlı." (YTMOS: 118)

"Evlerin en güzeli bu evdir. Şakirdanın en çalışkanı Muhammed Efendi'dir." (YTMOS: 118).

2.11.1.9. Sıfat tamlaması

Sıfat Tamlaması "sıfatla nitelenenin bir arada olması" olarak tanımlanır:

"güzel kitap, çalışkan şakirt, kırmızı çuha" (YTMOS: 118).

113. numaralı alt başlıkta "Bazen nitelenenler atılır yalnız sıfatlar isim yerinde kullanılır. O halde sıfatlar çokluk yapılabilir (alimler meclisi, kamiller, zarifler.. gibi.)" ifadelerinde günümüz Türkiye Türkçesinde "adlaşmış sıfat" olarak adlandırılan kavramdan söz edilir.

Muhtasar Osmanlı Sarfı'nda niteleme sıfatı, işaret sıfatı, sayı sıfatı, soru sıfatı, adlaşmış sıfat, pekiştirilmiş sıfat, sıfat tamlaması kavramlarına değinilir. Belirsizlik sıfatlarından söz edilmez. Sıfat tamlaması konusu, Arapça sözcüklerin kullanımı kitabın yazıldığı tarihte hâlâ yaygın olduğu için Arapça ve Farsça sözcüklerden de bolca örnek verilerek anlatılır.

2.12. Türkçe Sarf ve Nahiv- Eski Lisân-ı Osmâni Sarf ve Nahiv, Ahmet Cevat Emre, 1923

Ahmet Cevat Emre 1878-1961 yılları arasında yaşamış bir dil bilimcidir. Kuleli Askeri İdadisi'nde ve Mekteb-i Harbiye'de okur. 1915-1919 yıllarında Darülfünûn'da asistanlık yapar. Mütareke sırasında Sovyetler Birliği'ne gider. Cumhuriyetten sonra harf ve dil devrimi çalışmalarına katılır, alfabe komisyonunda görev alır. Ölümüne kadar Türk Dil Kurumu'nda dilbilgisi ve derleme kollarında çalışır. Alfabe, kelime yapımı, cümle, dil devrimi, lehçeler, Sümerce, Türkçenin Hint-Avrupa dilleriyle ilişkisi, okuma kitapları, dil bilgisi öğretimi gibi alanlarda önemli eserler yazar (Karahan, 2014: 1-2). Gülden Sağol, 1987 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı *Ahmet Cevat Emre'nin Dilbilgisi Kitapları* adlı yüksek lisans tezinde Emre'nin yazdığı tüm kitapları bütün detaylarıyla açıklamıştır (Sağol, 1987).

Biz sıfat konusunu, Ahmet Cevat Emre'nin Doç. Dr. Gülden Sağol, Erdal Şahin ve Nurgül Yıldız'ın hazırladığı, Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* kitabından hareketle inceleyeceğiz.

Ahmet Cevat Emre'nin Cumhuriyet'ten önce yazdığı en detaylı ve kapsamlı çalışma olan *Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv'*in ilk baskısı 1910 yılında *Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adıyla yapılmış, bu isimle 1923'e kadar altı kez basılmıştır. 1923'ten itibaren *Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* ismiyle basılmaya devam etmektedir. Tanzimat döneminden sonra kaleme alınan eserde yenileşme hareketinin etkilerini görmek mümkündür. "Emre'nin bu eseri, Tanzimat döneminden Cumhuriyet dönemine geçiş sürecinde varlık gösteren, yeni yeni millileşmeye yönelen Türk dilciliğinin tipik bir örneğini yansıtır." (Ertürk, 2017: 16).

2.12.1. Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv'de Sıfatların Ele Alınışı

2.12.1.1. Niteleme sıfatları

Sıfatlar, müstakil bir konu olarak "Türkçe Sarf ve Nahiv", "Arapça Kelimeler" ve "Farsça Kelimeler" konu başlıkları içerisinde farklı yerlerde ele alınmıştır. *Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv'*de konular kendi içerinde sayı numaraları ile maddeler halinde açıklanır. Bu maddeler içerisinde sıfatların özellikleri 94 ile 119. maddeler arasında ifade edilmiştir.

Sıfat, isimlerin karşıladığı kavramlarda var olan nitelikleri belirten kelimeler olarak tanımlanır. "Güzel", "kısa" ve "köse" örnekleri verilir. Bu örneklerin nitelediği bir isim yoktur, tek başına verilir. "Güzellik", "kısalık" ve "köselik" niteliğinin, herhangi bir kişide mevcudiyetini bildirdiği aktarılır (TSN2: 33). Oysa günümüz Türkçe dilbilgisinde bu sözcüklerin sıfat olabilmesi için mutlaka bir ismin önünde yer alması gerekir (Korkmaz, 2009: 335).

96. maddede anlamı nitelik taşıyan isme "mevsuf" denildiği ifade edilir ve örneklendirilir: *"güzel bahçe, kısa direk, köse insan terkiplerinde güzellik keyfiyetinin*

sahibi (bahçe); kısalık keyfiyetinin sahibi (direk); köselik keyfiyetinin sahibi (insan) olduğundan (bahçe, direk, insan) isimleri birer (mevsuf)tur." (TSN2: 33).

Türkçede sıfatların nitelenen ile bir arada bulunduklarında nitelenenin isimden önce kullanıldığı belirtilir. Fakat bir sonraki maddede "sıfatların her zaman tamlanan / nitelenen ile birlikte olmayacağı belirtilir. Bu durumda sıfatın tamlanan durumunda olacağı ifade edilir. Bu durum günümüz Türkçe dil bilgisinde "adlaşmış sıfat" olarak adlandırılan kavramın tanımıdır:

"Köseyi gördüm; sokaktan bir topal geçiyordu; büyüklerin sözünü dinlemeli." (TSN2: 33) örneklerinde "köse, topal, büyükler" sözcükleri günümüz Türkçe dil bilgisinde de adlaşmış sıfat kabul edilen sözcüklerdir. Yani sıfat, isim görevini üstlenmiştir. Fakat sıfatı tanımlama sırasında verilen örnekler, bu ifade ile çelişmektedir. Verilen örneklerde tamlanan olmadan kullanılan "köse ve topal" sözcükleri bir varlığın adı olup isim görevinde kullanılmasına rağmen "sıfat" olarak nitelendirilir.

Bir sonraki maddede nitelenin açıklamasına ihtiyaç bırakmayan sıfatların "isim" derecesinde olduğu açıklanır ve "bakkal, sütçü, köse, muallim, zabit, mektup, câmi" örnekleri verilir. Bu açıklama da adlaşmış sıfat kavramını destekleyen bir tanımdır. Burada mektup sözcüğünün "yazılı, yazılan", câmi sözcüğünün de "toplayan, derleyen" anlamında yine adlaşmış sıfat ~~olarak kabul edildiğini~~ **olduğunu** düşünüyoruz. Aynı örnekler bir tamlananla birlikte kullanıldığında yine sıfat kimliğine kavuşacağı eklenir:

"Köse Mehmet, Sütçü Ali Ağa, Muallim Hüseyin Efendi" (TSN2: 33).

Bu örnekle birlikte "*Mevsuf hükmündeki sıfatlar? Unvanların mevkii*?" şeklinde dipnotta iki soru sorulur.

Bu soruların unvanların tek başına kullanıldığında isim hükmünde olduğunu ve sıfat tamlamasında unvanların yerinin kavratılması amacıyla sorulduğunu düşünüyoruz. Zira unvan grubu ve sıfat tamlamasını birbirinden ayıran unsur, isimle beraber kullanılan unvanın yeridir. Unvan bir kişi adıyla birlikte kullanılan kelime grubu olarak adlandırılmaktadır. Bu konuda kimi dilbilimciler kişi adından önce veya sonra

eksiz şekilde unvan adının gelebileceğini savunurken kimisi yalnızca isimden sonra gelen unvanlar ile unvan grubu oluşturulduğunu belirtmişlerdir.

100. maddede bazı sıfatların tamlanansız söylenerek soyut isim derecesinde olacağı belirtilir:

"Sıcağa tahammül edemem. Bu sene soğuk pek şiddetli geliyor." (TSN: 33).

Söz konusu cümlelerde "sıcağa" sözcüğünün "sıcaklık", soğuk sözcüğünün de "soğukluk" anlamında kullanıldığı vurgulanır:

Bir sonraki maddede unvan sıfatlarına da değinilir. Bu sıfatların genellikle isimden sonra söylenmesinin adet olduğu belirtilir. Bazı unvan sıfatlarının ise isimden önce de sonra da gelebileceği belirtilir. Yabancı unvanların sadece ismin önüne geleceği vurgulanır.

2.12.1.2. Kurallı sıfatlar

Özel kurallarla yapılan sıfatlar "kurallı sıfat" olarak adlandırılır. Sıfatların türetilirken anlamlarına eklenen farklar da kısaca izah edilir. Kurallı sıfatla kastedilen aslında günümüz Türkçe dil bilgisindeki "türemiş sıfat"tır.

> *"Bursalı, neşeli, devletli; kışlık bahçe, entârilik kumaş; Arapça bir beyit, Türkçe bir gazel, Fransızca bir eser, insanca bir muamale, mertçe bir hareket; terbiyesiz insan, arsız çocuk; imtihanımsı bir tecrübe, koğuşumsu bir oda, bahçemsi bir yer; hafifçe bir taş, ağırca bir söz; ekşimsi, acımsı; ekşimtirek, acımtırak, sarımtırak; körpecik, incecik, daracık, azacık, zavallıcık, ufacık, büyücek, alçacık; bembeyaz, dosdoğru, upuzun, kapkara"* (TSN2: 34-35).

2.12.1.3. Sıfatlarda pekiştirme

Kurallı sıfat konusunun içinde "pekiştirilmiş sıfat"a da değinilir. Bunlar "sıfat-ı müekkede" olarak adlandırılır:

"apaçık, upuzun, sipsivri, sapsarı, kupkuru, büsbütün, besbelli, basbayağı, tastamam, kaskatı, koskoca, kıskıvrak, mosmor, masmavi, yusyuvarlak, bambaşka, bomboş, tamtakır, simsiyah, sımsıkı, yemyeşil, yamyassı, dimdik." (TSN2: 35).

"İki tane de kural dışı olarak kullanılan pekiştirilmiş sıfat verilir: sırsıklam, çırılçıplak." (TSN2: 35).

103. maddede "sıfat-ı mürekkebe" adıyla "birleşik sıfat" açıklanır. Birden çok kelimenin sıfat olarak ismi nitelemesiyle oluştuğu söylenir:

" açık göz, ağır başlı, dik kafalı, pis boğaz, alnı açık, adı belirsiz, derme çatma, yamru yumru, eğri büğrü" (TSN2: 35).

2.12.1.4. Sıfatlarda derecelendirme

Bu başlıkta sıfatların karşıladığı niteliklerin çeşitli dereceleri olduğu belirtilir ve bunlar "derece-i adiyye (büyük, küçük, kırmızı), derece-i mübalağa (pek, çok, gayet, pek çok, son derece), derece-i tafdîl (üstünlük derecesi) (en büyük, en ziyâde büyük, en kırmızı, pek çok güzel), derece-i rüçhan (üstünlük derecesi) (Bu kitap ötekinden daha fâidelidir; bu ev şundan daha ziyade alçaktır, Ahmet Hasandan akıllıdır.), derece-i müsavat (eşitlik derecesi) (Bu kitap öteki kadar fâidelidir; bu ev şunun kadar alçaktır.), adem-i rüchan derecesi (üstünlüğün yokluğu derecesi) (Köpek koyundan az fâidelidir; demir altından daha az ağırdır.)" (TSN2: 37-38).

Sıfatlarda üstünlük derecesinin iki şekilde kullanıldığı belirtilir:

1. Tamlananın (nitelenenin) başka durumda kendine göre: Bir vâlide evlâdının nezdinde en ziyade bahtiyardır.

2. Tamlananın (nitelenenin) başkasına göre en çok o özellikle nitelik kazandığı açıklanır: *"Bu vâlide, vâlidelerin en bahtiyarıdır."* (Sağol, 2004:38).

"Sıfatın derecelendirilmesi" kavramı günümüz Türkçe dil bilgisi kitaplarında başlı başına bağımsız bir konu olan "zarf (belirteç)"ın alanına girer ve "azlık-çokluk zarfları" başlığı altında "eşitlik derecesi, üstünlük derecesi, en üstünlük derecesi ve aşırılık derecesi" olarak adlandırılır (Korkmaz, 2009: 517). *Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*'de Ahmet Cevat Emre "azlık-çokluk (miktar) zarfı" kavramına yer vermez. Bu kavramları "sıfatın derecelenmesi" olarak ele alır.

2.12.1.5. Belirtme sıfatları

Sıfatların bir isimden önce gelerek anlam olarak o isimle ilişkilendirilebilen her kelimenin olabileceği ifade edilmiştir. Sıfatlar, "sıfat-ı vasfiyye (niteleme sıfatı)" ve "sıfat-ı tayiniyye (belirtme sıfatı)" olarak iki kısma ayrılır. Niteleme sıfatının isimlere nitelik yüklediğini yani vasıflandırdığını, belirtme sıfatının ise bir tür yardımcı görevinde olduğu ifade edilir. Örneğin:

"Yalnız kitap" denildiğinde işaret edilen her bakımdan belirsizlik içinde kalır, fakat "iki kitap" denildiğinde en azından işaret edilenin mükerreriyetini tayin eder (miktarını belirtir).

"Şu bina" tamlaması ise işaret edilen bir binayı gösterir.*"Ba'zı yükler"* örneğinde ise belirsiz bir sayı ifade olunur.

Belirtme sıfatı üç kısımda ele alınır:

Sıfat-ı İşâriyye (İşaret Sıfatı), Sıfat-ı Adediye (Sayı Sıfatı), Mübhemiyye(Belirsizlik).

2.12.1.5.1. İşaret sıfatları

İşaret sıfatı, isimlerin anlamlarını işarete hizmet eden kelimeler olarak açıklanmıştır. Yakın bulunan bir nesneyi işaret için; " bu" ve daha uzakta bulunan nesneler için; "şu" kelimesi kullanıldığı ifade edilir:

"bu kitap, işbu hane, şu kalem" (TSN2: 39).

İşaret edilen çoğul dahi olsa işaret sıfatının ek alamayacağı belirtilir:

"bu insanlar, şu kalemler, işbu keyfiyyetler." (TSN2: 39).

2.12.1.5.2. Sayı sıfatları

Sayı sıfatları, isimlerin anlamlarını sayı yoluyla sınırlayan kelimeler olarak açıklanmıştır ve iki tür sayı sıfatından söz edilir: asıl sayı sıfatları(asliyye) ve sıra sayı sıfatları (rütbiyye).

a. Asıl sayı sıfatı: Sayma sayılarından ibaret olup kendilerinden sonra gelen ismin kaç defa tekrar edildiği ifade edilir:

"üç kitap, on nefer" (TSN2: 39).

Sayı sıfatının ve belirttiği ismin çoğul eki alamayacağı da hatırlatılır:

"beş kalem, dört meyve" (TSN2: 40).

Ancak bazen çok bilinen belirtilenler yerine geçen sayı sıfatlarında sayı sıfatı çoğul eki alabilir: üçler(ermişler topluluğu), yediler (yedi kişilik evliya topluluğu), kırklar(kırk kişilik evliya topluluğu).

b. Sıra sayı sıfatı: Sıra sayı sıfatları, belirttikleri ismin dahil olduğu sınıfta kaçıncı bulunduğunu gösterirler. Bu durumda belirtilen isim belirli değil, tamamıyla bir nitelenendir. Sıfat-ı Aded-i Rütbiyye (Sıra Sayı Sıfatı), asıl sayı sıfatlarının sonuna eklenen (-ncI/-ncU) ilavesi ile yapıldığı aktarılır:

"birinci nefer, ikinci şakirt, üçüncü satır" (TSN2: 39).

c. Üleştirme sayı sıfatı: Bu sıfat grubu sayı sıfatları türleri içerisinde tasnif edilmemiş ve diğer sayı sıfatları gibi ayrı bir konu başlığı altında ele alınmamıştır. Üleştirme sayı sıfatlarına "asıl sayı sıfatları" konusu içerisinde değinilmiştir:

Sayı sıfatına "-r" veya "-şAr" ekleri eklenerek "adad-ı tevziye (üleştirme sayı sıfatı)" adını alır: "üçer elma, beşer ceviz, altışar fındık" (TSN2: 40).

2.12.1.5.3. Belirsizlik sıfatları

"Sıfat-ı Mübheme (Belirsizlik Sıfatı / Belgisiz Sıfat) isimlere "belirsiz, genel ve belirsiz bir sınırlılık" kazandıran kelime olarak tanımlanır: hiçbir, hangi, herhangi, herhangi bir, nasıl, başka, diğer, sâir, öyle, böyle, şöyle, öyle bir, böyle bir, şöyle bir, birçok, bazı, birtakım, birkaç, kaç, her, filan, aynı, bütün, tekmil, umum, nice, hayli, çend" (TSN2: 40).

Burada dikkat çeken nokta günümüz Türkçe dil bilgisinde işaret sıfatı kabul edilen "böyle, şöyle, öyle" sözcüklerinin belirsizlik sıfatı olarak kabul edilmesidir.

"Hangi, nasıl, kaç" kelimelerinin soru için kullanıldığında "soru sıfatı" adını alacağı belirtilir: "Hangi kitabı okudunuz? Bu nasıl resim? Kaç insan geldi?" (TSN2: 40).

Ahmet Cevat Emre *Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*'de Arapça terimleri kullansa da konuları günümüz Türkçe dil bilgisindeki tanımlamalara ve sınıflandırmaya çok yakın bir yöntemle anlatır. Sıfatlarda küçültme konusunu bir alt başlık olarak ele almaz. Bu kavramı "Kurallı Sıfat (Türemiş Sıfat)" alt başlığı ile anlattığı konunun içinde anlatır**.** Sayı sıfatlarında sadece kesir sayı sıfatına değinmez. Diğer tüm sayı sıfatlarını açıklar. Sıfat konusunda en ince detaylara kadar uyarılarda bulunur. Sıfatlar hakkında verdiği bilgiler bugün de doğruluğunu ve geçerliliğini koruyan bilgilerdir.

Tablo 2.8. Osmanlı Türkçesi Gramerlerinde Sıfat Türleri

Osmanlı Türkçesi Gramerlerinde Sıfat Türleri	*Müyessiretü'l-Ulûm, Bergamalı Kadri (1530)*	*Kavâ'id-i Osmâniyye, Ahmet Cevdet Paşa (1851)*	*Mikyâsu'l- Lisân Kıstasu'l Beyân, Kütahyalı Abdurrahman Fevzi (1882)*	*Emsile-i Türkiyye, Abdullah Ramiz Paşa (1886)*	*Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî, Halit Ziya Bey (1886)*	*Nev-Usûl Sarf-ı Türki, Şemseddin Sami (1892)*	*Hace-i Lisân-ı Osmânî, Manastırlı Mehmet Rıfat*	*Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî, Tahir Kenan (1893)*	*Kavâ'id-i Türkiyye, Osman Fevzi Efendi (1898)*	*Türkçe Sarf ve Nahiv, Hüseyin Cahit (1908).*	*Yeni Tertib Muhtasar Osmanlı Sarfı, Necib Asım*	*Türkçe Sarf ve Nahiv- Eski Lisân-ı Osmâni Sarf ve Nahiv, A. Cevat Emre(1923)*
Asıl Sayı Sıfatları		+		+	+	+	+	+	+	+	+	+
Belirsizlik Sıfatları	+				+	+			+	+	+	+
Belirtme Sıfatları					+					+		+
İlgi Sıfatı			+									
İşâret Sıfatları	+				+	+			+	+	+	+
İyelik Sıfatı					+							
Kesir Sayı Sıfatları		+		+		+	+	+	+		+	
Kıyâsî Sıfatlar		+		+	+		+	+	+	+	+	+
Küçültme Sıfatları	+	+	+	+	+		+	+			+	
Niteleme Sıfatları	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Pekiştirme Sıfatları	+		+		+	+	+	+			+	+
Semâ'î Sıfatlar		+		+				+	+	+	+	
Sıfatlarda Derecelen-dirme		+	+	+	+	+	+			+	+	+
Sıra Sayı Sıfatları		+	+	+	+	+	+	+	+	+		+
Soru Sıfatları	+					+			+		+	
Topluluk Sayı Sıfatları												
Üleştirme Sayı Sıfatları		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

3. SONUÇ

Osmanlı'da bilim alanında -Batı ile mukayese edildiğinde- yeterli gelişme sağlanamaması doğal olarak dil bilim, dil bilgisi ve sözlük çalışmaları alanında da doyurucu çalışmaların ortaya konulamamasına neden olmuştur. Bunun yanında Osmanlı İmparatorluğu'nun bir İslam Devleti olması, halifeliği temsil etmesi, Kur'an'ın Arapça olması, ümmet telakkisinin ön planda olması sebebiyle Arapçaya daima iltimas tanınmış, kutsal ve vazgeçilmez bir dil olarak görülmüştür. Milliyetçilik düşüncesinin meşru sayılacağı 20. yüzyıl başlarına kadar da Türkçeye gereken önem verilmemiş; Türkçenin bağımsız bir dil olabileceği, sağlam kuralları, çok eski bir geçmişi olabileceği fazla düşünülmemiş ve Türkçe sürekli Arapçanın gölgesinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

18. yüzyıldaki Fransız Devrimi sonrasında dünyadaki milliyetçilik akımlarına paralel olarak Osmanlı'da da Türkçülük düşüncesi uyanmaya başlamıştır. Türkçülük düşüncesinin ilk hareket noktası da Türkçe olmuştur. Çünkü bir milleti millet yapan unsurların başında dil gelmektedir. Türkçenin Türk milleti için önemi kavranmaya başladıktan sonradır ki Türkçe bağımsız bir dil olarak görülmeye ve geçmişi, yapısı ve kuralları daha detaylı olarak araştırılmaya başlanmıştır.

Çalışmamıza konu olan Osmanlı Türkçesi ile yazılan gramer kitaplarını incelediğimizde -en azından 20. yüzyıldan önceki kitapların çoğunda- göze çarpan ilk nokta Türk dilinin Arapça ve Farsça gramer kuralları altında varlığını sürdürmeye çalışmasıdır. Türk dili ile ilgili gramer kitabı yazan yazarların büyük çoğunluğu Türkçeyi bağımsız bir dil olarak görmemiş; sanki Türkçenin kendine özgü kuralları yokmuşçasına Türkçe konuları hep Arapça-Farsça kurallardan destek alarak anlatmaya çalışmışlardır.

Oysa incelediğimiz kitaplarda da görülmektedir ki Türkçe daha 16. yüzyılda bile kuralları oturmuş bir dil olarak tüm konuları kendi yapısı içinde rahatlıkla açıklanabilecek bir konuma sahiptir.

Osmanlı Türkçesi döneminde Anadolu'da yazılan ilk gramer kitabımız *Müyessiretü'l-Ulûm* ile başlayan Arap dili ve gramerinin tesiri ile ardından Fransız gramerlerinin etkisi incelediğimiz gramer kitaplarında varlığını göstermiştir.

Ele aldığımız ilk eser, *Müyessiretü'l-Ulûm*'dan Tanzimat'a kadar devam eden dönem, Türk gramerciliği bakımından "kısır dönem" ya da "karanlık dönem" şeklinde tanımlanır. *Müyessiretü'l-Ulûm*'dan sonra gramer alanında Ahmet Cevdet Paşa'nın *Kavâid-i Osmâniyye* (1851) adlı eserine dek bu döneme ait, başlı başına Türkçenin gramerine eğilen herhangi bir Türkçe gramer kitabı mevcut değildir. Anadolu sahası Türk gramerciliğinin başlangıcı kabul edilen *Müyessiretü'l-Ulûm* ile birlikte Arapça gramer kurallarına adapte olunarak eser oluşturma geleneği başlamıştır. Bu eser, Anadolu sahasında bu anlayışla tertip edilen eserlerin ilk örneği olarak kabul edilir.

Tanzimat'ın ilanıyla başlayıp Cumhuriyet'e dek devam eden dönemde ise Türkçenin grameri üzerine kaleme alınan eser sayısının arttığı görülmektedir. Ancak gramer yazımında benimsenen yaklaşımlar bakımından *Müyessiretü'l-Ulûm* ile başlayan Arapça gramer kurallarını örnek alarak eser oluşturma anlayışının büyük oranda devam ettirildiği görülür. Bu dönemde ayrıca gramer yazımı konusunda ikinci bir anlayışın da oluşmaya başladığı dikkati çeker. Tanzimat'ın ilanı ile başlayan, hemen her alanda Batı'yı örnek alma anlayışı bu dönemde Türk gramerciliğine de yansımıştır. Bu gelişme doğrultusunda Fransız gramerini örnek alarak bu gramer kurallarına adapte olan eserler oluşturma anlayışı gelişmeye başlamıştır. Hüseyin Cahit'in *Türkçe Sarf ve Nahiv* (1908) adlı eseri, bu anlayışla kaleme alınan eserlerin ilk örneği konumundadır (Ertürk, 416).

Ele aldığımız "sıfat" konusunda Arapça gramerlerin etkisinin en açık örneği konunun Arap gramer kuralları çerçevesinde açıklanmaya çalışılması ve sıfat konusu için kullanılan terimlerdir. İncelenen kitaplar içerisinde sıfat konusu anlatımı için kullanılan terimler şu şekildedir: sıfat, sıfat-ı Türkî, sıfat-ı Arabî, sıfat-ı Farsî, edât-ı fâʿil, ism-i fâʿil, sıfat-ı müşebbehe, keyfiyyet beyan eden sıfat, sıfat-ı nisbiyye, sıfat-ı asliye, sıfat-ı kıyâsiyye, sıfat-ı semâiyye, adî sıfat sıfat-ı fiʿliyye, sıfat-ı te'kîdiyye, sıfat-ı temsîliyye, sıfat-ı ifrâtiyye, sıfat-ı müştakka, sıfat-ı mürekkebe, sıfat-ı mahsûs, sıfat-ı müstemirre (kalıcı sıfat), sıfat-ı sâbite, sıfat-ı şahsiye, sıfat-ı taʿyiniyye, maʿnâ

tahsîs eden sıfat, ism-i işâret, ism-i istifhâm, sıfat-ı ibham, sıfat-ı mübheme, edât-ı tenkîr, sıfat-ı işâriyye, ism-i işâret, sıfat-ı adediyye, ism-i ʿaded, aʿdâd-ı kesriyye, aʿdâd-ı mürettebe, aʿdâd-ı rütbiyye, aʿdâd-ı tevziyye, aʿdâd-ı taksîmiyye, aʿdâd-ı vasfiyye, hesap sayıları, mertebe sayıları, taksim sayıları, sıfat-ı temellük, ism-î tafdîl, ism-i tasgîr, sıfat-ı tafdîliye, sıfat-ı taklîliyye, sıfat-ı müekkede, sıfat-ı mübalağa, izâfet-i sıfat ile'l-mevsûf, vasf-ı terkîbî, vâv-ı terkîb ve terkîb-i tavsîfî. Terimlerden anlaşılacağı üzere büyük çoğunluğu Arapça tamlamalardan oluşmaktadır.

Sıfatlar genel olarak Ahmet Cevdet Paşa'nın *Kavâ'id-i Osmâniyye* eserinden başlamak üzere semâ'î ve kıyâsî olarak iki kısımda ele alınır. Aslında günümüz Türkiye Türkçesinde sıfatların yapısını ilgilendiren bu durumun gramatikal yapıdan çok manaya ilişkin bir yaklaşımla ele alınmasından kaynaklandığını düşünüyoruz. Bu tasnifin diğer gramer kitaplarında da aynı bakış açısı ile devam ettirildiğini görüyoruz. Ele alınan gramerlerde niteleme ve belirtme sıfatı ayrımının yapılmaması, sıfatların genel olarak niteleme sıfatları başlığı altında incelenmesi ve yapısal/anlamsal olarak daha sonra gruplandırılmasının yapılması bu dönem gramerlerinin ortak özelliklerindendir. Engin Yılmaz, Osmanlı Türkçesi gramerlerinde gördüğümüz bu tasniflemeye benzer bir görüş ortaya koymuştur. "Niteleme sıfatları ve belirtme sıfatları eş değerli kategoriler değil, farklı kategorilerdir. Dil bilgisinde artık yerleşmiş bir terim olan "sıfat"la asıl kastedilmesi gereken niteleme sıfatları olmalıdır. Niteleme sıfatlarını ve belirtme sıfatlarını sıfatların altında eş değerli alt gruplar olarak değerlendirmek yanlıştır." (Yılmaz, 2004: 43).

İncelediğimiz Osmanlı Türkçesi döneminde yazılmış gramerler içinde, ele alınan sıfat türlerini özetlemek adına bir tablo (tablo 2.8.) hazırladık. 2.8. Osmanlı Türkçesi Gramerlerinde Sıfat Türleri tablosu, kronolojik sıraya göre ele alınan eserler içinde tespit edebildiğimiz sıfat türlerinden oluşmaktadır. Sıfat türleri alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir. Bu tablo içerisinde her eser için işaretlenen sıfat türleri kimi zaman yazar tarafından isimlendirilen kimi zaman isimlendirilmeyip farklı konular içerisinde yalnızca örnek olarak verilen dolayısıyla bizim günümüz Türkçesine göre isimlendirdiğimiz sıfatlardan oluşmaktadır. Eser içinde karışık şekilde verilen bu örnekleri gözardı etmek istemediğimiz için tabloda günümüz Türkçesinde karşılık geldiği sıfatı işaretledik. Kitabın orijinalinde olmayan fakat verilen örneklerden dolayı

tabloda işaretlediğimiz sıfat türleri inceleme sırasında belirtilmiştir. Bunun dışında isimlendirilmeyen veya örneklendirilmeyen hiçbir sıfat türü tabloda işaretlenmemiştir.

Tablo 2.8'i değerlendirecek olursak günümüz Türkçesindeki gibi sıfatlar belirtme ve niteleme sıfatı olarak iki ana başlıkta incelenmemiştir. Niteleme sıfatı farklı terimlerle bütün gramer kitaplarında yer alırken belirtme sıfat daha çok son dönem kaynaklarında görülmektedir. Bununla beraber belirtme sıfatı türleri de ilk gramerlerde farklı konu başlıkları olarak ele alınır: İsm-i İşâret (İşaret İsimleri), İsm-i ʿAded (Sayı İsimleri), Mübhemât (Belirsizlik İsimleri) gibi. Özellikle işaret isimleri ve belirsizlik isimleri başlığı altında konu ile ilgili işaret sıfatı ve zamiri örnekleri ile belirsizlik sıfat ve zamiri örneklerinin birarada verildiği görülmektedir. Belirtme sıfatı türlerinden soru sıfatına pek çok kaynakta değinilmediği belirlenmiştir.

İncelenen gramerlerde asıl sayı sıfatı, sıra sayı sıfatı ve üleştirme sayı sıfatların büyük oranda açıklanırken hiçbir eserde topluluk sayı sıfatlarından söz edilmez, kesir sayı sıfatları da bazı gramerlerde ele alınmamıştır.

Sonuç olarak incelenen ilk gramerler göz önüne alındığında, Türkçe dil bilgisi, bugünkü Türkçe dilbilgisi konularının tamamını kapsayıcı bir bütünlükte ele alınmamıştır. Özellikle ilk gramerlerimizden biri olan Müyessiretü'l- Ulûm'da sıfat türleri yok denecek kadar azdır. Sıfat konusu çok kapsamlı ve dil bilgisinin diğer alanlarını da ilgilendiren önemli bir konu olmasına rağmen üzerinde yeterince durulmamıştır. Bu sebeple anlaşılma ve okuma kolaylığı sağlamak amacıyla eklediğimiz birçok başlık orijinal metne ait değildir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise ele alınan son gramer Ahmet Cevat Emre *Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv'*den hareketle Arapça terimlerin kullanılmasına karşılık konuların günümüz Türkçe dil bilgisindeki tanımlamalara ve sınıflandırmaya çok yakın bir yöntemle anlatıldığını söyleyebiliriz.

Bu araştırma neticesinde çalışmadaki gramer kitaplarında sıfat ya da diğer konuların ele alınış biçiminden o günkü ilim insanlarının dil algısını, araştırma yöntemlerini, Türkçenin kurallarının belirlenmesi konusuna yaklaşımlarını ve daha pek çok şeyi öğrenme fırsatı bulduğumuzu belirtmeliyiz.

KAYNAKÇA

Aksan, D. (2020). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Altun, M. (2011). *Türkçede kelime grupları çözümlemeleri***.** MVT Yayıncılık.

Aypay, A. İ. (2010) *Osmanlıca kılavuzu*. ISBN:9789759655211.

Banarlı, N. S. (1976). *Resimli Türk edebiyâtı târihi*. Milli Eğitim Basımevi.

Banguoğlu, T. (2019). *Türkçenin grameri.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bektaş, E. (1992). *Bergamalı Kadri*. İSAM Yayınları.

Bozdoğan, A. (2001). *Manastırlı Mehmet Rıfat ve eserleri üzerine bir inceleme* [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Hacettepe Üniversitesi.

Böler, T. (2009). Necip Asım Yazıksız ve Türk diline katkıları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, *25*(1), 195-208.

Bursalı Mehmet Tahir. (1915). *Osmanlı Müellifleri*. Meral Yayınevi.

Cunbur, M. (2006). *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* (1). Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.

Develi, H. (2013*). Osmanlı Türkçesi kılavuzu 1*. Kesit Yayınları.

Dilaçar, A. (1989). Gramer: tanımı, adı, kapsamı, türleri, yöntemı, eğitimdeki yeri ve tarihçesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN*, 130-131.

Doğan, M.D. (1977). *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1). Dergâh Yayınları.

Ediskun, H. (2017). *Yeni Türk dilbilgisi*. Remzi Kitabevi.

Erdem, İ. (1998). *Mikyasu'l-Lisân Kıstasu'l-Beyan (Özet-metin-terimler indeksi-ekler indeksi).* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İnönü Üniversitesi.

Erdem, İ. (1999) Abdurrahman Fevzi Efendi ve Mikyasu'l- lisan kıstasu'l- beyan isimli eseri. *Türk Dili Dergisi*. (566). 155-163

Ergin, M. (2019). *Türk dilbilgisi*. Boğaziçi Yayınları.

Ertürk, H. İ. (2017). *Müyessiretü'l-Ulûm'dan hareketle Türk gramerciliğine eleştirel bir bakış*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Uşak Üniversitesi.

Ertürk, H. İ. ve Akın, Ü. (Ed.) (2019). *Yeni tertib muhtasar Osmanlı sarfı*. Gece Akademi.

Gencan, T.N. (1979). *Dilbilgisi.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Halaçoğlu, Y.ve Aydın, M.A. (2013). *Türk İslam Ansiklopedisi* (7). TDV.

Hameed, F. (1993). *Şemseddin Sami'nin dilciliği ve nev usûl sarf ı Türkî adlı grameri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Ankara Üniversitesi.

Hamit, F. (Ed.). (2018). *Nev-usûl sarf-ı Türkî.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hatipoğlu, V.(1981). *Türk dilinde ikilemeler.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hatipoğlu, V.(1981). *Türkçenin ekleri.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

İdben, E. İ. (Ed.). (1999). *Emsile-i Türkiyye.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaçar, M. (2019). Müyessiretü'l-ulûm'un kayıp nüshaları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN***.**

Kahraman, A. (2003). *TDV İslam Ansiklopedisi* (28). İSAM Yayınları

Karabacak, E. (Ed.). (2002). *Müyessiretü'l-ulûm.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karabacak, E. (Ed.). (2007). *Tertîb-i cedîd kavāid-i Osmāniyye.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karahan L. ve Ergönenç, D. (Ed.). (2000). *Türkçe sarf ve nahiv*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karahan L. ve Gürsoy, Ü. (Ed.). (2004). *Kavâ'id-i lisân-ı Türkî*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karahan, L. (2010). *Türkçede söz dizimi*. Akçağ Yayınları.

Kaya, F. (Ed.). (2016). Hāce-*i lisān-ı Osmanî/ sarf-ı Türkî/nahv-i Türkî.* Kesit Yayınları.

Kerimoğlu, C. (2008). Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957)'ın dil ile ilgili görüşleri. *ÇTTAD*. 7(16). 103-117

Korkmaz, Z. (1995). Batı dilleri ve Türk dili grameri üzerindeki etkileri. *Türk Dili Dergisi, 524*(1), 843-858

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (1996). Gramer konularımızla ilgili bazı sorunlar. *Türk Dili Dergisi. 535*(1), 3.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Levend, A. S. (2010). *Şemsettin Sami.* Can Sanat Yayınları.

Özçam, Ç. (1997). Türkiye Türkçesi gramer çalışmaları -bibliyografya denemesi-. *Türk Dünyası Araştırmaları. 110*(1), 121-163.

Özçam, Ç. (2017). *Türkiye Türkçesi gramer çalışmaları*. Kesit Yayınları.

Özkan, N. (Ed.). (2020). *Kavāid-i Osmāniyye.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Parlak, M. (2015). *Başlangıçtan günümüze Türkçe dilbilgisi çalışmalarına bakış* [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Akdeniz Üniversitesi.

Pekacar, Ç. Ve Tokyürek, H. (2014). Eski Türkçeden günümüze eksiz ad tamlaması meselesi. *Dil Araştırmaları, 15*(1).

Sağol, G., Şahin, E. ve Yıldız, N. (Ed.) (2004). *Türkçe sarf ve nahiv eski lisân-ı Osmânî sarf ve nahiv.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tanpınar, A.H. (2011). *Edebiyat üzerine makaleler.* İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tekin, Ş. (2016). *İştikakçının köşesi Türk dilinde kelimelerin ve eklerin hayatı üzerine denemeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Toparlı, R. ve Yücel, D. (Ed.) (2018). *İlm-i sarf-ı Türkî.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkay, K. (Ed.). (2018). *Kavâ'id-i lisân-ı Türkî.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uçman, A. (2010). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (38). İstanbul: İSAM Yayınları.

Ülkütaşır, M. Ş. (1951). Abdurrahman Fevzi Efendi. *Türk Dili Dergisi. 1*(2), 52-53.

Üstünova, K. (2005). Ad tamlaması- iyelik öbeği ayrımı. *Türk Dili Dergisi*, *641*(1), 418-425.

Vardar B. (1980). *Dilbilim ve dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Vardar B. (2007) *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü* (2). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yılmaz, E. (2004). Türkiye *Türkçesinde niteleme sıfatları.* Değişim Yayınları.

Yılmaz, K. (Ed.) (2017). *Kavâ'id-i Türkiyye.* Kriter Yayınevi.